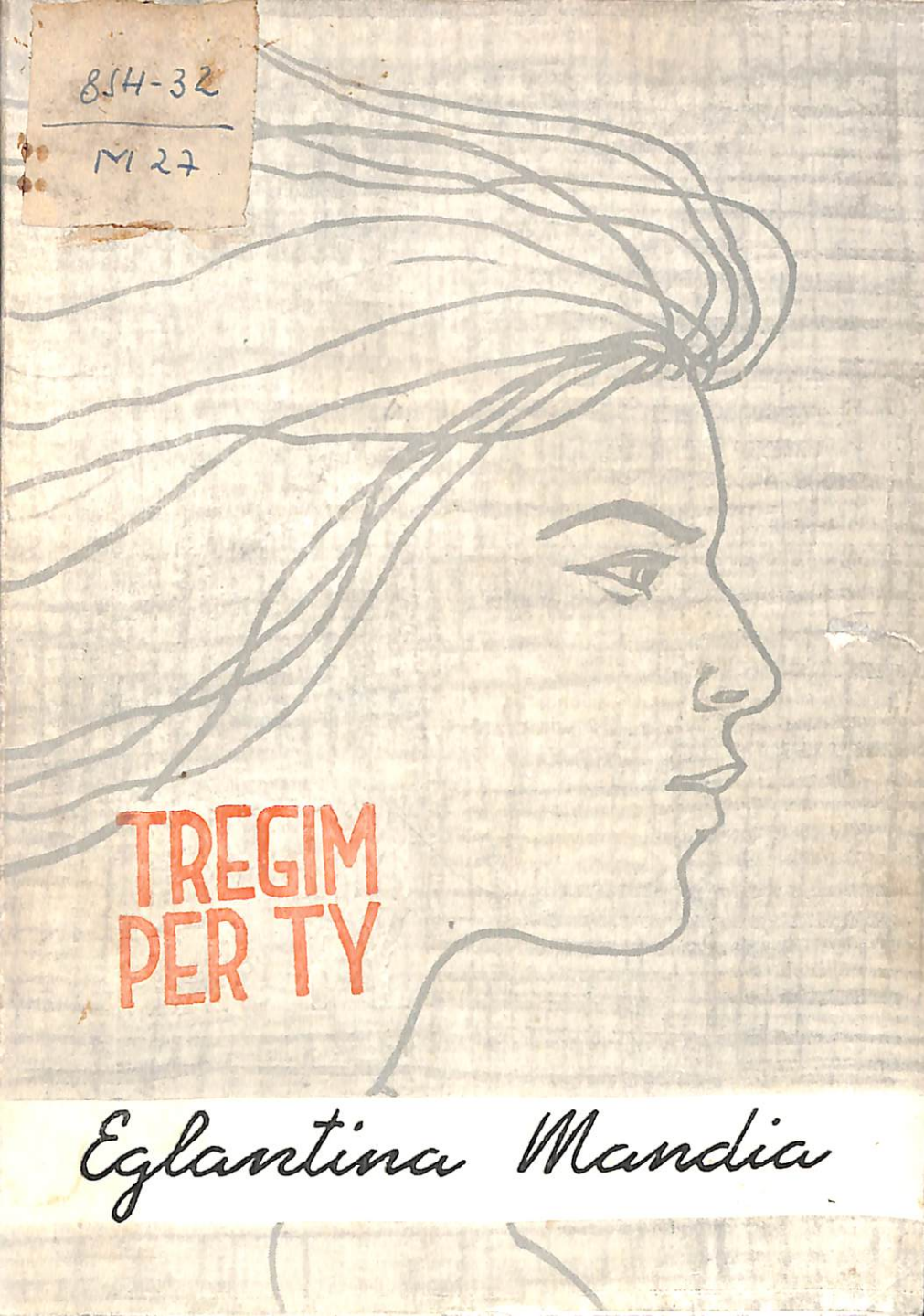

854-32

M 27

TREGIM
PER TY

Eglantina Mandia

891.983-32

M 27

S

EGLANTINA MANDIA

75
56

19

27
29

56

TREGIM PER TY

(Tregime)

~~50963~~
2030

BIOTEKA E SHETIA
GJIRONAS

CILA ËSHTE KOMUNISTE

Katerina rrëshqiti mbi çimenton e ftohtë e të lagur. U përpoq të mos i zgjonte vajzat. Mezi arriti në vendin e saj.

— Erdhe, Rina? — pyeti Iliriana.

Katerina iu shtri pranë, e lodhur, mori frymë e lehtësuar.

— Nuk po fle?..

— Të prisja ty... Ç'donin që të rrëmbyen nga rrjeshti?..

— Shkumëzojnë nga zemërimi. Sidomos ai vampiri plak.

Katerina nuk tha asgjë, nuk tregoi si kishte qëndruar pranë drejtorit të kampit, që e quanin «vampiri plak», nuk tha as sa kohë e kishte pritur atë çast, duke bërë ç'ishte e mundur të ruante zemrën e saj dhe të vajzave të tjera të barakës që të mos dobësoheshin, të mos jepeshin. Çasti kishte ardhur! Ajo e shikonte drejt në sy vampirin plak. Donte t'i kujtonte se edhe pse i kishin rrethuar me tela me gjemba, edhe pse u kishin vënë në vend të emrit nga një numër, prapëseprapë ata ishin njerëz, njerëz të fortë, gjersa e bënin edhe atë të dridhej.

Katerina e kishte vështruar me ngulm, e heshtur; ajo i dinte të gjitha, ndërsa ai e kërcënonte se do ta vriste po të mos tregonte rrugën nga kishin kaluar të arratisurit. «Ah!» mendonte Katerina «edhe njëmijë jetë sikur të më falin, s'do të nxjerrin asnjë fjalë nga unë».

Katerina bënte pjesë në organizatën e fshehtë të kampit; ishte një nga udhëheqëset, ajo e dinte prej kohësh përgatitjen e arratisjes. Duhej që të shpëtonin sa më parë dhe sa më shumë që të ishte e mundur. Disfatat e njëpasnjëshme i tërbonin nazistët. Ata kishin në dorë vetëm të internuarit e kampeve. Mbi ta do të hakmerreshin. Organizata komuniste e kampit mendonte t'i armatoste të gjithë në një farë mënyre. Ata duhej të qëndronin deri në fund për të ruajtur të fshehtën e arratisjes. Duhej të vigjëlonin në çdo çast, që të mos i zhduknin tashti, në prakun e fitores. Plani përsoi ndryshime kohët e fundit. Shokët organizuan arratisjen e të dënuarve me vdekje. E dinin që këta ishin grupi i parë i të dënuarve me vdekje, pastaj do të fillonte asgjësimi në masë. Varkat e çetave partizane u afruan pranë portit të vjetër. Shokët kaluan nëpër rrugën e nëndheshme. Kanalin e kishin hapur bano-rët e lashtë.

Le t'i rrethonin sa të donin hekurat ose telat me gjemba e me korent, le t'i ndiqnin me qen ose me uj-qër të llojit më të përsosur që kishin SS-të, prapëse-prapë shokët shpëtuan, ata hipën ndër varkat dhe kaluan në bregun tjetër të tyret. Kanali ishte ende i pazbuluar. Dhe sa do të tërboheshin nazistët! Sikur edhe gjithë kampin të përmbysnin, nuk do të gjenin qoftë edhe një mundësi të kapnin fijen e lëmshit. Si të mos ishte krenare Katerina!

Iliriana e shtyu dyshekun prej kashte pranë Katerinës.

Katerina lëvizi dorën në ajër, si për të shoqëruar mendimin e saj: «S'ka rëndësi asgjë më shumë se kjo fitore». I erdhi keq që do të ndahej nga Iliriana. Donte t'ja thoshte... po nuk i pëlqenin as ndarjet, as lotët. E dinte që nuk do të jetonte më shumë se deri në mëngjez. Do të hapej dera e barakës e nazistët e tërbuar do të pyesnin:

«Cila është komuniste këtu?»

Katerina do të ngrihej në këmbë. Vërtet ajo ishte

e lodhur, shumë e lodhur, po do të buzëqeshte, duke i shtrënguar dorën Ilirianës. Kështu do të ishte më mirë. Përse ta shqetësonte menjëherë? Dhe do të thoshte me ballin lart:

— Unë jam komuniste!

Sa do të dëshëronte që vajzat të mos tronditeshin, sa do të kishte dëshirë të dëgjonte këngën, që asaj i pëlqente shumë. Le të mbushte kënga boshllëkun e barakës së errët, pastaj le të dilte e lirë dhe të bashkohej me murmuritjen e përjetshme të valëve. Dhe valët le t'ja këndonin të shkujdesura brezave që do të vinin. . .

Katerina e mori me mend si flinin vajzat të përçafuara, sikur donin të mbronin njëra-tjetrën nga kërcënimi. Një vit të tërë ajo ishte ngritur më shpejt se të gjitha. I vërente me radhë, përpiqej të dinte çdo mendim, çdo dëshirë, çdo luhatje të tyre. Ato e pyesnin Katerinën për çdo gjë. I besonin. Ajo mendonte «Ti duhej t'i kishe bërë të gjitha luftëtare, Katerinë! Të gjitha! A thua e ke kryer detyrën tënde? Në qoftë se bien një palë, të ngrihen të tjerët. Ku janë të tjerët e tu, Katerinë? Ku janë? Ti e di, shoqe e dashur, se s'mund të ikësh e qetë duke thënë vetëm: «unë jam komuniste». Të gjithë duhet të luftojnë për komunizmin ashtu si ti, ndryshe nuk mund të vijë fitorja.

«Fitorja! Nganjëherë të duket sikur ajo është në prak, mjafton të zgjatësh dorën. Sa e kam dëshëruar ditën e fitores! Sa e kam pritur! Asnjë re. Dritë kudo. Edhe në natyrë, edhe në ballin e njerëzve.»

Katerina përshkoi e malluar fytyrën e Ilirianës me dorën e ashpër nga puna e rëndë e kampit. Megjithëse vazhdimisht e zënë, e shqetësuar për jetën e të gjitha vajzave të barakës së saj, ajo kishte vënë re, si me çudi, lulëzimin e nëntëmbëdhjetë pranverave të Iliriana, që bënte kontrast me çdo gjë që i rrethonte. Ajo e ndjente Ilirianën fare pranë. Nuk mund të besonte se kjo ishte hera e fundit që rrinte me të. E

përfytyroi një çast fytyrën e saj të rrethuar nga kacakrelat, që i binin mbi ballë. I kërkoi në errësirë flokët dhe i përkëdheli. E kishte marrë malli për sytë e kthjellët të Ilirianës.

Iliriana e pushtoi; mbështeti kokën mbi supin e saj. Lotët si pikat e shiut lagnin Katerinën.

— Ç'ka ndodhur?

— Pandeja se nuk do të të shihja më!

— Dhe për këtë qan?

— Nga gëzimi. Ti je prapë këtu pranë meje!

Katerina e shtrëngoi Ilirianën të mbytur në lot, në krahët e saj, me një dridhje të lehtë. Ajo bënte të gjitha përpjekjet të mbahej ende e fortë. Ndjente Ilirianën në errësirën e barakës me zemrën e ngrohtë nga dashuria njerëzore, kurse, përjashta, ulërimën e çakajve SS.

A e mban mend ç'thoshte Agroni? I plotfuqishëm është ai që mund vetëveten. Rina, të ka marrë malli për të?

— Natyrisht! Një vëlla të vetëm kam!

— Gjatë gjithë kësaj mbrëmjeje, gjatë kësaj kohe që numëroja çdo sekondë që më dukej e gjatë sa një muaj, unë e qortova veten, që të kam fshehur ndjenjat e mia për Agronin.

— Po unë i kam ditur edhe pse nuk më ke thënë asgjë. A nuk përpiqeshe çdo ditë të flisnim diçka për Agronin?

— Nuk e di pse mendoj se në këtë aksion të madh është e pamundur të mos marrë pjesë edhe ai. Agroni ka thithur po këtë ajër, ka menduar për ty e, ndoshta, edhe për mua. Dridhem nga gëzimi.

«A është e mundur në këto çaste të flasësh për këto gjëra?» tha me vete Katerina. Po ajo nuk donte të numëronte sekondat, që fluturonin pareshtur. Të maste kohën deri në mëngjez?!

— E gjithë kjo ndodhi atë ditë — vazhdoi Iliriana. — E mban mend? Atë ditë kur Agroni kishte shkruar një vjershë për partinë. Sa e bukur ishte ajo

ditë! Dielli lëvizte ngadalë duke zbritur prapa ca reve, që ngjanin me krahët e një shpendi gjigant të përflakur. Deti i qetë pasqyronte të gjitha ngjyrat e ylberit. Rrija e mbështetur në pezulin e dritares suaj, dëgjoja zërin e Agronit që recitonte vjershën, ndjeja erën e luleve të pjeshkës, ndiqja rrymën e ujit me një shkëlqim floriri, kërkoja me sy peshqit, që kërcenin mbi sipërfaqe. Ishte e pamundur të besoja se në atë natë do të kryenim një aksion që do të trondiste gjithë qytetin. Çdo gjë ishte e madhërishme e paqësore. Disku i zjarrtë rrëshqiste prapa reve. Humbi në një çast. Të gjitha ngjyrat mbi sipërfaqe u zbehën. Atëhere unë kuptova, duke e përqafuar me një vështrim fytyrën e frymëzuar të Agronit, se e dashuroja. Po të largohej nga dhoma, të gjitha ngjyrat, që shkëlqenin në shpirtin tim, do të zbeheshin menjëherë. Dhe e mora me mend që ai duhej të ishte në udhëheqje të gjithshkaje të rrezikshme dhe mund ta humbisja për gjithmonë! Sikur të mos ishim në ankthin e pritjes së aksionit, unë do të vrapoja drejt jush dhe do t'i shfaqja vëllait tënd, nëpërmjet lotve, ndjenjat e mia. Le të ishte ai udhëheqësi dhe mësuesi ynë, ndërsa unë ende një nxënëse e vogël fillestare në shkollën e madhe të luftës. Ç'rëndësi kishte kjo? Unë e dashuroja!..

Iliriana e shtrëngoi Katerinën. Ajo lëvizi pak, sepse ju lëndua plaga nga një e therur e fortë në shpatullën e djegur.

«Çudi» mendoi Katerina. «Agroni kishte qenë fare pranë. Ai ishte komisar i asaj brigade që tërhoqi shokët e kampit. Çfarë kishte menduar duke iu afruar portit të vjetër dhe telave me gjemba? Besnikërinë e pakufishme të së motrës ndaj idealit të tyre, apo sytë e kthjellët të Ilirianës?» Katerina nuk dinte ç'të thoshte. Do t'i vinte keq apo do gëzohej në qoftë se ai mendonte vetëm për sytë e mëdhenj e të thellë si det... Katerina për vete do të duronte lodhjen, urinë, këtë boshllëk, që i krijohej sapo Iliriana ndërpriste tregi-

min e saj. Vetëm sa ta shihte edhe një herë Agronin para atij mëngjezi. Vetëm një herë.

Vërtet? Po a mendonte Agroni për Ilirianën? A do të kishte mundësi ai të dashuronte një njeri të vetëm, kur ideali i tyre kishte përpirë çdo mendim e çdo ndjenjë?

«Ç'janë këto mendime?» thoshte me vete Katerina.

Kur e dëgjonte Ilirianën, i vinte çudi si mund të flitej në ato çaste për dashuri. Dhe për këtë i dukej pak e pakuptueshme, por megjithatë e afërt dhe e dashur. Ajo fliste për Agronin! A mund të mos ishte e afërt?

Katerina mbylli sytë. Përfytyroi si do të kthehej Iliriana në shtëpinë e tyre, në lagjen e kalasë. Hëna e ngrënë do të rrëshqiste gjithnjë mbi rrugicat e mbi rrjetat e peshkatarëve, mbi qiparizet e kishës së vjetër, mbi sipërfaqen e lëmuar të detit me një ndriçim të pruar. Iliriana do të sillte gëzimin, dashurinë, lumtërinë, ajo do ta mbushte shtëpinë e tyre. Atë nuse do ta priste gjithë lagjja e peshkatarëve, si një dhuratë të çmuar pas kësaj lufte të gjatë.

Katerina shtrëngoi dorën e hollë të Ilirianës dhe mendonte: «A do të bëhet luftëtare e vërtetë Iliriana? A mund të qëndrojë ballë për ballë vdekjes pa i pulitur sytë? Apo di vetëm të cicërojë?»

— Sa herë më ke folur ti për të ardhmen! Për atë të ardhme, kur njerëzit do të jenë Njerëz me «Nj» të madhe, siç thua ti. Sa të besoj, Rina! E sotmja jonë ngjan me një ditë të vretur me shi. E ardhmja do të jetë si qielli i kthjellët pas një rrebeshi. E ke parë ndonjëherë bregun, malet, qiellin sa të kthjellët dhe transparentë janë pas rrebeshëve? E ardhmja do të jetë e bukur. Po unë dua të jem e singërtë. Do të më dukej e ftohtë po të më mungonte dashuria e Agronit. A e di që i them atij para se të fle gjithnjë «Natën e mirë, i dashur?»

— Ajo... ditë... e ardhmja!... — tha ngadale Katerina.

Nuk deshte të kujtonte se nuk i përkiste më asaj dite. Kishte bindje që nazistët nuk do të gjenin kanalin. Shokët e lajmëruan: «I zhdukën gjurmët». Ajo s'deshi të kujtonte as njëshkolonën e gjatë, as si do t'i kthenin me duart lart nga telat me gjemba. Këto skena i kishte parë kaq herë.

— Do të vijë ajo ditë... shumë shpejt... Po përpara se të vijë, ne do të luftojmë.

— Çdo ditë luftojmë. Luftojnë jeta me vdekjen. Nuk është mjaft kjo?

— Po, po. Kjo është një luftë e vërtetë, e madhe dhe e vështirë! Ne u kemi treguar atyre, që kanë rënë në grackën e qytetit tonë, se çdo rrugë, çdo mur, çdo shtyllë bile edhe ky port i vjetër është një roje, një kështjellë mbrojtëse kundër tyre.

Na kanë rrethuar nga të gjitha anët? Mirëpo shokët tanë e kapërcyen rrezikun. Ata janë të lirë.

Katerina u mbajt pas dërrasave që përdornin për të fjetur.

Ato ishin të lagështa, të rrëshqisnin nga duart. Ndjente një dobësi të madhe. Po këtë dobësi nuk deshi ta pranonte as vetë, dhe jo më t'ja pohonte Ilirianës. Ndofta e kishte nga ajo plagë që i hapi ai i mallëkuar me dorezën e revolverit? Apo nga hekuri i shkuqur në shpatull? Pandehnin se, duke përdorur të gjitha llojet e torturave të mesjetës, mund ta mposhtnin njeriun. Si nuk e dinin ata «zotërinj të kulturuar të Evropës», që asnjë fuqi nuk mund të mposhtë krenarinë e së vërtetës dhe të së drejtës?

Ç'kishte ndodhur në atë çast, kur vampiri plak, me sytë e zgurdulluar kërcënonte me dorezën e revolverit të gjithë ata për të cilët dyshonte se ishin komunistë? Asgjë. Katerina e vështronte drejt në sy, duke shtrënguar nofullat nga dhëmbja sikur të donte t'i thoshte:

«Jeta ime vlejti diçka. Bjerë, egërsirë! Ç'mund të bësh tjetër ti? Po dije mirë. Kjo histori s'mbaron me kaq! Nuk është e lehtë të shkelësh mbi ndjenjat e shenjta të një populli».

— Pse hesht, Rina? A ëndërron ti ndonjëherë?

— Po.

— Çfarë?

— Lirinë.

«Unë e di» — mendonte Katerina. «E di. Dashuria ime është më e madhe. Ajo më bën të shkoj ballëhapur, sapo të trokasë dera e barakës. Po unë nuk do t'i them asgjë Ilirianës. Ajo do ta shikojë vetë kur të zbardhë pakëz drita. Dashuria e njeriut për të ardhmen, lumtërinë e njerëzimit, është një ndjenjë e pakrahasueshme me asgjë.»

— Nganjëherë mendoj se nuk e meritoj Agronin! Si thua ti, Rina? — tha Iliriana.

— Përse?

— Dua të jem si ti... E fortë... e papërkulur.

— Po ti ashtu je! Të gjithë ne jemi të fortë, Ilirianë, të gjithë luftëtarë!

— A e ke parë pranverën? E ke vënë re, kur kapërcejmë telat e kampit? Atje ku hapim llogore ka lulëzuar një kumbull. Era i shkund petalet e holla dhe i shpërndan pranë dheut të zi e të shkriftë. Unë nuk duroj dot kur shkelin mbi to çizmet e lustruara të këtyre kanibalëve. Ato janë shumë të dobëta e të pafuqishme. Kurse këta egërsira duan të na fusin në shpirt mendimin se e tërë jeta është mbuluar nga një guaskë e murme dhe çdo gjë është nën pushtetin e saj të gurtë; edhe lulet edhe njerëzit.

Katerina e mori me mend vështrimin e syve të Ilirianës.

— Kot e kanë... — pëshpëriti me zërin që po i shuhej. — Kot fare... Së shpejti do të vinë tanët. Dhe këta do të dridhen. Ku do të futen? A e di kush e udhëheq aksionin? Agroni... ynë...

Zëri i Katerinës humbi fare. Ajo betohej me vete, se do të qëndronte deri në mëngjez. Jo. Nuk ishte koha për një dobësi të tillë. Ç'ishte kjo marrëzi? Ta llinin forcat pikërisht tashti? Ajo do të ngrihej në këmbë. Sikur të kishte aq forcë sa të ngrihej edhe një

herë në këmbë! Të ecte vetë deri te dera e barakës. I vinte rëndë për dobësinë e saj. Filloi të dridhej. Dridhej pa pushim. Përse kishte aq ftohtë? Sikur të kishin një jorgan!

Rrezet e para të dritës depërtuan nëpër të çarat e barakës; ato hynë si të drojtura në errsirën e zymtë, duke sjellë me vete diçka të hollë, të bardhë, delikate, si vesa e mëngjezit.

Iliriana zgjati dorën drejt Katerinës. Pëshpëriti: «Shiko, Rina». Deshi t'i tregonte Katerinës rrezet e dritës. Tjetra nuk u përgjegj. Iliriana u ngrit dhe e shikoi e habitur. Katerina ishte zverdhur. Një curril i hollë gjaku i ishte tharë mbi tëmthat. E kishin mbuluar djersë të ftohta.

Iliriana mbeti një copë herë në gjunjë, duke mos i besuar vetes. Si kishte pasur durim Rina t'i dëgjonte të gjitha të fshehtat e zemrës së Ilirianës duke pasur këtë dhimbje? Ajo ishte shumë e lodhur. E kishin torturuar pa mëshirë. Iliriana, e tronditur, ishte pushtuar nga një mendim i vetëm.

«Ajo është komuniste. Ja çdo të thotë të jesh komuniste».

— Katerinë! Katerinë!

Vajzat e tjera të barakës u zgjuan nga klithma e Ilirianës. Ato e rrethuan Katerinën. Iliriana nxitoi të griste një copë nga këmisha e saj e pastër dhe i lidhi ballin. Katerina hapi sytë. Ajo i pa me radhë. I erdhi keq që u zgjuan aq shpejt atë mëngjez. Atëhere i lindi mendimi:

«Sa më shumë besim te njerëzit, Katerinë, aqë më shumë luftëtarë».

Iliriana, e ngrirë si një statujë e gurtë, pëshpërishte me vete: «Ajo është komuniste».

Katerina e kapi e para, ndofta instiktivisht përplasjen e këmbëve të ushtarëve SS. Pastaj alarmin. Ajo e dinte se ishin rrjeshtuar ata me vështrimin e etur për gjak. Po kjo do të thoshte që nuk kishin zbuluar asgjë deri në mëngjez.

«Duan të hakmerren mbi këto vajza të reja të pambrojtura? Jo!», tha ajo, si për t'i mbrojtur.

Ato e shikonin Katerinën drejt në sy. E dinin përse kishte ardhur ai mëngjez me të kërcitura këmbësh e të lehura qensh. Kjo nuk ishte gjë e re! Arratisja ishte e njohur për të gjithë të internuarit dhe nuk mund të mos ngjallnin shqetësim të përplasurat e dyerve në barakat. Cila do të ishte preja e tyre për atë ditë?...

Katerina u ngrit përgjysmë.

— Mos u shqetësoni. Kërkojnë komunistët. Duan të na flakin në fytyrë disfatat e tyre. Po shokët tanë shpëtuan shëndoshë e mirë. Dhe të tjerë do të kapërcëjnë në atë rrugë. Dhe të tjerë. Më dëgjoni?...

Në barakë sundoi për një çast një heshtje e rëndë. Vajzat rrinin pranë e pranë.

E besonin Katerinën.

Ajo iu lut Ilirianës ta ndihmonte të ngrihej në këmbë. Tjetra e ngriti në mënyrë të pavetëdijshme. Vajzat e rrethuan Katerinën. Ato donin të qëndronin pranë saj, si Anteu pranë tokës dhe ta ndjenin veten të paprekshme.

Dera u përplas me furi. Në prak u dukën dy hije të gjata e kërcënonjëse si vdekja. Një zë i vrazhdë kumboi tej e tej barakës së errët dhe jehona e tij u kthye përsëri.

— Cila është komuniste?

Vajzat u shtrënguan pas Katerinës. Nuk donin ta linin të largohej dhe sa më shumë e mbanin atë pranë, aqë më shumë ndjenin dëshirën për të thënë: «Ne të gjitha jemi komuniste». Katerina lëvizi. Donte të shkëputej dhe të dilte në ballë. Ja, tashti mund të ecte vetë!

Po ato nuk patën kohë të merrnin veten nga habia. Përballë dy hijeve të zeza u duk silueta e ëmbël dhe delikate e Ilirianës.

— Ne të gjitha jemi komuniste — thirri ajo me

sytë që i shkëlqenin si ndër ethe. Dëgjoni! Ne të gjitha jemi komuniste.

Heshtje dhe urrejtje. Masivi i trupave të shtrënguara, që mbronte Katerinën, si të ishte një njeri, filloi të ecë përpara!

IN SËT UPPHET

TREGIM PËR TY

Përse nxitonte Leksi atë ditë? Për të parë kurmin e gruas që s'po i plakej? Apo për sytë e pafajshëm të vajzës që qëndiste në gjergjef? Sa shumë i pëlqente kur e shikonte duke qëndisur ajo! Kërruste kokën, varte pakëz buzët e njoma e përpihej e tëra nga ngjyrat, lulet, zogjtë. Ngrinte sytë e shikonte ngultas. Një i kuq i lehtë i ngjitej mbi mollëza sa herë pyeste për diçka të re. Qeshte me një tingull të hollë, gazmor, që mbushte gjithë shtëpinë e tyre të vogël.

Pazari gumëzhinte. Leksi, me sytë gjysmë të mbyllur nga dielli i fortë, vështronte turmën me rroba shajaku, dëgjonte tellallin me zërin e ngjirur, britmat e çertexhinjve, që shisnin çikërrima.

Eci edhe pak. Qëndroi te dera e Kol Nallbanit. Koli, i djersitur, e vështroi me dyshim.

— Po çuni ku qenka? — pyeti Leksi. Koli ngriti supet.

«Kolit do t'i thyhet kurrizi, vetëm në punë, dhe ec e dëgjoje sonte», mendoi Leksi.

Para se të hyjë në shtëpinë e tij, Koli e ka bërë zakon të qëndrojë patjetër në sofatin prej guri të derës së Leksit. Kështu janë mësuar ata që në fëmijëri. Kanë lindur të ndarë nga një mur. Aty janë rritur dhe tashti po plaken. Ata sapo i kanë kaluar të pesëdhjetat. Leksi e dinte që Koli do të rrinte mbi sofat më i lodhur, më i kërrusur e do të pëshpëriste:

«Ruaju nga femrat, Leks vëlla. Femra të turpëron. I shkrep në kokë dhe ikën e bijë e botës. Ka dalë moda e maleve, Leks vëlla! Zot na ruaj, se ç'kërkujnë çupërlinat maleve! Një djall e merr vesh këtë punë. Zaten këtu ka gisht ai i mallëkuari. U prish dynjaja, Leks vëllai...».

Leksi shkundi supet. Çapiti përpara duke thënë me vete:

«Çupa ime qëndis me gjergjef. Ajo i ka duart flori. Çupën time mezi e sheh rrezja e diellit. Asaj, edhe sikur t'i hapësh derën e ta shtysh përpara, do të pulisë sytë e bukur dhe do të rrijë prapë aty. Lëre Kolin. Ai më mirë të shohë Tomin e tij. Nuk është në rregull çuni: i ka marrë koka erë. Më parë bridhte natën, tashti paska filluar edhe ditën».

Leksi e kishte dashur çunin e madh të Kolit, Tomin, sepse ai kishte lindur në një ditë me çupën e tij.

Duke shtyrë sehixhinjtë, Leksi hyri në dyqanin e Rakos. Shikoi me bisht të syrit si kapardisej i zoti i mallit, çirakët e panumërt, që lëvrinin për t'u shërbyer njerëzve, prej të cilëve më të shumtët dilnin pa blerë gjë. Doli andej duke mbajtur në dorë një copë të kaltër e të shkëlqyer. Papritur Leksin e mbërtheu trishtimi. Copa i kujtonte që e bija do të ikte një ditë nga shtëpia. Ai e shtrëngoi aq fort copën e hollë, të kaltër, sa ajo thujajse humbi në duart e tij të fuqishme.

«Punë e madhe në e bleva këtë. Kjo nuk do të thotë asgjë. Çupa nuk martohet vetë. Nuk është zakoni».

Para ca ditësh, ajo kishte dalë në prakun e derës me leshra të prera, pothuaj si djalë. Leksit as i shkoi ndër mend ta qortonte. As i kujtoi fjalët e Kolit: «Se ç'ngatërrojnë ata të dy, Tomi dhe Dita. Shiko mos përzihet çupa me ato leshprerat. Pa Tomi fundi, djallë është». Ja, kjo ishte e çuditshme. Leksit po i fshehtëllonin fjalët e Kolit tani. Nuk ishte Dita e tij nga ato që u shkrep në kokë të ikin maleve. Ajo vërtet i

lexonte Leksit ca fletushka, që sekush i hidhte nëpër dyer ose shkante me Tomin gjer në fshat te një miku i tyre, po kjo nuk donte të thoshte asgjë. Tomi ishte vëllai i saj. Ata ishin rritur bashkë. Jo, Leksi nuk mund të dyshonte kurrë që edhe çupa e tij të përzihej në të tilla punë të ngatërruara. Nuk ishin për të ato! Dita ishte krahu i tij. Gjilpëra ishte vërtet e hollë, po ajo i mbante më shumë gjallë, se puna e tij me hekurin.

Padashur ai shpejtoi hapin duke shtrënguar fort në duar copën e kaltër. Nxitonte të arrinte sa më parë në shtëpi. Nuk e dinte as vetë Leksi përse pati dëshirë që çupa e tij të ishte përsëri e vogël, të ngjitej mbi sofatin e oborrit, t'i hidhej në qafë dhe ta pyeste si dikur: «Kur do të dalë ylberi që ta kapërcej e të bëhem shok me Tomin?»

Leksi shkante me nxitim në rrugicën me kall-drëm. Ai i njihte mirë gurët, bojërat dhe madhësitë e tyre. Mezi priste të kapërcente prakun e të shikonte Ditën me buzë në gaz. Çupa do të merrte legenin dhe ibrikun nga dhoma përdhese; Leksi do të ulej në minderin e hajatit dhe ajo do t'i shtinte të lante duart. Lumtëria më e madhe e Leksit ishte të shtrihej në qoshen e sobës, të vështronte veshët e pjergullës që vareshin dhe me sy gjysmë të mbyllur të ndiqte lëvizjet e çupës, që vërtitej nëpër shtëpi. Leksi i bëhej sikur ishte pikërisht ajo, çupëza e tij, që mbushte shtëpinë me një erë dehëse, me erën e jargavanëve në maj.

Nuk kish kapërcyer akoma prakun e shtëpisë, kur u drodh nga gjëmimet. Të dukej sikur kishte krisur pushka aty në lagjen e tyre të varfër e të pluhurosur. Ai pa se si vraponin njerëzit të fshiheshin prapa avllive sikur t'i përpinte dheu.

Leksi hyri në oborr. Një forcë e pakundërshtueshme e shtynte përpara. Sa herë dëgjoheshin gjëmimet e shurdhëra të luftës, ushtarë të patrullës vraponin nëpër lagjet e varfëra. «Çupa ime... Çupa ime e

«Ah! Përse nuk vjen zotëri Koli të më flasë për çupat, që shkojnë maleve? E dinte ai qerratai!... Më kishte thënë kushedi sa herë. Po unë nuk e besoja».

Leksi u kthye nga e shoqja. Ajo ishte e heshtur dhe e lodhur.

— Po ti e dije që çupa...

— Jo... Ku ta dija unë?!

«O perëndi! ç'të keqe kam bërë që më hodhe këtë gjëmë mbi kokë?»

— Përse e uruara nuk pyeti një herë?!

— Ajo e dinte që nuk e linim.

— E përse shkoi atje? Përse?

— Të luftojë!

— Lufta nuk është për çiliminjtë, aq më tepër për çupat.

Leksi e dinte mirë që lufta ishte punë burrash. Atij vetë nuk i kishte shkuar kurrë ndër mend të linte kudhrën e të shkonte të luftonte. I kishte parë të tjerët si luftonin. Mbretëritë vinin e shkonin, kurse ai gjithnjë atje kishte ndejtur, pranë kudhrës. Edhe në rininë e tij edhe tashti. E dinte që ca njerëz e kishin në gjak të turrehin pas dyfekut.

«Ptu, ai maskarai Tomi, ma mori çupën në qafë! Sikur ta kisha këtu atë çunak shtrembaluq, sikur të më dilte parasysh! Paskam rritur gjarpërin në gj! Si kështu, more pizeveng, po ajo është motra jote! Nderi i saj është edhe nderi yt». Leksi dridhej i tëri kur thoshte fjalën «nderi».

Ç'të bënte?

«Si? Të shkoj i qetë në dyqan, në atë rrugë që kam kaluar gjithnjë dhe ta di që çupën time e kërcënon rreziku? Tomi, Tomi! Ne të quajtmë Tomor që të ishe i fortë si mali ynë, kurse ti më more në qafë, më përmbyste shtëpinë... Kushedi ç'përralla i ke treguar çupës... Ajo i besonte. Jo, nuk do ta lë vetëm».

— Po ti, moj, përse nuk e ruajte çupën tonë?

— Si ta ruaja?

— Ta kyçje derën, moj. Të më lajmëroje. Unë nuk e lija atë, nuk e lija.

— Po ç'do t'i bëje?

— Më mirë e vrisja me duart e mia.

Leksi u drodh nga tmerri dhe nuk i beçoi fjalët që tha.

Si t'ja bënte? Ai e ndjente veten ngushtë. Nuk ishte në gjendje të thoshte se ç'do të bënte. Të shkonte kokulur në rrugicën me kalldrëm? Të mos kishte guxim të përshëndetej me fqinjët? Të mos shihte dot njeri me sy vetëm sepse një çunak si Tomi i kishte mashtruar? Jo! Ai nuk do ta linte më, do ta gjente, do ta sillte në shtëpi.

Ishte akoma mugëtirë kur Leksi brofi në këmbë.

— Ma bëj hallall, grua. Do të shkoj.

— Të paktën prit sa të agojë. Tani s'lejohej qar-kullimi.

— Nuk më gjen gjë mua, jo.

* * *

Dy ditë e dy net në marshim.

Asnjëri nuk kishte ditur gjë nga jeta e tij, asnjëri nuk kishte ditur çfarë mendonte Leksi. Ai kishte qenë më i heshtur se gurët e varreve. Gjatë atyre muajve që ishte vërtitur fshatrave atë e kish rrëmbyer vetëm një dëshirë: të gjente çupën. Kishte ecur rrugë më rrugë, bazë më bazë, me një ëndërr, që e shihte pothuaj me sy hapur. Do ta gjente patjetër. Ajo nuk do të përmbahej, po ta shihte të atin aq të dobësuar dhe të plakur, ajo do ti hidhej në qafë dhe plaku do të ndjente rrëzë veshit frymën e saj të ngrohtë. Çupa do të ulte kokën e do t'i thoshte: «Më fal, baba... Unë e bëra këtë». Po Leksi nuk ishte më i zemëruar! Gjatë gjithë atyre muajve të vështirë ai kishte pasur vetëm një dëshirë: ta gjente patjetër. Kishte pasur një mall, një mall që i errësonte sytë e çdo gjë e shikonte si nëpër mjegull...

Në kohët më të mira, para se të fillonte dimri dhe gjermani t'i ndiqte këmba-këmbës partizanët, këta e shpjegonin heshtjen e tij të zyrtë me humbjen e vajzës së vetme. Bile ata nuk ishin çuditur aspak kur ai ishte shfaqur midis tyre disa ditë pas vrasjes së saj. Ata i vështronin me dhimbje flokët e tij të bardhë dhe heshtjen e tij. Në fillim shokët e quanin «babai i Dritës», po atij kur dëgjonte emrin e së bijës, zyrtësia i bëhej aq e thellë dhe brenga mbi tiparet e tij aq e skalitur sa ata filluan ta thërrisnin: «Xha Leksi». Partizanët mburreshin që në mes të tyre kishin këtë plak, hakmarrjen vetë të ngritur në këmbë. Ata e kujtonin gjithnjë shqen e tyre me flokët e zez, me sytë e thellë dhe me zërin e kthjellët. I mbanin mend akoma këngët, që këndonte ajo, me vështrimin e ngulur në hapësirë, me një buzëqeshje të ëmbël e të butë.

Që nga çasti kur Leksi mori vesh vrasjen e së bijës, mbeti pothuaj krejt i mpirë. Kur luftonte, i dukej se duhej të vriste patjetër atë të huaj të mallëkuar, që kishte këputur fillin e jetës së saj. Mendimi i Leksit lëvizte ngadalë i përgjumur prapa maskës së akullt të fytyrës së tij. Të gjitha i shihte. Po thellë nuk mund të besonte, se mund të ishte i vërtetë mendimi që kurrë nuk do ta takonte më bijën e tij të dashur.

Dy ditë e dy net në marshim.

Përpara tij ecte Tomi. Leksit i therte në zemër për njollat e gjakut që mbeteshin mbi dëborë. Donte të ulej, të hiqte një copë nga kapota e tij dhe të lidhte këmbët e gjakosura të Tomit. Vështronte si i habitur këpucët e rënda gati pa shoje.

«Po ajo... a ka lënë njolla të tilla gjaku mbi dëborë?» Leksi nuk kishte guxuar të pyeste ku ndodhi ngjarja, ai nuk i afrohej Tomit. Po ja që ata ecnin ato dy ditë pranë e pranë. Leksi ishte si një hije e heshtur.

Ecnin .

Tomi mbante vigun e një partizaneje të plagosur. Ajo ishte moshatare me çupën e tij. Nuk e dinte as

vetë sepse i dukej që kjo do të kishte qenë patjetër shoqja e çupës së tij; megjithëse nuk e kishte pyetur për këtë. S'donte ta pyeste. I ndjente të gjitha.

Ecnin.

Leksi kishte përmbledhur të gjitha forcat për të mos u ndarë nga shokët. Kur po ngjitnin një të përpjetë, komisar i u afrua Leksit dhe e pyeti: «U lodhe?». Ai ktheu vetëm kokën dhe vazhdoi rrugën pas gjurmave të përgjakura që linte Tomi mbi dëborë.

Kasollja, ku qëndruan, ishte e vjetër dhe e ftohtë. Po ata u futën në atë kasolle si në një pallat të vërtetë. Kasollet e braktisura të staneve verore ishin shpesh e vetmja strehë e partizanëve, e vetmja shpresë në këto shkrepë të ngrira. Tomi la në qoshe të kasolles vigun. Leksi e mbështolli vajzën me kapotën e tij. Partizanët kishin pasur vetëm një kapotë të re. Këtë ja kishin dhënë Leksit, si më plakut. Ky mbloodhi ca shkarpa dhe ndezi zjarrin. Djemtë e shikonin të heshtur. Ata rrinin pranë e pranë, të rraskapitur e të ngrirë dhe bisedonin për ngjarjet e ditës. Nga shprehja e ngurtë e fytyrës, nga lëvizjet e ngathata të Leksit nuk mund të kuptoje asgjë. Herë mbas here Leksi përkulej mbi partizanen e plagosur dhe dëgjonte frymëmarrjen e lehtë e të ngadalshme, pastaj shikonte me bisht të syrit komisarin. Ai nuk donte ta ndanin nga partizanja, as nuk donte ta linte në ndonjë bazë. Nuk besonte që mund ta shpëtonte njeri tjetër përveç atij. Leksi e dinte. Me të çarë rrethimin e dëborës, të ujqërve dhe të gjermanëve, do ta vendosnin vajzën në ndonjë bazë. Ai e dinte që do të ndahej nga ajo, megjithëse nuk donte ta besonte. Zgjati dorën e madhe dhe të ashpër dhe preku me gishtërinj flokët e hollë e të butë të vajzës. Leksi u drodh dhe e largoi dorën. «Edhe Dita ime i kishte të butë flokët». Ktheu kokën nga shokët. Ata kishin rënë të flinin të dërmuar. Atë nuk e zinte gjumi, kishin shumë kohë që gjumi ishte mërguar prej tij. Flaka e zjarrit u binte djemve në fytyrat e ashpra dhe të

dobëta. Tomi bënte roje te dera e kasolles. Leksit iu kujtua koha kur Tomi ishte i vogël luante në oborrin e shtëpisë së tij me Ditën, kur rrokullisej mbi barin e gjelbër. Çupa hipte mbi sofat dhe fëmijët e Kolit e dëgjonin, ndërsa ajo u tregonte përrallën e vajzës së vogël, që kishte kapërcyer ylberin dhe ishte bërë djallë. Atij iu kujtua kur këndonin ata të dy: çupa me flokë të shpupurisur, me zërin e ngrohtë e të ëmbël dhe me vështrimin e ngulur në hapësirë dhe Tomi me zërin e plotë e tingëllues. Ai dhe Koli i shikonin të mallëngjyer. . .

Leksi u ngrit ngadalë duke u lëkundur. Me Tomin thuajse nuk kishte folur fare. Dhe ky i shmangej Leksit, sikur të ishte fajtor për diçka: Tomi e dinte që në fëmëni se ç'ishte vajza me flokët e zez për Leksin. Edhe babai i tij, Koli, thoshte gjithnjë: «Lëre Leksin, është matufepsur pas çupës».

Leksi i nguli një vështrim fytyrës së tretur e të parruar të djalit. I vinte rëndë kur kujtonte dëshirën që kishte pasur atë ditë për t'ja këputur kokën me duart e tij të hekurta. Leksi i bëri shenjë. Tomi u afrua i lodhur, me sytë përdhe.

— Të dhembin shumë? — e pyeti ai.

— Jo! Duroj akoma.

— Hiqi këpucët!

Tomi u ul dhe u bind si atëhere kur ishte i vogël.

Leksi ja pastroi plagën me ujin e ngrohtë dhe ja lidhi shpejt e shpejt. Tomi diç deshi të thoshte. Po ishte kaq i kapitur, sa e zuri gjumi menjëherë. Një buzëqeshje e ëmbël, e ngrohtë ishte nderë mbi tiparet e mprehta të djalit, ndërsa Leksi përpiquej të gjente, të merrte me mend se si ja kishte marrë nga shtëpia çupëzën, që qëndiste pëllumba mbi gjergjef. Po përse të lodhej? Tashti ai e dinte se çfarë i kishte thënë. E dinte. Edhe vetë ai dëgjonte si i çuditur fjalët e komisarit. Ato binin mbi kokën e tij si uji i pastër i një burimi në një tokë të shkretë e të zhuritur.

Leksi i përfshiu me vështrimin e tij të lodhur të

gjithë ata që flinin në kasolle. I vështronte me kujdes. Bile nganjëherë sikur i numëronte. Edhe çupat flinin të rraskapitura pranë e pranë. Leksi u ngrit, sepse i erdhi rëndë nga vetja për ato që kishte menduar dikur.

Ja si qenkish puna! Ishte endur një jetë të tërë, nga dera e kovaçanës, nëpër rrugicën me kalldrëm, me gurët që u njihte të gjitha madhësitë dhe ngjyrat. As që kishte dashur të mendonte përse i linin këta të rinj vatrat e tyre dhe shkelnin me këmbë të përgjakura në dëborë. Ja ku ishin gjurmët. Ato do të mbeleshin atje derisa të binte dëborë e re ose derisa të shkrinte dëborë dhe të vinte pranvera.

Leksi u përkul mbi trupin e vajzës, dëgjoi frymëmarrjen e lehtë, ndjeu ngrohtësinë e jetës së re mbi faqen e tij të ngrirë e të parruar. Një ndjenjë e vakët e pushtoi gjithë qënjen e tij. Ai e ndjeu veten çuditërisht të lehtë!

Dy ditë e dy net shkeli pas gjurmëve të partizanes së plagosur dhe të Tomit. As që e dinte ku kish lindur ajo. Kush ishte? Nga duart e bardha e të holla dukej që do të ishte shkollare. Por për këtë nuk ishte i sigurt. Edhe Dita e tij kish pasur duar të bardha, megjithëse nuk ishte shkollare.

Dita e tij! Zokthi i vogël. Ai e kish mbërthyer mirë në kafaz. Po ajo kishte flakur tej qëndizmat, lulë jargavanin, sofatin e gurtë dhe kish fluturuar përjashta.

Leksi doli te dera e kasolles. Kishte akoma ndjesinë e frymës së ngrohtë. Një shkëndijë e lehtë gëzimi shkrepri mbi ballin e tij të vrenjtur.

Kur, papritur, ai dallooi yllin e mëngjezit. Nga të gjithë yjet e panumurt Leksi dinte vetëm emrin e një ylli, atë të mëngjezit. Këtë e dinte që në fëmëni. Ai e pa edhe një herë atë yll, që quhej Afërditë dhe iu kujtua ajo kohë, kur priste, nën pjegullën e shtëpisë së tij, gruan t'i sillte në jetë një fëmijë. Në oborrin e

heshtur, me erën e barit të posakositur, ai kishte pasur vetëm një shoqërues: atë yll të largët që e njihte që në fëmijni dhe ja dinte emrin. Sapo dëgjoi klithmën e parë të fëmijës, Leksi vendosi se, po të ishte çupë, do ta quante Afërditë.

Leksi e shikonte me dhimbje yllin e mëngjezit. Ç'kohë ishte kur plumbi i huaj këputi fillin e jetës së saj? A ndritshonte ky yll aq shumë, si atë ditë kur lindi ajo?

Aleksi donte të besonte që ajo e pat përshëndetur atë, babanë, që ajo i kishte kërkuar të falur. Po përse, përse t'i kërkonte falje? Për ç'faj? As ai vetë nuk e dinte. Nuk e zinte gjumi Leksin. Gjithë natën ai u kujdesua për partizanët, që flinin, për çupën e plagosur dhe e mbajti zjarrin ndezur deri sa një dritëz e dobët mezi feksi mbi shkrepë.

Leksi pa se si lëvizën diçka nga djemtë. Po atij i vinte keq t'i zgjonte. Ishte akoma shpejt e rruga që do të bënin shumë e gjatë! Ujët që kishte vënë Leksi mbi zjarr në një kusi të vjetër bakri ishte ngrohur dhe nxirrte avull. Ai e dinte që, përveç ujit, ata s'kishin asgjë tjetër.

«Tashti është ngritur edhe ajo». Leksi u çudit me vete. Kaq kohë nuk e kishte kujtuar gruan. Po ja që po i bëhej se po e vështronte se si po hapte sytë, si falej përpara ikonës, si i mbante lotët me zor duke parë krevatin bosh të çupës. Ai e ndiqte me mendje kur ajo ecte duke u lëkundur në hajatin e errët. Bile iu duk sikur dëgjoi që shkeli mbi ploçat e prishura. «Ujët ka ngrirë mbi grykën e pusit. Ajo do të përkulet. Do të mbushë kovën me ujë dhe do të vërë çajin. Gjithë jetën e ka bërë këtë punë. Gjithë jetën».

Rrezet e pjerrëta të diellit ranë mbi kasollen e ngrirë të malit. Djemtë u zgjuan nga gjumi dhe u gëzuan për ujin e ngrohtë. Tomi u ngrit i fundit. Plagët e këmbëve i ndjente më mirë. Iu afrua Leksit dhe, duke vështruar majat e këpucëve, i pëshpëriti:

— Falem nderit, xha Leks!

Njëshkolona nisi marshimin. Dielli thyente rrezet mbi bardhësinë e dëborës. Tomi ecte përpara Leksit duke shtrënguar vigan. Leksi e ndihmonte të mbanin partizanen e vogël. Çudi si nuk ndjente lodhje! Do të dëshëronte të shpëtonte nga syri i komisarit. Po ai e arriti dhe i tha:

— Shoku Leksi. Kjo nuk është punë për ju. Ja lini një më të riu.

— ...!

— Në bazën e parë do ta dorëzojmë.

Ai e kuptoi që ishte fjala për partizanen e vogël. Deshi të thoshte: «Nuk lodhem deri sa të gjejmë një spital partizan». Po nuk tha asgjë.

Rrezet e pjerrëta të diellit thyhen mbi dëborë. Tomi filloi i pari të këndoje. Këndonte lehtë. Atë ndofta nuk e dëgjonte asnjëri përveç Leksit dhe partizanes së vogël.

«Padrejtësia do të zhduket.

Nga pallatet përgjithmonë...»

Leksi u shkund i tronditur nga timbri i njohur i zërit të Tomit. Veshi i kërkonte edhe zërin tjetër. Sikur të ishte edhe ai zëri tjetër! Zëri i çupës së tij!

Si ishte e mundur të kishte jetuar gjithë jetën, gjer sa i ishin thinjur flokët, me mugëtirën e dyqanit të tij? Kishte qenë i verbër? Leksit i vinte turp që nuk e kish ditur këtë me kohë. I dhimbte zemra kur mendonte me çfarë çmimi e mësoi të vërtetën. Fytyrën e kish të ngrysur, lotët të ngrirë nga thëllimi i atij mëngjezi. Po sa mirë që asnjëri nuk e vinte re! Ai përfshiu me një vështrim të ngrohtë e të dhëmsur të gjithë rrjeshtin e gjatë të njëshkolonës. Nuk kishte fuqi që ta ndante nga ata! Djemtë ecnin duke kënduar. Ata nuk shihnin fare rrëpirën e thepisur, vdekjen dhe gjermanin, që u rrinin si çekan mbi kokë.

QIELLI I KTHJELLËT

Zhgaravis me majën e thikës së hollë prej argjendi faqen e ndritur të bankës. Sytë e mendjes lexojnë kudo një inicial: Bashkimin e vijave të holla, që krijojnë germën «K».

Auditori është i madh. Ne rrimë në bankën e fundit të mbrojtur nga një barikatë e tërë shokësh.

Më parë as më shkonte ndër mend që mund të zbatimem duke krijuar kombinacione të ngatërruara me këto vija... I zgjas pak këmbët e K-së. Pastaj i pres në mes. Zbuloj se atje mund të përmblidhet fillimi i emrit tim. Bile dy herë me radhë e përsëris dhe qesh me vete. Shpresa, shoqja e bangës, më jep një të shtyrë me bërryl:

— Ç'ke!

— Profesori!

— Ç'po bëj?

— Dëgjo leksionin! Kujdes!

Në vend që të dëgjoj, ndjek lëvizjet e gishtërinjve të dorës së majtë në xhepin e palltos, që përkëdhelin pareshtur një zarf të lëmuar, shkruar pa kujdes. Interessant! Kujtimi nuk lustron asgjë. I bie shkurt. Sytë e kaltër, njëri më i vogël se tjetri, lëvizjet nervore të duarve të gjata nuk e fshehin dot ashpërsinë e tij. S'e përcaktoj dot se kur jemi njohur. Më duket sikur kemi gjithë jetën. Më parë, ai ishte një student thatanik me flokë të prerë shkurt, të ngritur

përpyjetë si gjëmba, veshur me gozhup shoferësh. Vinte shpesh në rrugicën tonë të ca të njohur.

Atëhere isha fëmijë. Nuk mendoja për asgjë të tillë.

Majrat e gishtrinjve lexojnë si të verbërit rrjeshtat e pusullës.

«Mira! Të djelën do të vij të të marr. Do të vish?

«Të shkoj? Të shkoj?»

Kjo pyetje më mundon, që kur kam marrë letrën. Një ndjenjë e rrëmbyer, që nuk e përcaktoj dot me emrin e saj të vërtetë më gjallëron.

Të thuash të drejtën, kokën e kam të fortë.

Ajo më urdhëron të dëgjoj leksionin dhe të harroj këtë përpëlitje. Po zemra? Zemra nuk do që të bindet.

Bangën e kemi pranë dritares. Bisqet e gjelbër të mimosave sapo kanë nxjerrë profilin e tyre të ëmbël, delikat. I vë re një copë herë.

Zgjas dorën të hap xhamin. Shpresa më bie sërisht me bërryl. Kësaj radhe më dhëmbin brinjët. «Kujdes!»

Shikoj me keqardhje prapa xhamit.

Marr pjesë e tëra në leximin e heshtur të gishtërinjve. Unë s'e kisha menduar kështu jetën time: Një dhomë në mes të barangave të tjera të një kantieri, dhe një emër që e pëshpëris çdo çast. Ndjej si përtërihem nga një forcë e re, e thellë, e fshehtë, përkëdhelëse.

Po Kujtimi përse më dashuron pikërisht mua? Apo pasi të kalojnë disa vjet, do të dashurojë një vajzë tjetër? Pastaj do të ankohet për një gabim të pandreqshëm të kohës së rinisë!

Nxjerr zarfin dhe lexoj letrën përsëri.

«Sa më ka marrë malli Mira, më dëgjon?»

Zhgaravis papushim vijat e holla të inicialit «K». Thika më dridhet në duar. Është i vetmi kujtim që kam nga shtëpia ime.

Kësaj radhe gërma «K» del fare e qartë mbi si-

përfaqen e zezë të bangës. Trembem. Ato vijëza të holla flasin me gjuhën e tyre të ngatërruar.

* * *

...Nëna ime ishte e sëmurë. Babanë, të dyja e donim shumë.

Ajo dergjej në shtrat prej kohësh. I rrija pranë. Nëna thoshte:

— Pa shih mos ka nevojë për gjë babai!

Dëgjoja çik-çakun e maqinës në dhomën e punës së babait. Kujtohesha. Në atë orë ajo e kishte pasur zakon t'i shpinte çajin. Ngrihesha me gotën në dorë. Nëna më falënderonte me sy. Ishte e dobët. Gjysmë e paralizuar. Nuk ankohej kurrë. Dukej që nuk kishte frikë nga asgjë.

E shikoja si i ndizej një shkëndijë në sytë e shuar kur kthehesha nga dhoma.

— Ishte i gëzuar? — pyeste.

Diçka murmurisja.

— Mira; Duhet ta duash babanë. Ai ka nevojë që ta duan.

— Mama, po unë e dua shumë!

— Ta duash gjithnjë... Gjithnjë. Në çdo rrethënë qoftë. Jeta është e gjatë dhe ka shumë të papritura. Po ti s'do të ndahesh asnjëherë nga ai, sido që të jetë!

E shikoja e habitur. Atëhere nuk kuptoja asgjë.

Ndjeja një dhimbje të madhe. Përse ma përsëriste këtë gjithnjë?

Ndodhte dhe kështu. Megjithëse isha duke marrë maturën, ulesha pranë babait, dhe ai më lëmonte flokët.

— Tashti jam e qetë, — pëshpëriste nëna kur na shihte.

Siç duket ajo kishte vetëm këtë dëshirë. Të lidheshim sa më shumë, që të mos e ndjenim boshllëkun që mund të krijohej nga mosqënia e saj.

Ngjarjet u rrukullisën shpejt. Aq shpejt, sa mezi i i kujtoj. Gëzimi i fundit i nënës që zgjedhja e fakultetit që do të ndiqja unë. Më çudiste këmbëngulja e saj. Dukej sikur harronte dhimbjen dhe orët e numëruara.

Babai ishte për kiminë.

— Kimia të than shpirtin, — thoshte ajo me dëshpërim.

— Kimisë i takon e ardhmja — ngulte këmbë ai.

—Ndërtuese! Ndërtuesve u takon e ardhmja — përsëriste ajo...

Ishte e vetmja herë që nuk mendoja njësoj me babanë. As më shkonte ndër mend të zgjidhja kiminë, me ato formula të ngatërruara si hieroglifë. Më përkëdhelej sedra kur mendoja për ndërtuesit, për veprat e tyre që janë dëshmitare të të gjithë brezave.

Fitoi nëna.

Ajo shkëlqente e tëra atë ditë, kur mora rrugën e universitetit me një blok shënimesh. Po s'kaluan as dy muaj dhe unë mbeta vetëm.

Nuk më besohej se do të ndaheshim përgjithnjë dhe nuk do ta shihja më kurrë.

Vetëm pasi e humba, e kuptova mirë këtë gjë.

Dëshpërimi, sedra dhe krenaria më mbanin në këmbë. Shkoja në fakultet. Shkruaja leksionet, që na diktonin. Mësoja çdo ditë dhe përgjigjesha në çdo seminar. Nuk doja që të më quanin të mjerë.

Më merrte malli për nënën. Kur dilja në rrugë, kërkjoja me sy ndonjë grua që të ngjante me të, po asnjëra nuk i ngjante asaj.

Babai më mbante gjithnjë pranë. Rrinim në dhomën e punës. Më mësonte të shkruaja me maqinë.

Babai më diktonte. Doja të isha e denjë për besimin e tij. Të hyja thellë në gërshtimin e veprave të tij. Nganjëherë pyesja padashur:

— Vërtet?

Një nënqeshje e lehtë kalonte mbi tiparet e tij të zymta dhe të rënda.

Mendoja: «Është i dëshpëruar». Si nuk e kisha vënë re më parë? Si nuk kisha turp që prisja të më ngushëllonte? Isha kredhur në dëshpërimin tim, sikur të isha epiqendra e botës. Shikoja me zemër të dredhur flokët e tij të qethur e të thinjur para kohe. Ai nuk ishte as pesëdhjetë vjeç! Sa do të dëshëroja të ishte si më parë! Dhe sa më tepër depërtoja nëpër ato brazda të thella që kishte lënë jeta mbi fytyrën e tim eti, aq më shumë kuptoja se nuk mund të ishte më si më parë.

Vija re se diçka e brente çdo ditë e më shumë. E shtypte. Nuk më shikonte më drejt në sy. Midis nesh qëndronte pezull një hije, që na ndante.

Njëherë babai ndërpreu leximin.

— Pushojmë pak Mira?

— Si të duash.

— Unë u lodha.

Dhe vërtet! Ai e mbante kokën ndërmjet duarve dhe mendonte.

— Ç'mendon, babi?

Ai ngriti kokën, që i rëndonte nga një mendim i dhimbshëm. Më shikoi i hutuar, sikur të vinte nga një udhëtim i largët.

— Asgjë, Mira! Ashtu kot.

Po nuk thoshte të vërtetën.

Isha mbështetur në shpinën e karriges. Ndiqja me vëmendje lëvizjet e ngathëta e si të përgjumura të tim eti. Ai hapi perdet e dritares dhe e nguli vështrimin në qiellin e kaltër. Pastaj, befas, u kthye nga unë dhe më shtrëngoi me duart e tij të fuqishme. Ndjeva të dridhurën e lehtë të muskujve dhe përpjekjen për të larguar mendimin që po e brente.

— O babi! — thashë fare papritur. — Më copëtove.

Ai qeshi. E shikoja e mallëngjyer. Kisha kohë që nuk e kisha parë ashtu.

— Shejtan çupë!

— Babi ne ju themi «xhaxho» atyre që kanë flokë kaq të thinjura.

— Epo mirë.

— Nuk dua të të thonë edhe ty «xhaxho».

— Jo, — tha ai, unë nuk jam «xhaxha». Dëgjo Mira! Dua të bisedoj seriozisht me ty...

Unë s'po mblidhja veten nga habia. Ç'thotë kështu babai? Se do të martohet me një grua tjetër! Dhe unë duhet të jem e arësyeshme?

Duhet ta kuptoj atë! Po çfarë të kuptoj?

Dhimbja më hutoi. Po jo aq shumë sa të mos ndjeja që isha e tepërt. E tepërt në shtëpinë time.

Përse donte ta bënte këtë gjë? Përse? Ne ishim aq mirë të dy! Unë e doja aq shumë!

Të nesërmen mora, shpejt, ç'munda. S'pata kohë as të mallëgjem. Ika me rrëmbim. Bile nuk mbaj mend se ç'shkrojta në një copë letër.

Nxitoja. As unë nuk e dija se për ku. Për një gjë isha e sigurt: Në shtëpi nuk do të kthehesha më! Më vinte të qaja. Të ulërija me të madhe. Po s'qaja dot.

Dita ishte e kthjellët. Lulet e bardha të bajameve kishin buluar mbi degët e zhveshura. Natyra kishte qëndisur këtë kontrast: delikatesën e petaleve me drurët ngjyrë dheu të plasarit, e të ashpër.

Shpresa dhe Petriti që i takova rrugës, s'mu ndanë asnjë çast. Nuk ishte koha që të më qortonin. Ata vetëm heshtnin, megjithëse kishin dëshirë të më përmbledhnin dhe të më jepnin një dush të mirë.

U rropatëm deri në dekanat. Kërkuam një vend në konvikt! Dikush më shoqëroi. Cili? S'më kujtohet. Vetëm mbaj mend Shpresën që më tërhiqte për dore për në dhomën e saj.

Rashë me gjithë rroba, e këputur, në vendin që më kishin caktuar. Pashë vajzat e tjera që hynë në dhomë. Shoqe të fakultetit tim. Vajzat heshtnin. Sa mirë dinë të heshtnin në të tilla raste vajzat e konvikteve!

Isha e sëmurë. Nuk e mbaj mend sa vazhdoi kllapia.

Mira, bija ime!

Mjergulla, që më vishte sytë m'u shpërnda ngadalë. Pashë Shpresën, Petritin. Babai, rrinte buzë krevatit, me *tipare të tendosura*. Muskujt e fytyrëe i lëviznin lehtë. *Buza e hollë* i dridhej papushim. Vështrimi ishte lutës, *i mallëngjyer*. M'u mblodh një lëmsh në grykë. Isha gati t'i rrëmbeja dorën. T'ja puthja. Pikërisht atë dorë të djabatë, që e adhuroja aq shumë kur shkruante. Doja të thërrisja:

«Nuk do të iki më! Merr cilën të duash në shtëpi!»

Po një ndjenjë tjetër, e egër, një ndjenjë kryeneçe më shtynte të thosha të kundërtën.

— Je munduar kot, — thashë me një zë të mekur, si të huaj.

— Bija ime!

U ngrita me rrëmbim. Ndjenja e hakmarrjes zjente dhe turfullonte aq shumë, sa nuk e mbaja dot.

— Kthehu në shtëpi! Ti s'je foshnjë. Taksia na pret jashtë. Ti duhet të më kuptoje Mira. Se prisnja këtë rebelim nga ti që je një vajzë e zgjuar!

Shpresa me Petritin rrinin përballë meje me një vështrim të çuditshëm. E çfarë? Përse më qortonin?

— S'kam bërë ndonjë krim. Pse të arratisesh nga shtëpia?

Vura re fytyrën e dërmuar të tim eti.

Nuk duhej të kisha folur. Por unë kisha vetëm një dëshirë: të hakmerresha. Siç isha e tronditur s'doja të dëgjoja ç'më thoshin Shpresa me Petritin.

Babai qëndronte në këmbë, i heshtur, i trishtuar.

Ndjenja ime rebele, që kishte ngritur krye, s'përmbahej.

— Nuk kam as shtëpi, as baba! — klitha.

— Mira!..

— Ti i zëvendësove të gjitha! Përse më trazon? A nuk je i kënaqur me kaq?

Shpresa bëri një lëvizje të dëshpëruar me dorë. Petriti doli jashtë.

Shikoja si u kërrus e u rëgjua trupi i tim eti. Shpattullat e tij u rënduan. M'u duk sikur u plak brënda këtyre minutave edhe disa vjet të tjerë...

* * *

S'doja ta kujtoja më të kaluarën time. E ardhmja ishte në prag dhe vinte, që larg, nëpërmjet fjalëve të një letre të dashur dhe vështrimit të Kujtimit.

Zbritëm, të zëna për dore me Shpresën, shkallët e mermerta të universitetit. Ishte ftohtë. Ngritëm jarkat e palltos. Po binte muzgu me një ngjyrë të purpurtë, sikur të kishin marrë flakë retë. Pastaj ngjyrrat filluan të zbehen, nga të kuqërreme u kthyen në manushaqe me një rreth si të artë dhe pastaj në gri, e më vonë në blu.

Ne mbetëm një copë herë duke parë perëndimin e diellit. Nga instituti i arteve dëgjohej zëri i pastër i një tenori që këndonte me pasion. Heshtëm. Na rrëmbeu bukuria e muzgut... sidomos çasti i fillimit të muzgut, që të ngjall në shpirt aq ndjenja të bukura. Filluan të ndizen njëra pas tjetrës dritat e neonit midis fletëve të pishave, që i jepnin ndriçimit një regëtimë të gjelbër. Ndërsa drurët e tjerë ishin ende të zhveshur.

Filloi vërshimi i njerëzve dhe zhurma e jetës në qytet. Njerzit ecnin të shkujdesur. I gëzoheshin kthjelltësisë së ftohtë dhe perëndimit të diellit. Muzgjet në dimër kanë një ngjyrë të jashtëzakonshme. Jeta rridhte me ritmin e saj. Vetëm duhet të mos mbetesh as një hap prapa, se është e pamundur të arrish atë që humbet.

— Shpresa, u vonuam! S'arrijmë dot as në mensë.

— S'ka gjë. Sonte më pëlqen të shëtis. Dhe sa për të ngrënë kthehemi në «klubin tonë».

Qesha. M'u kujtua «klubi». Një barangë me dërrasa. Një bufetjer me sy të enjtur, me një palë mus-taqe spic si të lyera me dhjamë, ca tavolina të vogla

gjithë thërrime dhe gota të boshatisura birre. Në këtë klub shkojnë gjithë studentët kur mbeten pa darkë.

— Në fund të fundit — tha Shpresa — ti duhet të kuptosh diçka...

— Çfarë?

— Që s'mund t'ja fshehësh ndjenjat e tua shoqes tënde më të afërt...

— Shpresa!...

— Përse mbyllesh në vetvete? Kujtimi është një djalë i rrallë dhe s'ka pse të skuqesh për dashurinë tënde.

— Jo... nuk skuqem... Vetëm kam dashur ta zgjidh në vetvete: A është kjo dashuria e vërtetë, që e kam pritur me aq kureshtje dhe ëndërra mahnitëse! Apo është një ndjenjë e rëndomtë dhe kalimtare?

— E zgjidhe më në fund?

— Po, Shpresa e dashur! Po! Po!

Shpresa zbriti e para në rrugëzën e ngushtë që dredhonte nëpër urën e drunjtë, humbur mes shelgjeve vajtues. U mbështetëm pas parmakëve duke përthyer gjunjët.

— Dëgjo, — tha Shpresa.

U ndie një fëshfëritje e lehtë që të mbushte shpirtin me poezi.

Shpresa përkuli kokën dhe recitoi me zë të ulët dhe melodioz.

«O qielli im, ti je më i kthjellët se çdo kaltërsi.

«O dielli im, ti je më i zjarrtë se çdo dashuri...»

Kështu i fillon letrat e dashurisë Kujtimi? — pyeti ajo.

Unë qesha.

II

— Shpresa?

— Hë!

— Zgjohu! Gjumashe. Po bie dëborë!

Ajo hap sytë. Sa më pëlqejnë sytë e saj ngjyrë gri!

— I ëmbël është gjumi kur je e lumtur! — i them unë.

— Edhe sikur ta zinin lumturinë me dorë nuk do të besonim që jemi të lumtur. Gjithnjë do të gjenim ndonjë shkak, për të mos qenë të lumtur, — fillon të tallet Shpresa.

— Lëri sofizmat. Më flihet. Ç'më zgjon kaq shpejt? «Ke shekuj që të flesh në qetësi».

— Po. Shiko! Shiko! Qenka vërtet dëborë!

Dëbora binte me copa të mëdha, të dendura dhe shkrihej menjëherë. Fëmijët vraponin. Hapnin çadrat, ruanin me kujdes dëborën që mbledhej mbi to, sepse ishin të etur për të luajtur me topa.

— Shiko si është veshur Dajti! Do të kaloni pushime të gëzuara. Do të rrëshqisni me ski. Vetëm të kesh kujdes, mos të vraposh shumë!

— Fajin e ka Petriti. Unë jam vajzë e urtë, po s'dua të mbetem prapa. Kam sedër të sëmurë.

— Interessant. Mbrëmë gjithë rrugës jemi zënë me Petritin.

— Pse?

— Për shkak të projekteve. Ka në kokë ca idera të çuditshme.

— Çfarë tha?

— Idetë e projekteve qenkan shumë standard. Tha se na mungon fantazia dhe vështrimi në të ardhmen e largët, se ajo që ndërtojmë duhet të mbetet sa më gjatë dhe jo të vjetërohet nëpër duar.

— Ka të drejtë.

— Tallesh?

Shpresa ngrihet me vrull. Vishet shpejt e shpejt.

«Nuk kam pasur motër ndonjëherë, po mendoj që nuk do ta doja më shumë se Shpresën. Do të ndahemi për disa ditë. Do të më marrë malli.»

— E do shumë Kujtimin, thuaj të drejtën? — pyet ajo papritur.

— Ç'është kjo pyetje!
— A është ai çdo gjë për ty. Çdo gjë? Bota, horizonti, deti dhe qielli? Çdo gjë?

Qesha me të madhe.

— Nuk është pak të jetosh vetëm për një burrë?

— Ç'të ka hipur në kokë?

— Po dashuria... a është e përjetshme? Në shekullin tonë... ka ca korrigjime...!

— Dashuria është vetë jeta. Po ti ç'ke kështu sot?

— I kam inat gjithë djemtë, sidomos Petritin. Kush e mban tashti, do të ngrëfuset si gjel deti. Po, po të fillojë të më shesë mend prapë, do t'i përvishem që ç'ke me të.

— Epo mirë, përse nxelesh? Në qoftë se e kemi bërë projektin gabim duhet ta korrigjojmë.

— Po atij do t'i dalin fletë.

— Përse e ngacmon gjithnjë Petritin! Ki mendjen!

— Edhe ti ki mendjen, mos i lësho shumë pe atij idhullit tënd, se do të të shkelë me këmbë.

— Dukesh që s'dashuron. Po e di ti që dashuria është barazi, është frymëzim, është shtytje e dyanëshme përpara. Në qoftë se nuk është e tillë, atëhere është lojë e cekët, kalimtare dhe pa kuptim!

Shpresa mbështetet pas murit dhe mban zemrën me dorë. Ajo është në qejf, do të bëjë shaka.

— Aman, Mira. Nuk të mjaftojnë orët e leksioneve?

— Më teprojnë, bile.

— Ke të drejtë. Po unë i kam ngjarë atij të famshmit mbret të Francës, që e zinte koka kur merrej me «punë të mëdha»!

— E nënvleftëson shumë veten, e dashur.

— E krahasoj me një mbret.

— Që ja preu kokën gilotina, harrove?

— Po shkoj të marr Petritin. Do të përpiqem të bëj autokritikë. — Mirë u pafshim!

Shpresa doli gjithë gaz. Bora binte e shtruar dhe ishte e butë si pambuk.

Gjithnjë kur mbetem vetëm, pa të, dhoma më duket e zbrazët, e shurdhër.

Pres Kujtimin. Shpresa ka të drejtë. Ai nuk është një enigmë e pazgjdhshme, e mbuluar me një vello plot mister. Kaq shumë ia njoh tashti çdo njenjë, çdo mendim, çdo lëvizje dhe timbër zëri, të ecurën me trupin e hollë, pak të kërrusur, shenjën në mjekër dhe sidomos të qeshurën e tij të singertë. Ndjenja ime nuk është një flakë, që ndizet e shuhet. Më merr malli po të mos e shoh. Tashti ai është ende larg, po unë e di. Nga ai s'mund të më ndajë asgjë. Ne do të nisemi. Do t'i biem nëpër rrugët më të shkurtëra për të vajtur në hidrocentral.

Ndjej hapat e njohura në koridor dhe pa kuptuar as vetë tronditem.

— U bëra merak. Pse u vonove Kujtim?

— Rruga është gjithë dëborë. Mezi kemi ardhur me shytën e Hysos. Të kam folur për Hyson?

— Je mërzhitur? Prit të të shoh!

— Hë! Si të dukem?

— Më mori malli! Po ty?

— Edhe mua.

Tashti nuk dua gjë tjetër, vetëm të dëgjoj këtë zë të qartë.

— Ku janë shokët?

— U nisën për pushime.

— Ç'po bëni me projektet?

— Kemi ngecur. Nuk e shprehim dot atë që duam.

— Do të mundeni. Vetëm njerëzit e dobët nuk munden.

— Petriti kishte vërejtje. Duhet t'i fillojmë edhe një herë nga e para. Shpresa është bërë tym se e ka vështirë të bëjë autokritikë.

Kujtimi vëren me kujdes skicat e projektit tonë. Duart nervoze nuk i zënë vend. Është i shqetësuar. Këtë e kuptoj edhe pa e parë fare.

— Do të vish Mira? — pyet ai më në fund. Jash-

të po na pret Hysua dhe Adriatiku, një shoku im që është transferuar në kantier.

Dalim jashtë. Fëmijët duan të na gjuajnë me topa dëbore. Dëbora bie papushim. Janë veshur me gëzof të bardhë mimozat, akacjet dhe shelgjet vajtonjës. Edhe trotuarët dhe çatitë e shtëpive janë mbuluar me dëborë. Në fund të rrugës, atje ku akacjet krijojnë një pyll të vërtetë, të bardhë më zënë sytë shytën e Hysenit.

— Ç'vepër origjinale është edhe kjo shyta juaj.

— Mos u tremb. Këtë «vogëlushe» e kemi të përpiktë, — thotë Hysua.

«Ç'vogëlushe! Është si një plakë që përpiket të duket e re, vetëm, sepse ka veshur një fustan të bardhë», mendoj me vete.

Hysua është shofer i rrallë. Këtë e kuptoj aq mirë në çdo lëvizje të përqëndruar, të kujdesshme. Adriatiku ka veshur një pallto të trashë guben dhe rri i humbur në të, si i hutuar.

— Pjesën e parë të rrugës do të fluturojmë, pastaj do të çajmë — thotë Hysua. — Të ze maqina? — Jo.

— Shyta jonë vrapon, vrapon pa u ndalur fare — thotë Kujtimi.

Ne lemë prapa çdo gjë. Syri mezi arrin të kapë siluetat e majave të maleve të veshura me borë. Ata duken si gjigandë të përgjumur. Era e ftohtë hyn nëpër dritaret prej kauçuku.

Qielli është i plumbtë.

— Më ndiz një cigare — thotë Hysua.

Kujtimi merr paqetën nga xhepi i xhaketës. Jemi kaq afër sa ndjejmë frymëmarrjen e njëri-tjetrit. Ai nuk e vë re. Rruga është me gropa. Maqina na troshit dhe na hedh përpjetë.

Kujtimi është i emocionuar dhe hesht. E vërteta është se ai nuk e ka zakon të bëjë zhurmë, sidomos rreth vetes. Po as që është nevoja. Unë e di, kur e ka marrë uria, kur i flihet, kur është i lumtur dhe kur e bren diçka.

Para nesh dëborë.

Det dëbore.

Shyta, si një maune e rëndë, çan detin e dëborës.

— Do të arrijmë dot sonte? — pyet Adriatiku.

— Patjetër.

— Më duket sikur do të na mbulojë dëbora, ose do të na bjerë ndonjë ortek mbi kokë.

— Përralla! Që kur ke filluar t'u trembesh hijeve? Do të arrijmë sonte, gjallë ose vdekur. Kantieri nuk mund të qëndrojë asnjë sekondë pa punë, — ia pret Hyseni.

— Po sikur të zihet rruga?

— Nuk do të zihet!

Uturima e motorit të merr mendtë. Një copë herë ne ndjekim zukatjen e fluturave të dëborës. Ato enden në hapësirë si të verbëra, pastaj përplasen mbi xhamin e trashë, të akullta, të pafuqishme. Ngrohtësia i kthen në brymë të shkëlqyeshme, por ja, një lëvizje e shpejtë e dy vijave paralele të fshirëses mbi xham, e pastaj nuk mbetet asgjë.

Vështrimi i vakët dhe i mjergullt i Adriatikut endet një copë herë në kabinë. Në ballë të saj, atje ku shoferët zakonisht mbërthejnë ndonjë kukëll ose majmun, Hysua ka vënë portretin e një luftëtareje vietnameze.

Hysua dhe Kujtimi vërsëllojnë nëpër hundë melodinë e një kënge, që këndonin gjithnjë në fëmëni, në muzgjet e buta të majit, ulur nëpër praqet e portave, n'ato muzgje të largëta dhe të dashura, që janë arratisur nëpër hapësirë.

Jashtë, bredhat duken si fidanë me atë petk të ndri-tshëm kristali, fidanë, që kanë nevojë të mbështetin supet e hajthmë mbi këmbët prej betoni të shtyllave të tensionit të lartë. Bredhat e lashtë me atë pamje të mjere, sikur kanë nevojë që nga fqinjët krenarë e të pathyeshëm që përçojnë ngrohtësi e dritë në nervat e tyre, të zgjatet një dorë miqësore për të shkrirë kristalin e ftoh-të të akujve.

Shyta me hundë të bardhë hungron dhe kafshon tani me zinxhirë udhën.

— Filloi edhe beteja jonë e fundit. Beteja fitimtare, — thotë Hyseni. — Kur nisëm punimet në hidrocentra-
lin «Lenin» ne ishim fare të rinj, ju kujtohet? Atëhere
as që guxonim të mendonim kaq shumë! Kisha një
shok malësor. Kolë e kishte emrin. Më thoshte shpesh:
«A thue, he burrë, do të kena edhe na dritë në kullat
tona? «Do të kemi, kudo do të kemi» i thosha unë. Më
vjen keq që nuk jetoi deri tani. Ishte minator i rrallë
ai. Një nga ata luanët e heshtur të tuneleve, një malës-
sor i vërtetë dhe, kur e mendoj këtë, them me vete, që
rruga jonë nuk ka qenë e shtruar me trëndafilë. Do të
dëshiroja të jetonte edhe ai tani.

Shyta çan më vështirësi përpara. Ne lëkundemi
nën peshën e mendimeve tona. Në kabinë është ngroh-
të. Adriatiku rri i zhytur në pallton e tij, i lodhur dhe
i humbur.

— Unë nuk mendoja kurrë se do të vinte kaq shpejt
dita që në kullën e Kolës do të shkonte drita — vazh-
don Hyseni.

Pas kaq vjetësh u takuam përsëri me plakun e
Kolës. Ai mbahej ende i drejtë, thatim, me duart e
rreshkura. Ai dridhte cigare njëren pas tjetrës. Në ti-
paret e rrepta dhe të ftohta të plakut, përveç vëme-
ndjes dhe pritjes, s'mund të shikoje gjë tjetër. Ai pu-
noi bashkë me familjen e tij për dritën elektrike. Ha-
pën gropa, mbajtën shtylla pa pushuar as natë, as di-
të. Unë i njoh mirë këta burra malësorë. Veç atë natë
gati nuk po i njihja fare. Edhe të rreptë ishin, edhe si
fëmijë të gëzuar, që çuditen dhe presin të shohin një
mrekulli. Në shesh kishte më shumë se njëmijë burra
dhe gra. Ja, erdhi çasti: dritë! Ata mbetën të mahni-
tur, sikur nuk i besonin atij çasti, dhe pastaj, thirrje,
gëzim, lot. Plaku i Kolës më mbërtheu krahun, i hesh-
tur e i përmbajtur si gjithnjë. Po të tjerët qanin nga
gëzimi. Plaku më tha: «Kur s'më kanë dalë lot sot,
kurr, hej, njiherë në jetën teme s'kam me kja».

Adriatiku dëgjon i heshtur. Kujtimi është i ma-
llëngjyer. Ai më shtrëngon dorën.

Rruga është bërë më e ngushtë dhe më e rrezikshme, megjithëse shyta ecën me zinxhirë. Shytën e tërheq pesha e mezi lëviz. Qafa nga po kalojmë është e hapur dhe suferina, luan një valle të çmendur e të zemëruar.

Ne vemë re se Hysua është i shqetësuar. Mbi ballin e tij mendimet tendosen. Por kjo zgjat vetëm një çast. Hysua vendos. Frenon. Hap derën dhe na thotë:

— Dalim të kontrollojmë udhën.

Ai hidhet i pari nga shyta. Era me dëborë na përplaslet me tërbim në fytyrë, sikur do të na hyjë kudo. Rreth nesh ngrihen pirgje dëbore dhe shtëllunga që të pengojnë të shohësh. Hysua përkulet mbi dëborë për të gjetur gjurmët e udhës së humbur. Kërkon dhe duket se mendon: «Ura është e vogël. Shtresa e akullit, e trashë. Dëtorë mbulon si mjergull gjithë rrugën. Një pakujdesi e vogël, dhe e gjithë kjo ngarkesë e çmueshme përfundon në humnerë». Ai vështron vjedhurazi nga ne. Diç murmurit. Nuk do të na frikësojë.

Ne shkelim një copë herë mbi dëborë. E kalojmë urën me kujdes duke sheshuar pirgjet e dëborës, nën zukatjen e fluturave të akullta, që luajnë një valle të egër para syve tanë.

— Më prisni këtu! — thërret papritur Hysua. Zëri i tij mezi dëgjohet nga era. — Kini kujdes, mbështetuni pas shkëmbit! Kështu mund të orientoheni më mirë.

Hunda e shytës duket nëpër mjergullën e lëvizshme të fluturave të dëborës si një përbindsh i madh, i fuqishëm që hungron dhe kafshon me zemërim udhën. Hysua hap derën.

Mbi ballë i shkëlqejnë bula të mëdha djerse.

— Kaloi dhe kjo — thotë ai.

Nisemi përsëri. Jemi futur thellë në malësi. Përpara nuk ka veç male, e male me një takije të bardhë. Si kici i një vapori kolos zgjat hundën një thep shkëmbor.

Marr frymë thellë. Ajri është i ftohtë. I mprehtë

si teh thike. Ai sjell me vete erën e majave dhe të shkrepave. Kthej kokën. Kujtimi mban bishtin e cigares në gojë të buzëve.

Vështrimet tona kryqëzohen dhe flasin.

Ul sytë. I ngre përsëri. Një nënqeshje e lehtë e gazmore vallëzon në sytë e kthjellët të Kujtimit. Fërkoj duart. Më mërdhijnë majat e gishtave. Ai më zgjat dorëzat. Janë ende të ngrrohta. Duart e mia thujse humbasin në to.

Rruga drejt hidrocentralit shkon buzë lumit. Ujëtrrukulliset me vrull në fund të lumit zemërak. As që shikoj më nga rruga. Dua të gjej një mendim të ri, të bukur për të filluar një bisedë, po më ka tronditur maqina dhe më vjen rrotull çdo gjë.

— Ke frikë, Mira?

— Aspak.

— Je penduar që u nisëm në një mot të tillë?

— Pse të pendohem! Ju udhëtoni gjithnjë në këtë udhë.

— Edhe pak, thujse arritëm, dhe do të shohësh kantierin, — thotë Hyseni.

— E shikon urën? Kjo është një urë gjigante — thotë Kujtimi.

As që e merrja me mend si mund të ishin rrugët, barakat dhe ndërtesat e reja. Në të vërtetë ato ishin të shpërndara aty këtu dhe të mbuluara nga dëbora. Nga larg, gryka e tunelit dukej si hyrja e një piramide gjigante.

— Qyteti im, po të pret në festë, — thotë Kujtimi.

— Vërtet! Paska shumë njerëz!

— Ndërrohen turnet. Kemi ardhur në kohë, — ia pret Hyseni. Ju sot do të vini patjetër tek unë. Gruaja ime do të gëzohet.

Kujtimi hap derën dhe më zgjat dorën. Na rrethojnë menjëherë punëtorë të veshur me rroba të trasha, çizme dhe kapota meshini. Shikojnë me kureshtje dhe pak vëngër nga unë.

— Si duket, këtu ka shumë pak gra — përshpërit Adriatiku.

— Megjithatë kemi gra të guximshme. E di që kemi edhe një minatore? Historia e saj është interesante e do ju a tregoj, — thotë Kujtimi.

Më janë mpirë gjymtyrët. Duart i kam akull. Më buçasin veshët ende.

Po Kujtimi më shqetëson më shumë se vështrimet kureshtare të punëtorëve. E kuptoj menjëherë se me këtë trup të vogël që kam nuk ua mbush syrin. Kujtimi më njuh me punëtorët: «e fejuara ime». Në fillim më vjen turp. Zgjas dorën në një mënyrë të pavetëdijshme. E shoh si më peshojnë mirë e mirë. Megjithatë, përpigem të buzëqesh. Duket Kujtimi u thotë, që dëshiroj të shoh tunelin. Më ther sidomos shpirtia e hapur e njerit, një punëtori me fytyrë të djegur. «Kjo të futet në tunel? Po kjo i ka ende buzët me qumësht».

Kujtimi flet me shokët e tij. Tronditem më shumë nga ai vetë. Nuk është më ai djali i drojtur, që shikonte skicat e projektit tin. Ata e rrëmbyen në mes tyre dhe mua nuk më venë re fare. Tashti, thvajes më harruan që jam këtu. Bisedimi ndërpritet herë pas herë nga punëtori i gjatë me fytyrën e djegur, që lëviz vazhdimisht duart e tij të mëdha.

Pas një copë here, ndërsa kemi qëndruar në hyrje të një barange, dëgjoj që flasin për tunelin, për argjinaturat. Kujtimi shkëputet dhe më afrohet. Me sa duket, ai më vë re sa e brishtë dhe e mjerë dukem pranë tyre. Skuqet. Murmurit nëpër dhëmbë një fjalë, që ngjan me «më fal».

Më vjen të rrëmbej krahun muskuloz të Kujtimit dhe të mbështetem pas tij.

— Shokët e tu nuk kanë besim tek unë! — i them.

— Ti s'i njuh njerëzit e thjeshtë! Ti ke lexuar vetëm nëpër libra për ta. Përse mendon ashtu?

— Ai me fytyrë të djegur më shikonte me inat.

— Kozmai? Ti nuk e di sa i do njerëzit ai. Është

një djalosh i rrallë. Nuk ka lindur me atë fytyrë ashtu. U gjymtua para dy muajsh, por shokët, ama, i shpëtoi. Ai bile ia ndreqi samarin edhe shokut të tij më të ngushtë, sepse e ngacmonte dhe tallej me minatoren tonë.

III

— Duhet të shpejtojmë — u vonuam — tha Kujmi.

Që në fakultet ne i kishim ndjekur me interes punimet për hapjen e tunelit pranë digës qëndrore. Në këtë tunel do të kalojnë ujrat e rrëmbyera të Drinit dhe kështu do të shpejtohen punimet e digës. Më vonë, kur gjithë ajo luginë do të përmytet dhe të krijohet liqeni dhe diga, tuneli do të shërbejë për të derdhur ujrat e tepërta.

Kujtimi nxitohet, vishet. Edhe unë vesh një palë rroba minatori e humb në to. Ngjesh kapelen me një sy si të qiklopëve, dhe bashkë me shokët çajmë rrugën drejt zgavrës së tunelit. Do të përfundojë tuneli. Do t'i shkëputet malit një nerv që i dhemb shumë! Prandaj shkëmbi është i zemëruar, i zyrtë dhe aspak mikpritës.

Kujtimi dhe shokët e tij ecin përpara. Llamba me karbit kërcet sikur do të shuhet. Nën atë tunel me përmasa gjigante njerëzit duken të vegjël.

Kujtimi dhe shokët janë të sigurtë në punën e tyre. Këtë e dija që në fakultet dhe e ndjeva këtu menjëherë, nga mënyra se si punojnë dhe ecin përpara të gjithë.

«Mirë, shumë mirë» më pëshpërit Kujtimi.

Vazhdojmë rrugën.

Dëgjohet zhurma e pistoletave që vjen si një gjëmim i largët.

«Kujdes, Mira kujdes! Mos e hiq kapelen».

Ecja kudo pas tyre. Ndjek rrezet që lëshon lla-

mba e karbitit, dridhjet e duarve të këtyre burrave të hekurt, që e kanë brejtur aq trimërisht shkëmbin.

Kujtimi ecën nëpër labirintin e njohur, thuhet familjar për të. Armatura është e fortë. Ai e shikon dhe i heton me kujdes të gjitha pjesët e tunelit, i prek me duar si mjeku që kërkon të dijë çdo çast gjendjen e pacientit të tij. Ne shpejtojmë. Ndjejmë gëzim që jemi në mes të shokëve. E kuptoj përse vraponte Kujtimi, që të ishte pranë njerëzve të tij. Nuk i mbaj më inat, për atë çastin e parë të mbërritjes sonë! S'më vjen keq për buzëqeshjen ironike që u ndjehej kur shikonin duart e mia të holla. Nuk më shtie më frikë fytyra e djegur dhe pa qerpikë e Kozmait. Ai është përgjegjës i turnit. Pistoleta e tij çan zemrën e malit.

Po. Pistoletat rënkojnë me zemërim.

Kujtimi përgjon. Ai i njeh të gjitha goditjet, si muzikanti nuancat e notave. E di që po shkurtohen distancat. Tashti ka mbetur vetëm një shtresë e hollë, ndërmjet njerëz dhe tjetrës anë të tunelit.

... Një gjëimim i shurdhër lëkund edhe nervat më të imta të këtij shkëmbi vigan. Rrëzohen gurët e fundit. Ciflat e mprehta bien në fytyrat dhe në trupat e minatorëve. Djersët u kanë rjedhur çurkë. Nuk mund të dallohet asgjë në fytyrat e tyre si maska të zeza. Vetëm unë mund të shoh sytë e Kujtimit, të kaltër dhe të thellë si qielli. Ata shëndrisin me një vezullim ëndërrues. «Më në fund... shokë».

Të gjithë janë të mallëngjyer.

— U hodh një hap. Një hap i sigurtë, — pëshpërit Kujtimi.

Ndërsa dëborë ka pushtuar kantierin.

* * *

— Gruaja ime ka turnin e natës, — thotë Hyseni.

— Shkojmë në klub, njësoj është.

— Ju jeni sonte tek unë — thotë përsëri ai, — qoftë edhe në klub.

— Lëri, kavalierrlëqet, Hyso.

— Mira, nusja jonë, — vazhdon ai duke qeshur.
Mos u mërzite nga djemtë që të vërenin me kujdes?

— Jo.

— E shikon, — vazhdon ai. — Djemtë tanë janë vërtet heronj. Ata s'pyesin as për shi dhe as për dëborë. Punojnë me orë të zgjatura. Këndej nga ne nuk ka kufi midis natës dhe ditës. Lodhen. Po nuk ankohen kurrë. Pastaj vijnë këtu në klub.

— Ç'do të porositni?

— Ne kemi një kino-klub që na e kanë zili edhe qytetet e mëdha. Po edhe ne një qytet jemi. E di me sa banorë?

— Pesëmijë — i them unë duke qeshur.

— Bravo nuse, dukesh që s'je vajzë mamake.

Pastaj Hysua ndërron bisedë.

— Para disa kohësh dola në pyll me fëmijët. Pylli është larg. Ata thërrisnin të gëzuar: «Sa bukur, sa bukur!» Premë një bredh, që s'patëm nevojë ta zbukuronim me pambuk. Kështu e përgatitëm pemën e Vitit të ri dhe e vendosëm jashtë, te dera e shtëpisë. Fëmijët menduan që kjo do të ishte një gjë shumë e bukur, një e papritur që do ta çudiste gruan kur të kthehej nga puna.

Adriatiku e vëren një copë herë Hysenin, sikur do të kuptojë përse ka kaq krenari në zërin e Hysos, kur thotë «gruaja».

...Kur ishin ende nxënës shkolle, shumë vjet më parë, Hysya kishte qenë shoku më energjik i grupit të tyre. Ai i tërhiqte që të gjithë me mendimet e tij, me karakterin e tij të çiltër. Hysua i flakte mendimet e tij si copëza shkëmbi të këputura që nuk zinin njeri nën vete; ato ngjallnin diskutime nëpër dhomat e ftohta, dhe gjithnjë rrëmujë të konvikteve. Atëhere e quanin njeri sensacional dhe ai mbeti i tillë për të gjithë, sidomos kur u hodh vullnetarisht në jetën e kantierit. Vetëm atë e quante jetë të vërtetë. Për këtë ndonjë e quajti tuaf, kokëkrisur, sidomos kur pas di-

sa kohësh u muar vesh që ishte martuar me vejushën me dy fëmijë të një minatori, që kishte vdekur duke luftuar për mbrojtjen e hidrocentralit. Ndonjëri e quajti edhe «dado fëmijësh» dhe «pa mend në kokë», sepse socializmi mund të ndërtohej edhe në qoftë se ai nuk vraponte çadër më çadër e kantier më kantier si nomad.

— Je me fat ti, Adriatik vëllai. Ta fillosh jetën në kantier në këtë kohë, duhet të kesh lindur me këmishë — thotë Hysua.

Adriatikut i bien këto fjalë si fshikullimë. Rri i vrenjtur e i menduar.

— Edhe pak e do të fillojë shfaqja. Shokët po na presin. U gëzuan kur morën vesh se do të vije midis rresh.

— Vërtet? — pyet Adriatiku dhe ngrihet në këmbë me rrëmbim.

— Ç'pate?

— Asgjë, u mpiva.

Hysua nxjerr llullën.

— Ma ndez pak?

— Ti, sigurisht, dole vullnetar — thotë përsëri Hyseni.

Adriatiku kafshon bishtin e cigares.

— Jo! Më transferuan.

— Epo mirë, ç'më rri kështu i menduar o derëbardhë, kaç shpejt të morri malli për gruan? — bën shaka Hyseni. . .

— Këtu kemi një trupë estrade të mrekullueshme — ndërron bisedë Kujtimi.

* * *

Dalim nga estrada të lehtë, të gëzuar. Qeshëm aq shumë sa na dhëmbën brinjët. Estrada e kantierit kishte vërtet një ngjyrë të re, të freskët, jetësore. Jashtë dëbora bie e hollë dhe transparente si kristal. Ne ecim pranë njëri-tjetrit. E ndjejmë komunikimin e mendi-

meve dhe ndjenjave pa folur asnjë fjalë. Mbahem pas krahut të Kujtimit dhe kam një dëshirë të pakufishme të hap krahët dhe të pushtoj gjithësinë... E ndjej zemrën të mbushur me dashuri.

Dëbora bie e qetë, duke formuar një shtresë të butë.

Ngjitemi në taracën e drejtorisë së kantierit. Kujtimi më rregullon mos më lagen flokët, megjithëse flutrat e dëborës bëhen më të rralla.

Para nesh shtrihet kantieri. Dritat e vinçave dhe sektorëve të punimeve duken fantastike nëpërmjet rrjetës së dëborës. Dritat vallëzojnë si mbi një dantellë të qëndisur me yje. Kantieri ngrihet pa anë, pa formë, po megjithatë i fuqishëm dhe madhështor, që nga balli i tunelit, që së shpejti fillon armaturën, e deri te lumi që duket si një gjarpër i zi zemërak, që ha pa pushim flutra dëbore.

Rrimë të heshtur, me dashurinë tonë. Çdo fjalë është e tepërt.

E përse të flasësh, kur ka edhe heshtje që flet?

— Mira!

Kthehem nga Kujtimi. Sytë e tij janë zmadhuar dhe duken si të lagur me lot. Ai më mban duart. M'i lut në pallton e tij që të m'i ngrohë. Dhe unë ndjej, që më përshkon si një rrymë elektrike deri në pjesët më të imta të organizmit, ngrohtësia e ndjenjës së vërtetë.

— Kthehemi?

Dëbora pushoi papritur.

— Mira, e kam vështirë të jetoj larg teje!

Sa i dashur dhe tingëllues më duket ky zë, në këtë qetësi të bardhë.

— Po e kam po aq vështirë të jetoj edhe larg kantierit.

— E di, Kujtim. I di të gjitha. Më mirë mos fol. Shiko sa bukur!

Para nesh kantieri ngrihet nëpër mjergull si një statujë vigane, e bardhë e shëndritshme. Ai zgjon me vrullin e tij dremitjen e netëve dhe çdo ditë lartohet drejt qiellit të rimitë, drejt të ardhmes.

— Ja kjo është shtëpia jonë. Këtë dhuratë na e kanë bërë shokët... — thotë Kujtimi dhe hap derën.

Mbetëm një sekondë të nemitur. Nuk bëmë asnjë hap përpara. Dhoma është e thjeshtë. E ngrohtë. Ndalem para saj. Më janë vrarë sytë nga drita dhe nuk dalloj ende mirë sendet. Kujtimi më tërheq për dore. Tashti dalloj qartë, edhe pejsazhin e rreptë prapa dritares pa perde, edhe fotografinë e madhe, në murin përballë.

Është fotografia ime. Kisha dalë para disa vjetësh në kopertinën e një reviste. Po kjo nuk ishte e këputur nga revista.

— Jam amator fotografish, — thotë Kujtimi shpejt, duke iu marrë goja. — E kam larë në laboratorin tonë. Të pëlqen?

IV

«Si Oso Kuka në Vraninë», thotë Shpresa duke u tallur. E thotë herë pas here.

Kemi disa kohë që jemi mbyllur me projektin. Shpresa rri shtrirë që të mos humbasë energji. Bëj ecë e jakë nëpër dhomë që të çlodhem. Një orë na ndan nga mbrojtja e diplomave. I hedh një sy rrëmujës së dhomës. Librat e fundit janë shpërndarë nëpër krevat dhe tavolinë. Shpresa më shikon me bisht të syrit, po nuk e ka mendjen fare se ç'them unë.

— Ç'dreqin ke që shkruan aq shumë në atë fletore?

— Ti ke thënë se të pëlqejnë projektet e reja. Duhet t'i mbrojmë pa na u marrë goja.

— Sigurisht. Po jo t'i jap në provim... — Sa më ka marrë uria! Shiko njëherë në dollap, a ka ndonjë gjë për të ngrënë?

— Zbrit të hash!

— I treta të gjitha rezervat. Më vjen keq për ty,

Mira. S'ke se ç'të humbasësh veç «zinxhirëve» të kurizit.

Dëgjojmë hapat energjike dhe të njohura të Petritit...

— Petriti!

— Përse u trondite Shpresa?

— Erdhi ndihma e shpejtë. Tashti shpëtuam nga uria. Vrapo Mira! Hap derën!

— Ç'jeni bërë kështu? Sytë pa larë, flokët pa krehur... Ama u dorëzuat me një projekt.

— Na u sos durimi — thotë Shpresa.

— Nga frika e provimit! Ti e hodhe lumin...

— Shpresa turret e para. Shtron me shpejtësi tavolinën me sendet, që ka sjellë ai dhe fillon të hajë.

Petriti ulet në karrigën e vetme që kemi. Qesh me të madhe...

— Shiko, Shpresën! Si të uriturit e Xhek Londonit.

— Tamam. Veç nuk po më ndjekin ujtit.

— Petrit, shiko njëherë ç'kemi katranosur... — i thom unë.

— Sa kalama që je! Po pse Petriti profesor është?

Ai qesh.

— Shpresa është mëndjemadhe, nuk pranon kritika.

— Na thuaj Petrit ç'bëhet jashtë?

— Mbajnë zi!

— Sa të mbarojmë ne provimin, ë?

— Po. Vuajnë shumë nga mungesa juaj!

— Na thuaj të vërtetën.

— Kujtimi do të kthehet nesër. E ka marrë malli për Mirën. Përse nuk e kini hapur derën e ballkonit? Ju po mykeni fare. Jeni mbyllur si minjtë.

— Kemi frikë nga qielli i kthjellët.

— Nuk më besohet! Ju jeni vajza guximtare.

— Po, po, vetëm se sot... kemi ca frikë.

— Do të vijë një kohë që të gjitha këto do të na duken vogëlsira qesharake... — thotë Petriti dhe hap derën e ballkonit.

Dalim të dyja me një frymë, si të burgosura. Pa-

norama e qytetit lulëzon bashkë me pranverën dhe të ngjall ndjenja të ngrohta, intime. Autobuzët rrëshqasin me shpejtësi. Pranvera është në kulmin e lulëzimit të saj, si një vajzë shtatëmbëdhjetë vjeç. Ka veshur rroben e gjelbër dhe shpërndan erën dehëse të jargavanëve. Kjo të hyn me vrull në shpirt dhe të deh.

Edhe pak minuta na mbetën.

Presim radhën të nemitura. Petriti është më i tronditur se ne. Na porosit mos ta humbasim pusullën. Nga rezultatet e provimeve varet plotësimi i kërkesës sonë! Në fund të fundit atdheut i duhen inxhinierë të zot...

— Sa jeni lodhur dhe dobësuar. Nuk ju shoh dot, me sy të venitur si të një dreri të plagosur... Pa lere pastaj porositë e pafund të Kujtimit për shëndetin e Mirës.

Hymë të trembura në auditorin tonë. Studentët presin si të ngrirë nëpër banga. Komisioni. Rektori.

— Më erdhi radha të paguaj mungesat në leksione — qesh Shpresa.

— Kurajo! Mos u dorëzoni, — thotë Petriti.

Po më kapin ca të dridhura të lehta. Bobo! Po i hedh një sy kalimthi projektit dhe e mbledh veten menjëherë

— Si dukesh Shpresa?

— Më lerë rehat, se mos shpërthej si vullkan.

Shpresa përgatitet shpejt dhe flet përpara meje... Flet bukur, me bindje.

Radha ime.

Filloj, e drojtur, të mbroj projektin. S'ndalem. Flas me pasion. Dua t'ja mbush mendjen pedagogut për gjërat që më ka mësuar ai vetë.

Në fytyrën e tij të menduar kalon një nënqeshje e lehtë. Diçka i pëshpërit në vesh rektorit. Komisioni i tërë dëgjon me vëmendje. Nuk e di pse më duket sikur aty pranë, fare pranë, është ulur edhe Kujtimi. Ai më vështron me vëmendje. Pranë janë edhe shokët e turnit të tij, Kozmai dhe Hyseni. Ndjeja nevojën të mbështetësha tek ata.

Duart më dridhen. Të gjithë dëgjojnë. Vazhdoj pa u ndaluar. Dua të më dëgjojnë. Të më vënë re. Të ndjejnë, të kuptojnë ëndërrat tona. Sepse ne duam të dimë më shumë, të përqafojmë çdo gjë të re, të bukur, që kanë krijuar njerëzit tanë. Dhe gjithë jetën t'ja falim atyre, edhe rininë, edhe dashurinë, edhe lumturinë.

Dal në koridor, e lodhur. Petriti më shtrëngon dorën me butësi. Shpresa kukuris dhe më pëshpërit:

— Po ti pse nuk i re shkurt?

— Isha frymëzuar. Dhe ndofta diçka do të vlejnjë edhe këto projektet tona!

— Sa mirë fole! Sonte do të dëgjojmë sinfoninë tonë të dashur...

Kthej kokën nga Petriti. Ai buzëqesh duke pulitur sytë.

— Vishuni shpejt! Mos vonohemi, — thotë ai.

Vrapojmë për të gjetur taksi, si fëmijët e gëzuar që s'i vret asnjë brengë.

Në taksi ulemi të tre pranë e pranë. Nuk e di sepse më kujtohet babai. Po nuk i them asnjëri. Njëherë ai më fliste për krenarinë e një populli të vogël, që e shqelmonin të gjithë. Për ballin e tij të lartë, të përgjakur e të ndritur. Dhe për dëshirën që kishte ai popull i vogël të shkonte përpara, përpara!

Taksia vrapon me shpejtësi, duke lënë prapa ndërtesa, reklama dhe autobusë. Sa shumë njerëz!

Mbështes kokën në supin e Shpresës. Mendoj: Nuk dua të jem më e gëzuar se kaq.

Shpresa është gjithnjë më praktike se unë. Rri mbështetur në sedile dhe sodit. Petriti luan me flokët e saj të gjatë.

— T'i pres? — thotë ajo.

— Përse do që t'i presësh?

— Të gjitha i prenë! Shiko sa mirë duken, si çuna.

— Po ne nuk duam që vajzat të duken si djem. Më mirë me flokë të gjatë, — thotë Petriti

— Dëgjoni një lajm të gëzuar: Shokëve të Komitetit të Partisë u pëlqeu propozimi ynë. Nesër do të shkoj në dekanat...

V

Sheshi përpara universitetit është bërë si një liqen i mbushur me ujë nga rrëkezat, që zbresin nga kodrat përreth tij. Asnjë këmbë njeriu, vetëm ndonjë maqinë rrëshqet me shpejtësi. Në çdo gjysëm ore autobusi del nëpër rrjetën e dendur të shiut.

E ç'mund t'i bëjë shiu ëndrrës sonë! Ëndrrës së dritës? Ajo është një pjesë e jetës sonë. Në grupin tonë u zhvilluan debate për stilin e ndërtimit. Petriti u ngrit mbi ne të gjithë dhe fitoi. Ai na mbërtheu me logjikën e tij të hekurt që Shpresa e quan «maqinë e përsosur».

Përfashta bie shi.

Ne rrimë në auditorin tonë. Gjithë shokët e grupit presin Petritin.

Shpresa tund këmbën me nervozizëm. Nuk e duroj dot.

— Mjaft kërceve, tashti.

Ajo vazhdon lëvizjen pa kthyer përgjegje, sepse s'e ka mendjen aty.

— Petriti po vonohet — thotë.

— Do të vijë. E ka penguar shiu. Përse nuk i dhe çadrën tënde — qeshi njëri nga shokët.

— Ju e dini. Është shumë krenar ai dhe s'mund të dalë nëpër udhët e kryeqytetit me një çadër grash... Po më mirë bisedojmë për diçka tjetër — thotë Shpresa. — Mira, na trego për hidrocentralin... Për atë qytetin e ndërtuar me baraka të drunjta! Dhe për Kozmanë, për atë minatorin me fytyrë të djegur, që të shikonte me inat. Siç e shihni nuk na presin pallate të fildishta.

— S'ka gjë. Neve na pëlqen era e drurëve të pyllit...

— ... Hajde Mira na trego. Ti merr përditë letra nga kantieri. Mos i ruan të shkruash ndonjë roman?

U drodha si nga të ftohtit. Vërtet, unë merja letra! Kujtimi më shkruan me hollësi mbi çdo gjë. «Ne i hoqëm sondat e fuqishme të shpimeve të thella. Mekanikët i pastruan dhe do t'i vendosin në anën tjetër për të vazhduar punimet në digë. Në atë anë lumi zbret me rrëmbim. Duam të mbarojmë pa filluar shirat, sepse ato do të shpëtojnë ujrat e Drinit dhe pastaj duhet t'i masim forcat mirë».

— Njëpër baranga ne do të vimë vonë, të dërmuar nga lodhja dhe nga shirat. Mira, ç'mendoresh? — pyet Shpresa.

— Asgjë.

— Po ne s'kemi frikë nga shirat. Do të ndërtojmë në mes të rrebeshit, do të ngremë argjinatura, do t'i këthejmë qafat e lumejve. Pastaj do të kthehemi në kabanone. Në mes ata do të kenë një fuçi të madhe si shporret. Përse e përfytyroj kështu kabanonin? Është kështu Mira? — pyet Shpresa.

— Afërsisht.

— Mirë pra. Do të ulemi ballë për ballë me ndërtonjësit. Unë sigurisht s'do ta lejoj Petritin të më japë këmishën për ta larë, s'ka fjalë! Punët do të jenë të ndara. Do të rrimë pranë veteranëve të hidrocentraleve. Do të jemi miq me ta. Ata do të na flasin për jetën e tyre, të ashpër e të bukur.

Sa fantazi që ka Shpresa. Unë ende kam në xhep letrën, që mora dje nga hidrocentrali. Ajo ngjan si një shkrepëtimë e largët, si një këngë, si një legjendë.

«Tashti që të shkruaj po zbardh agu, po mua nuk më zë gjumi edhe nga lodhja edhe nga malli edhe nga dashuria. Mira! Letrat e mia janë të rrëmbyera si vërshimet e ujrave të pranverës. Diga qëndrore rrezikohet. Ujrat vërshonin të turbullta, të errëta. Diga kishte mbetur si një trap i madh në mes të ujrave. Ti e di, që duhej t'i ndërronim rrjedhën ujit, pikërisht pranë tu-

nelit, që pamë atë ditë bashkë, të kujtohet? Shirat erdhën papritur dhe mund të na përbytnin digën, punën dhe mundin tonë, të na shtynin edhe një vit punimet. Ti e ke parë atë grykë ku zhvillohen punimet e digës qëndrore? Ne u sulëm në mes të shiut dhe filluam të hedhim trungje pemësh dhe ç'të gjenim për të krijuar një pengesë që të na jepte mundësi të mbyllnim rrjedhën e lumit. Në ishullin e digës kishim grumbulluar dhé të thërmuar sa një kodër. Shiu binte me rrëshekë, po uturima e buldozerëve që mbartnin dhe, e eskavatorëve dhe e njerëzve ishte më e fuqishme. Gati njëzet orë u përleshëm pa u ndalur, pa fjetur, pa ngrënë, pa u kujtuar për asgjë përveç mposhtjes së sulmit të këtij lumi. Ai dukej i frikshëm, si një përbindësh. Ne e sulmonim pa pushim me trungje pemësh për të krijuar një argjinaturë përballë tunelit që do të lidhte një cektinë zhavori me ishullin e digës, me ishullin lundronjës, që nëpër shi dhe rrebesh, në përplasjen e ujrave të lumit dukej si një anije akullthyese. Në këtë luftë të pabarabartë ne sulmoheshim nga dy fronte; nga qielli dhe nga lumi! Vetëm kur rrebeshi u ndal dhe zbardhi dita, pamë se lumi e kishte gërryer edhe një pjesë të pritës. Filloi sulmi i fundit! Në krahun tjetër u hodh një skelet metalik dhe vrulli i lumit u ndal. S'patëm kohë të gëzoheshim, kur shpërtheu një rrebesh i ri, ujërat e shtuan shpejtësinë dhjetëfish. Ishim lagur deri në palcë. U vërsulëm përsëri në pritë dhe krijuam një barikadë me gjokset tona. Kjo barikadë e çuditëshme e mposhti përbindëshin. Pas nesh shokët e tjerë hidhnin dhe trungje e gurë. Kështu ja zumë rrugën rrjedhjes.

Tashti lumi kalon buzë tunelit. Kemi edhe një betejë tjetër. Ajo do të fillojë kur t'ja ndryshojmë rrugën ujit dhe ta detyrojmë të futet në tunel. Po atë betejë do ta shikosh vetë me sytë e tu, Mira!

A e di kush ishte gjithë kohën pranë meje? Kozmai dhe minatorja e kantierit tonë!

Shokët u ndërtuan edhe atyre një dhomë me tulla, si e jona. Është njësoj si të kesh një apartament shumë

luksoz. Shokëve të kantierit u pëlqen që nuset tona, të cilat veshin pantallona dhe mbajnë gozhup me ka-pele mushamaje, të kenë një dhomë të ngrohtë ku të rrisin fëmijët. Ndoshta në kantierin tonë do të lindë një fëmijë! A nuk është një gjë e bukur!?. . .»

Nuk e di sa kohë u bë që mbaj ballin mbështetur pas xhamit të auditorit dhe kujtoj ç'më shkruan Kujtimi në letrën e fundit.

Përmendem dhe dëgjoj Shpresën që vazhdon me planet e saj, planet tona.

— Njëpër rrugë do të mbjellim pemë. Ç'lloj pemësh do të mbjellim?

— Mimoza.

— Shelgje vajtues.

— Gështenja të egra.

— Pisha...

— Unë them më mirë mimoza. Ato janë lajmëtare të pranverës, ato e përbuzin dimrin.

— Po atje është veri, bën ftohtë. Duhet të mbjellim bredha. Kur të bjerë borë ata do të duken si pemët e Vitit të ri.

Dëgjoj Shpresën dhe vë buzën në gaz. Sa bukur! Pothuaj kemi harruar se përse po presim këtu, kemi harruar edhe shiun edhe vetveten.

Shokët përshpërisin me zë të ulët.

Po një valë entuziazmi e ndërpret murmuritjen.

Petriti është mbështetur pas derës. Flokët i kullojnë ujë. Ai është sulur nëpër shi. Shokët e ngrejné në krahë. Ai qesh dhe thotë: «Ngadalë, bre shokë, se më copëtuat». Pra, e kanë pranuar kërkesën tonë për të punuar gjithë grupi në hidrocentralin e madh.

— Hë nuse, si thua ti, a nuk është e bukur kur të shpien si krushq shokët e tu? — më pëshpërit Shpresa në vesh.

VI

Jam ndalur para shtëpisë sime. Më presin si miq të vjetër parmakët e ndritur të shkallëve. Dikur edhe unë rrëshqisja nëpër to. Muret janë mbushur përsëri me zgaravina. Edhe unë posa mësova shkronjat e para përdorja muret për dërrasë të zezë. Të gjitha kanë mbetur njësoj, sikur asgjë s'ka ndryshuar. Të gjitha të njohura deri në imtësi. Po edhe të largëta, të huaja.

Më duket sikur do të zbresë nga shkallët një çap-këne e marrë me flokë të shpupurishura, e me një fustan gjithë njolla, sikur do të dëgjoj zërin qortonjës të nënës sime: «Mira!»...

Rri e mbështetur në parmak. Djersë të ftohta më mbulojnë. Më kujtohet zëri i tim eti:

«Përse u arratise? S'kam bërë ndonjë krim. Ti je vajzë e zgjuar dhe duhet të më kuptosh».

Po tashti kush i zbret këto shkallë?

Dera e koridorit është e hapur. Qëndroj një sekondë e mbështetur pas dorezës. Syri im, i mësuar me të gjitha imtësitë, i kap ndryshimet që kanë ndodhur. Dera e dhomës së bukës është e hapur. E marr me mend se andej ka kaluar im atë. Ai është gjithnjë si i hutuar. I zënë me diçka, e ka zakon t'i lërë dyert hapur.

Ç'më mban ende të mbërthyer në derë? Unë nuk e njoh mirë gruan e tim eti. Kur e ndeshja në rrugë përpigështa të mos e vija re. Fanatike në vendimin tim, s'kisha dashur të dëgjoj asgjë të mirë për këtë grua, që kishte hyrë në shtëpinë time, që kishte zënë vendin e nënës sime. E gjithë kjo më dukej e pabesueshme, më dukej edhe më e pabesueshme që babai të kishte një fëmijë tjetër, dhe aq më tepër që ai ta donte.

Po sigurisht që e donte.

Rri e mbërthyer në derë. Përfytyroj babanë me një foshnjë në duar, të bukur, të shëndoshë, si një bu-

rim i pashterur jete. Fëmija kap flokët e bardha të tim eti dhe qesh. Kujtimi im më i hershëm i fëminisë është pikërisht i tillë. Edhe unë bëja po kështu. Po atëhere ai kishte flokë të zez, të ndritur dhe pak të lyrshtëm.

Po unë, përse jam mbërthyer në vend?

Shokët më presin poshtë në rrugë. Ne do të nise-mi. Do të nise-mi!

Po përse s'paskam fuqi ta shqelmoj këtë egon time të vogël? Këtë rebelizmin tim të kotë?

Shikoj herë dhomën dhe herë qiellin e kthjellët. Në horizont vozit një re e hollë, e tejdukshme, si një ëndërr. Dhe bota është aq e madhe, aq e kthjellët! A mund të mbetet njeriu i vogël dhe egoist në një qiell kaq të kthjellët dhe të pastër?

«Jo, — them unë me vete, — s'kam pse të tërhiqem si frikacake. Kam ardhur të ftoj babanë në dasmën time!»

NJË NJERI

Rrija në kabinetin tim. Lexoja me vëmendje studimin e një kirurgu. Njëpërmjet shënimeve doja të merrja me mend jetën e njeriut, që e kishte shkruar, mënyrën e të menduarit dhe fizionominë e tij. Studimi ishte interesant; fliste për operacionin çezarian. S'ngrita kokën nga leximi, as kur u hap dera, megjithëse dëgjova gërvimën e saj të lehtë.

«Duhet vajosur, dhe nuk është nevoja ta ndërpres leximin sa herë që hyjnë e dalin mamitë», mendova.

Vetëm pas një cope herë vura re. Para meje qëndronte në këmbë një grua e re me një gërshet të verdhë si kurorë rreth kokës. Njollat bojë kafe në fytyrë, në vend që ta shëmtonin, i jepnin hijeshi. Patjetër më tërhoqi gërsheti i verdhë, sepse ai ishte thujtë i jashtëzakonshëm për një grua të modës së sotme. Ajo dukej si një vajzë e re, e drojtur, pa asnjë stoli përveç atij gërsheti. Duke e parë, ndjeva një çlodhje të çuditshme pas punës me tension të gjithë asaj jave. Papandehur vështrimi im u step. Gruaja i kishte buzët të fryra e pak të mavijosura.

— E keni elektrokardiogramin? — e pyeta.

Gruaja më zgjati një fletë të zverdhur e të vjetëruar. Lexova vetëm emrin. «Vjollca Mema... punëto-re, kombinat». Nuk doja t'i pranoja zigzakët e çrregullta, që më kërcenin para sysh.

— Elektrokardiogramë më të rinj kini?

— Jo.

— Përse s'jeni vizituar më parë në klinikën tonë?

— Më dukej sikur do të ma zmadhonin sëmundjen.

— Vërtet?

«Po tashti? Ç'do të bëjmë me ato buzët e tua cianotike? pyesja veten pa e ndarë vështrimin nga fytyra e hequr e gruas. — Me këto zigzake të çakërdisura të zemrës nuk i shpëtojmë dot «zmadhimin» të sëmundjes. «Megjithëse jam këtu që të të shpëtoj, një gjendje e tillë më shqetëson».

— A do ta shoh të paktën një herë fëmijën? — pyeti gruaja, me një zë të ulët gati duke pëshpëritur.

Në atë fill zëri kishte edhe frikë edhe shpresë edhe guxim.

— Patjetër do ta shikoni fëmijën dhe jo vetëm një herë!

— Ka disa vjet që e pres këtë foshnjë!

— Në observacion — urdhërova.

Bardha, mamia, që deri atëhere më kishte ndjekur me vërejtje, mori gruan dhe doli.

U ktheva nga dritarja dhe po ndiqja pa e pasur mendjen çap e jakun e shqetësuar të një burri me trup të vogël. E mora menjëherë me mend. Ai duhej të ishte burri i saj. Nuk më ngacmonin më diskutimet e zjarrita të studentëve të mjekësisë në dhomën përbri. Më parë i dëgjoja dhe vija buzën në gaz.

Të gjithë qënjen time e rrëmbeu gruaja me zërin e butë dhe vështrimin pyetës.

Muzgu zbriti ngadalë i përgjumur. Në qiellin e përhimtë qëndronte ende një brez i kuqërremtë si në manushaqe. Isha e shqetësuar për gjendjen e gruas! Nuk mund të qëndroja në një vend.

Dola në koridor dhe e ndoqa pas gruan duke kujtuar se si i shkrep i ajo shkëndijë gëzimi, si u ndriçuan të gjitha tiparet e saj, sapo dëgjoj që do ta shihte fëmijën. A thua e dinte ç'e priste? A e dinte ajo që çapet e saj të vogla shkonin krah vdekjes kaq thjesht, sikur luanin me të?

E veshur me këmishën e bardhë të maternitetit, gruaja ngjiste shkallët. Doja të kuptoja mendimin e saj! Ç'mendonte, për shkallët që po i ngjiste vetë dhe që do t'i zbriste së bashku me fëmijën në krahë? Apo për atë burrin e shkurtër, që e priste në trotuar? Ajo ecte para meje. Pashë si u step. U ndal pranë derës së paralindjes.

— Bardha, — thashë unë, — shkoni përpara!

Mamia e tërhoqi gruan për dore. Nuk doja që të shikonte dhomën e paralindjes, sepse e dija sa përshlypje mund të lerë te një grua e re, që as e ka marrë me mend këtë dhomë. Urdhërova ta veçonin të sëmurën në një kthinë të qetë. Atje kishim vetëm një të shtruar, që kish albuminë të theksuar dhe e mbanim nën kontroll.

Gruaja më vështroi gjatë, e hutuar, sikur donte të më pyeste. Edhe unë e kuptova menjëherë atë që mendonte ajo me vështrimin e ngulur mbi hekurat e ndritura të kokës së krevatit. Ne i lyenim çdo vit me ngjyrë të bardhë, po prapëseprapë ato mbeteshin ashtu të palyera, përjetësisht të ndritura nga fërkimi i duarve të nënave. Hekura të ndritura! Dëshmi e heshur e dhëmbjes dhe e guximit. Sikur të mund të flishte gruaja, do të thoshte me zë të lartë, ndofta me një zë kumbues dhe të ëmbël:

— Dashuria e nënës për fëmijën kalon provën e këtyre dhomave, prandaj ajo është edhe dhimbje edhe dashuri.

— Doktoreshë, mund të flas... pak?... — pyeti gruaja.

— Sigurisht.

Ajo hapi dritaren. Mugëtira e vakët e mbrëmjes nuk e pengonte të dallonte trupin nervoz dhe energjik të të shoqit.

— Shko, unë jam shumë mirë... Ti sonte ke turpin e natës.

— Ehu, përse bëhesh merak! Thuaj, vërtet, si je?

-- Mirë... Nisu de!

— Nesër në mëngjes, mirë u pafshim...

Gruaja u kthye nga unë.

— Nesër është ditë e gëzuar, apo jo, doktoreshë?

Unë vëreja e shqetësuar të gjitha lëvizjet e saj. E dija që kish dhimbje të lehta, po s'donte ta jepte veten. Dhe mbahej aq mirë, sa më çudiste me forcën dhe guximin e saj! A është e mundur të mos e shpëtosh një njeri të tillë? E dija që ajo kishte ardhur tek ne, sepse e donte shumë atë fëmijë, që sapo i kish ndjerë lëvizjet e para, ashtu siç donte gjithshka, që e rrethonte; ajo donte çdo hap të nxituar që bënte burri i shkurtër, kur kthehej nga turni, çdo fije floku të zi që linte ai mbi këllëfin e bardhë të jastëkut, çdo tingull gazmor, që lëshonin fëmijët, kur luanin në sheshin pranë shtëpisë së saj, sepse të gjitha këto përbënin atë gjë të mahnitshme dhe të shkëlqyer që quhet jetë.

Gruaja u mbështet pas hekurave të krevatit dhe lëshoi një rënkim të lehtë.

«Filloi» mendova, «po fillon beteja e vërtetë...»

— Doktoreshë, po më zihet fryma... Nuk do ta shoh dot fëmijën...? — pëshpëriti lehtë. Dhe mua m'u duk si një gjethe, që do të shkëputet dhe do të bjerë e lodhur.

— Ju, që jeni kaq trime, po trembeni kot — thashë nëpër dhëmbë, duke u munduar ta largoja përfytyrimin e gjethes së tharë... Po ajo ishte aq e zbetë!

Gruaja vuri buzën në gaz me hidhërim.

— Më falni... tha — ... po nganjëherë vërtet më zihet fare fryma...

Ndiqja mendimet e saj si të shkruara mbi ballë, që luftonin njëri-tjetrin. Ajo më pa me sytë e mëndhenj të shkruar dhe unë sikur lexova:

«Pse, kaq lehtë mund të vdesë njeriu?»

«Shumë mirë... Kështu duhet menduar...» thashë me vete.

Mamia dhe sanitarja sollën bombolën e oksigje-

nit, pikërisht në çastin që duhej. Gruaja filloi të humbiste ndjenjat. Nuk lëvizja nga dhoma. E dija se si do të zhvilloheshin ngjarjet. Ajo ishte zverdhur nga dhëmbjet, që po i shpeshoheshin.

— Nuk shoh... Nuk do ta shoh dot as foshnjën time... — tha. Ne u përpoqëm t'i jepnim të gjitha lehtësitë, që të kishte një lindje normale. Bënim ç'ishite e mundur që të mos i humbiste ndjenjat. Humbja e ndjenjave ishte shumë e rrezikshme për atë çast. Mua më ishte tharë djersa në ballë dhe kisha të ftohtë nga tronditja. Nga ana tjetër, shikoja se si filloi të venitej drita e syve të saj. Ajo po e shikonte turbull çdo gjë, që e rrethonte. Djersë të ftohta i binin mbi ballë. Pale frymëmarrja! Gruaja u murrëtye si nga të ftohtit. Edhe zemra ime u ftoh dhe ngriu fare.

— Nuk shoh, nuk do ta shoh dot foshnjën! — pëshpëriti edhe një herë gruaja... dhe nuk u ndie më, sepse humbi për një kohë të gjatë. Edhe unë mbeta një çast, një çast që ndoshta ishte më i vështiri i jetës sime.

Nuk ishte hera e parë që përlëshesha me hijen e vdekjes. Ajo hynte tinëzisht nëpër sallat e operacionit dhe përgjonte çdo lëvizje të skalpelit tim. Luftoja me gjithë shpirt, sepse nuk doja të lëshoja as një fije floku. Edhe njeriu vetë nuk dorëzohej aqë lehtë!

Po gruaja ishte nderë para meje dhe unë me të shpejtë thashë:

— Në sallën e operacionit.

Megjithatë isha në një mëdyshje torturonjëse! A do t'i qëndronte vallë zemra e saj provës së rëndë të operacionit? Doja ta shpëtoja gruan me çdo kusht, dhe isha gjithë zemërim ndaj vetes dhe mjekësisë, që s'mund ta ndalonte vdekjen e parakohëshme, që s'mund ta zgjaste edhe disa dhjetëra vjet jetën e njeriut!

Ndjeja dhimbje të vërtetë fizike, kur dëgjoja frymëmarrjen e çrregullt të gruas. E quaja veten fajtores. Po, fajtores...

Heshtja kish mbetur pezull apo më dukej vetëm

mua? Jo... Bile edhe nënave të tjera u vinte keq të ngri-
nin zërin se mos e shqetësonin gruan.

Gjithnjë, kur nisesha për të operuar, i flakja mendimet dhe lëkundjet prapa derës. Hyja e sigurt. Vetëm damari që më rrihte ngadalë mbi tëmtha, si tiktaku i një sahati, tregonte shqetësim. Thellë në veten time vetëdija e përbuzte vdekjen.

Skalpeli punonte në heshtje, në qetësi, saktë. Pre-
ka trupin e njomë ngjyrë trëndafili të foshnjës. E pashë
vetëm kur përpëlitej në duart e mamive të shqetësuara
që nuk po e dëgjonin klithmën e tij. Vazhdoja të qepja
plagën e operacionit cezarian. Filluan të më vërshonin
mendime të ngrohta dhe të gëzuara, sikur ishin çliruar
nga zgjedha e rëndë e vdekjes. Dhe e kuptova. E kisha
kryer punën time. Klithma e parë e foshnjës!... Atë
s'e dëgjoi nëna, po unë. Nëna s'ishte akoma në vete.
Megjithëse e shqetësuar, vura buzën në gaz. Përsën-
detja e njeriut. Në klithmën e tij kishte gëzim. Gëzim
dhe shpresë. Ai thoshte pa drojtje:

«Mirësetëgjej, jetë. Mirësetëgjej...»

Atë çast pata një dëshirë: të çikja duart e njo-
ma të foshnjës. Po nuk kisha kohë. Isha në ankth.
Prisja t'i dilte narkoza nënës dhe mbaja në dorë pul-
sin që mezi ndihej. Sa të gjata dhe torturonjëse m'u
dukën ato sekonda! Sa do të qëndronte gruaja në këtë
«gjumë»?... Oh, vërtet... ta zemë se nëna është e
lodhur... po fle... Ky mendim më erdhi papande-
hur. Doja të besoja që rreziku kish kaluar, që ajo jo
vetëm flinte, po shikonte edhe ëndërr.

Ndjeva pulsën, që filloi të normalizohej. Nuk e
di përse më merrej fryma. Ndofta nga lodhja, ndofta
nga tronditja. Kush pandeh se mjekët nuk kalojnë në-
për emocionet më të forta dhe më tronditëse, i quan
ata zanatçinj të thjeshtë e të ftohtë!

Gruaja, shumë e dobët, dha shenjat e para të je-
tës... Ajo u përpoq të lëvizte qepallat. Po unë e dija
se nuk do të arrinte dot menjëherë t'i lëvizte, sepse
ato akoma i rëndonin si plumb. Ndofta e para ndjesi

ishte rryma e ajrit që shkonte pa pushim dhe i lehtësonte frymëmarrjen.

I hapi sytë? E dija që rreth saj ishte akoma mjegull. Mezi mundi të lëvizte dorën. Dhe menjëherë provoi a e kishte fëmijën.

Ne e kuptuam. Mamia mori foshnjën dhe ja vuri në krah. Ndofta kjo rrymë jete, që përshkoi si shkëndijë elektrike gjithë qënjen e saj, kur provoi ngrohësinë e trupit të foshnjës, ishte më e fortë se çdo ndihmë tjetër mjekësore! Gruaja u përpoq të ngrinte krahun dhe ta prekte. Po nuk lëvizi dot asnjë muskul.

Filloi të shikonte më qartë. E pa fëmijën! U përpoq të buzëqeshte. E mahniti ngjyra e purpurtë dhe pushi i butë, që mbulonte fytyrën e foshnjës. Ndofta s'i besohej se ajo krijesë aq e vogël mund ta fuste në vallen e vdekjes...

Mamia mori fëmijën dhe doli.

Gruaja nuk arriti ta pyeste se ç'ishte djalë apo vajzë. Po ç'rëndësi kishte? Ajo ishte gjallë dhe kishte sjellë në jetë një njeri.

FUSTANI NAJLON

Nëna ime ishte ende e re. Gërshetat gjysmë të thinjura i lidhte prapa kokës. Sytë bojë ulliri si në gri kishin një vështrim të vendosur. Që e vogël e mbaja mend gjithnjë të veshur me rrobat e zeza të vejushës. Duart i mbanin erë jodio si të gjitha infermiereve. Në shtëpinë tonë të vogël jeta rridhte e qetë. Nëna ishte gjithnjë e zënë me punë. Nganjëherë ne nuk e shihnim njëra-tjetrën me ditë të tëra. Por kur kthehej ajo, në çfarëdo ore që të vinte, do të kalonte patjetër nga dhoma ime. Vinte pa fjalë. Në ballë i shtrihej një rrudhë e thellë. Ajo hidhte sytë nga tavolina dhe fillonte të rendiste librat që ishin grumbulluar atje pa rregull. Shpesh më gjente të zhytur në punë, për të përgatitur ndonjë referat, ose duke u marrë me problemet e aritmetikës racionale. Unë ngrija kokën dhe e shikoja. Menjëherë e ndjeja se sa e shtrenjtë ishte për mua ajo grua me flokë të thinjur dhe sa, shumë e mbushte me dashuri jetën time. Jeta e saj kishte qenë e zymtë dhe pa gëzime, si jeta e çdo gruaje, që i vdes burri dhe e lë të re. Duhej të jetonte vetëm sepse kishte detyrën e nënës, detyrën e familjes. Jeta e saj u ngjante atyre gjetheve të zverdhura, që bien e i japin ushqim tokës. Gruaja po lindi fëmijë s'jeton më për vete, jeta e saj u takon të tjerëve. Kështu kishte kaluar jeta e nënës sime.

Nganjëherë doja t'i thërrisja nënës, t'i thoja se duhej të bënte një jetë më të gëzuar, të ishte më e gjallë,

më e qeshur. Rinia ime kërkonte gëzim e buzëqeshje përreth. Kurse nëna ishte gjithnjë e mërzitur, dhe në këtë çështje ajo kishte pikëpamjet e saj të ngurta dhe të pandryshueshme. Nuk arrinte të kuptonte se cili mund të ishte gëzimi dhe lumturia e saj, përveç meje. Jetonte vetëm për mua. Unë ja merrja dorën e lodhur dhe ja mbaja ndërmjet duarve të mia.

Pastaj filloja t'i tregoja ndonjë gjë për të qeshur. Ajo bënte buzën në gaz. Sa më pëlqente kur çlodhej pranë meje! Më lëmonte ballin, fuste gishtërinjtë e saj si krehër në flokët e mi, pastaj pëshpëriste «natën e mirë nusja ime». Sa rëndësi i jepte së ardhmes sime!

* * *

Një natë nëna hyri duke përplasur çizmet. Mbylli cadrën. Dëgjova ujin që rridhte në koridor. Ajo kishte qenë roje nate me Fredin, të fejuarin tim. Tashti nëna nuk i thotë ashtu kot fjalët «natën e mirë nusja ime».

— U lage mama?

— Jo, erdha me autobus.

Dukej nga zëri që ishte bërë nervoze. Dhe unë e kuptova se ajo do të fillonte që të më qortonte. Sapo u dha te dera, u drodha. Ishte e lodhur. Po unë nuk kisha më dëshirë për shakara si dikur. Ajo erdhi dhe u ul pranë meje duke fshirë flokët e lagur. Dukej e tronditur. S'ishte mësuar ta kundërshtoja, kurrë. Çdo dëshirë e saj kishte qenë ligj për mua.

Po prej disa kohësh, e përse ta fsheh, që kur jam fejuar me Fredin, sapo mbetëm vetëm, ulur përmbi kanapenë e dhomës sonë më lindin lloj-lloj mendimesh. Shporetit më duket se është vjetëruar shumë dhe sikur e ka humbur ngjyrën. Shtrati i nënës mbuluar me kuvertë të bardhë më duket i vetmuar dhe jetim. Fotografia e tim eti mbi boro është gati të rrëzohet. Ndërsta unë, sikur jam futur në një valle, symbyllur, dhe nuk jam në gjendje të largohem. Vij vërdallë duke u tërhequr nga vullneti i papërkulur i nënës sime.

Deri kur do të vazhdojë kjo?

Ndejtëm një copë herë pa folur. Pastaj nëna foli e para:

— Fredi erdhi deri te dera dhe nuk deshte të hynte brënda.

— Ah... por tashti është vonë.

Unë dëshiroja të thosha «shumë mirë», po ula sytë.

— Lejla, ka disa kohë që ti je ftohur nga Fredi.

— Nënë, po ti e di...

— Çfarë të di moj bijë? Çfarë?

— Po unë të thashë. Seç ka ca mendime ai që më largojnë prej tij. Ti e di nënë, ne e kemi biseduar kaq herë.

— A e di që ai mund të mos e harrojë këtë qëndrimin tënd gjatë gjithë jetës? Ai nuk është mësuar kështu si bën ti. Ti po e prish jetën tënde dhe timen. Sa me zor ia arritëm kësaj fejese. Ne jemi njerëz të thjeshtë. Dhe t'i biesh në sy djalit të inxhinierit plak, të kesh një burrë si Fredi, të pashëm, të ri, mjek të zotin dhe djalë studioz, ashtu si të pëlqen ty, nuk është gjë aq e lehtë. Sillesh tamam si fëmijë.

— Po unë nuk e kam veten në dorë. Duhet të më kuptosh.

— Pa mendo një herë, edhe pak e do të marrësh maturën. Çdo të bëheshe po të mos ishe fejuar me Fredin? Do të të hidhnin në ndonjë fshat të humbur. Sa mësuese të reja plaken nëpër fshatra dhe luten të martohen me ndonjë malësor, ndonjë mësues fshati, me ndonjë shofer, po as ata nuk i marrin moj bijë, sepse duan zoçka të reja njerëzia, nuk janë budallenj. Shiko Lejla, unë jam nëna jote dhe, dua që të jesh vërtet e lumtur. Të kam të vetme, dhe dua të të kem këtu pranë. Dhe ta dish se je një vajzë, që ke lindur me fat të bardhë.

— Nënë, e pse s'u fejua Fredi me atë vajzën flokë verdhë, që e shëtiste me motor?

— Se djemtë shëtisin shumë, po nuk kanë qejf të martohen me ato që shëtisin. Dëgjo! Kur vinim rrugës

me Fredin, vendosëm që të martoheni me të mbaruar provimin e fundit. E diela e parë bie më 30 qershor.

Unë heshta e u mbylla në vetvete. S'mund ta fyeja nënën. E dija shumë mirë se ç'kishte bërë ajo për mua. Kishte mohuar gjithë jetën e saj. Pra edhe unë duhej të sakrifikoja diçka për të mos e shqetësuar. Deri vonë e respektoja thellësisht vetmohimin e saj. Po papritur, atë çast mendova: «Më mirë të mos kishte sakrifikuar aq shumë. Më mirë ta kishte bërë jetën e saj të plotë. Ajo nuk i qëndroi besnike zemrës së saj. Nuk provoi fare dashuri në jetë. Ajo i qëndroi besnike zakonit dhe detyrës së saj si nënë». Po të mos isha kaq e detyruar ndaj saj, tashti unë do të isha e lirë dhe do të kisha të drejtë të kundërshtoja. Do të kisha të drejtë të mbroja mendimet e mia.

— Nënë, po sikur të mos e dashuroj dot Fredin, ç'familje do të krijojmë ne? — pyeta.

Ajo më shkundi për krahësh, sikur deshte të më përmendte.

— Budallaçkë! Ç'është kjo marrëzi që flet! Mos ta ka marrë mendjen ndonjë nga ata çiliminjtë e klasës tënde?

— Jo! Ata i kam shokë.

— Ç'të bukur shokë! Që kur vajtët në hekurudhë, kini luajtur mendsh fare. Po këtu nuk jemi në malësi dhe nuk jemi njerëz të zakoneve prapanike.

Hyra në dhomë. Më dukej sikur ajo rrotullohej, sikur tek unë ishte thyer ajo ndjenja e thellë e dashurisë që kisha deri atëhere për nënën.

Nëna vazhdonte të fliste.

— Po... — thoshte ajo me vendosmëri.

Zëri i saj më vinte i largët.

— Dashuria e vërtetë lind pas martesës. Kështu na ka ndodhur të gjithëve.

Nëna vazhdonte të fliste, kurse unë e ndjeja veten të pafuqishme për t'i kundërshtuar. Ndofta ajo edhe kishte të drejtë. Ndofta unë duhet të përpiqesha më shumë për të qenë «e arësyeshme».

II

Fredi shtyu me lehtësi derën e rëndë prej hekuri. Vila e Fredit fshihej nëpër një pyll të vërtetë hurmash. Vetëm antena e televizorit bënte majë mbi to, ndërsa shtëpia e fshehur prapa pemëve, dukej sikur nuk deshte që të lidhej fare me botën tonë, me zhurmat, me ecë e jakën e autobusëve, dhe njerëzve. Kaluam nëpër rrugën e shtruar me pllaka të bardha. Megjithëse kisha qenë shpesh në shtëpinë e tij, prapë më zuri një dridhje dhe nuk e di përse ajo shtëpi e bukur, me një verandë të madhe, me mure të lyster me ngjyra të ndryshme, m'u duk si një kështjellë e çuditshme mesjetare, që kishte mbirë papritur atje.

Në oborr doli inxhinieri plak. Që nga koha kur kish dalë në pension kishte mbyllur edhe kapakët e disa studimeve shkencore dhe merrej me kopshtari. Ishte një plak i thinjur, energjik, me një vështrim të mprehtë dhe depërtonjës, me një buzëqeshje të kënaqur. Ndofta është pikërisht kjo buzëqeshje që më shtie të dridhura dhe më ngjall një ndjenjë pakënaqësie.

— Mirëseerdhe bija ime!

«Sa dorë e ftohtë» mendoja duke kaluar nëpër verandë. Hymë në dhomën e bukës. Ajo ka në mes një tavolinë ngjyrë arre, nëpër dollapet me xhama shkëlqejnë servise të shtrenjtë. Duket sikur edhe sendet, si frymorët i përshkon një ndjenjë vetkënaqësie.

Inxhinieri vërtitej nëpër shtëpi dhe fliste vazhdimisht duke u përpjekur që unë të përgjigjem ose të marr pjesë në bisedë. Po ishte e çuditshme. Nuk nxirrja dot as gjysmë fjale. Gjithë kohën vetëm dëgjoja dhe heshtja. Po mendoja për nënën e Fredit. Ndofta edhe ajo ka qenë dikur në vajzë gazmore plot jetë, por dalëngadalë nën hijen e kësaj shtëpie të izoluar u kthye edhe vetë në një hije.

Plaku doli nga dhoma. Fredi u mbështet në poltronë, më hodhi një vështrim të kujdesshëm dhe më tha:

— Lejla, të dua shumë, shumë. E ndjen ti këtë?

Para disa kohësh kur kthehesha prej shkolle e shkujdesur, me çantën e librave, pas shpinës sime rrëshqiste motori i Fredit. Po unë as që e ktheja kokën. Kisha mërzi, bile mezi e mbaja inatin. Isha gati të shfryj. Ç'e pandehte veten ai? Përse më ndiqte hap pas hapi? Unë hyja në shtëpi dhe përplasja derën në hundët e mjekut të ri dhe elegant. Dhe zieja nga inati për sigurinë e tij. Ai dukej sikur thoshte: «Mjafton të dua unë dhe gjithshka realizohet».

Ndoshta ishte pikërisht kjo sjellje përbuzëse, që e shtyu Fredin të mos heqë dorë prej meje.

Fredi thoshte vetëm fraza të zgjedhura.

— S'i dëgjoj për herë të parë këto fjalë.

— Ah, po unë prandaj të dua shumë, sepse ti je e ftohtë, krenare dhe përbuzëse. Si një perëndeshë antike. Megjithëse nëpër filma ato i bëjnë me flokë të verdhë, unë i mendoj kështu si ti, me flokë të zez dhe me sy të kaltër si në blu.

Mendoja: «Fjalët do t'i marrë era». Ato në të vërtetë janë vetëm zhurmë e kotë. Pastaj do të mbetet njeriu. E përse të mos mbetej Fredi si një njeri të cilit të mund t'i besoja jetën time? Përse?..»

— Ç'ke kështu? Unë kam vënë re se kur je me shoqet, je e gëzuar dhe gjithë fjalë e muhabete. Unë dua që ti të sjellësh në shtëpinë tonë zhurmë, gaz dhe rini. Rininë tënde të vërtetë pa asnjë ngjyrë artificiale. Rininë tënde të mrekullueshme.

Në atë çast hyri nëna e Fredit. Ajo më përqafoi dhe më vështroi me dhimbshuri. Nuk e di pse ndjeja një keqardhje për atë grua. Ishte e re, ose dukej e re, me një lëkurë të bardhë e të lëmuar, pa asnjë rrudhë. Fredi më shikonte me triumf sikur deshte të thoshte: «Gratë e shtëpisë sonë nuk plaken kurrë». Po unë kisha një ndjenjë tjetër. Sepse ajo fytyra e saj e bardhë, që nuk kishte parë rrezën e diellit më dukej më shumë si fizionomia e një të burgosure, e një të sëmure.

Mua më pëlqente më shumë fytyra e nënës sime, me rrudha të thella dhe me flokët të thinjur. Ato ishin gjurmët e jetës, të luftës së saj me jetën. Kurse nëna e Fredit!... Më tmerronte bardhësia e saj prej qelqi dhe heshtja e saj. Dukej sikur jeta për atë grua kishte ndaluar në vend.

Ajo mori nga tryeza albumin dhe po e shfletonte. Edhe mua më tërhiqnin fotografitë. Mendohesha t'i lidhja me njera-tjetrën e të kuptoja jetën e njerëzve që më rrethonin.

Albumi i Fredit ishte mbushur me shumë fotografi të Fredit, të nënës së tij, të motrës së martuar, me fotografi të shoqeve, dhe kishte sidomos shumë fotografi nga plazhi. Fredit, duket i pëlqente vetja në plazh. Fotografi pranë motorit, në mal, alpinist, student jash-të shtetit, dhe plot e plot shoqe sa të merreshin mendtë.

— Nuk duket e çuditshme — tha inxhinieri pa lëvizur nga vendi — ky djalë i vogël u bë burrë, bile dhe me nuse, kurse ne u plakëm pa e kuptuar, apo jo grua?

Nëna e Fredit vetëm buzëqeshi, me atë buzëqeshjen e vakët dhe pa shprehje.

Ra zilja e telefonit. Fredi brofi në këmbë dhe e rrëmbeu.

— Falemnderit, falemnderit! U siguruan biletat e teatrit, — tha ai, pasi vuri receptorin në vend.

— Po sonte ka një program shumë të bukur në televizor — tha babai, — ç'ju duhen biletat e teatrit?

— Ka qejf Lejla të shkojmë. Do të shohim dramën që ka shkruar një grua: një dramaturge e re që ka qënë edhe shoqja ime.

— Kush, Irena? — pyeti me habi babai.

— Po, Irena! Pse si ju duket?

— Asgjë. Tashti është koha e emancipimit të gruas! Ndofta pas disa vjetësh do të jetë nevoja të fillojmë nga emancipimi i burrit, apo jo Fredi?

Fredi qeshi me të madhe.

— Jo, jo baba, nuk do të jetë nevoja.

Kur dolëm në rrugë Fredi më shtrëngonte krahun dhe më shikonte herë pas here me bisht të syrit.

— Kush t'i siguroi biletat? — e pyeta.

— Irena, e njeh?

— Po. Kur isha në klasën e katërt fillore, ajo ishte maturante në shkollën tonë.

Më kishte mbetur i gjallë në kujtesë ai çast kur e pashë për herë të parë atë vajzë. Festonim përvjetorin e themelimit të partisë. Të gjithë nxënësit e shkollës pedagogjike, të shkollës ushtrimore si dhe mësuesit tanë ishin në sallën e studimit të konviktit, që kishte edhe një skenë. Nga radha e maturantëve doli një vajzë e gjatë, me gërsheta të zeza. Një pëshpëritje e lehtë u ndie në sallë. «Irena, Irena». Pastaj ra një heshtje e thellë. Vajza drejtoi trupin dhe filloi të recitojë. E gjithë salla e ndiqte me një frymë si të ishte një njeri i vetëm, e magjepsur nga tingulli që shpërndante zëri i saj. Unë rrija e strukur në një qoshe; në zemër pata një mbresë të pakuptueshme që më mbeti për shumë kohë.

Kishim një copë herë që ecnim në bulevardin «Stalin». Para Pallatit të madh të kulturës ishin grumbulluar njerëz dhe dëgjonin koncert nga grupet amatore. Ne mezi çamë njerëzit që rrinin pranë e pranë.

— Irena ka qenë mikja ime, — theu heshtjen Fredi.

— Këtë e dinë të gjithë — iu përgjegja unë. — Unë ju kam parë gjithnjë kur kalonit pranë rrugës sonë.

— Irena është një grua shumë e çuditshme. Një nga njerëzit më të çuditshëm që kam parë në jetën time.

— Vërtet? Po përse u ndatë?

— Ajo e donte shumë teatrin.

— Çudi, po ti je intelektual, njeri i kohës. Si kë-shtu?

— Po ajo u njoh me N., regjizorin, dhe u martua me të. Nuk mund të pajtoheshim bashkë, sepse nuk më pëlqente që gruaja ime të ishte artiste.

— Ke mbetur gjithnjë shok me të?

— Po. Ajo as që pyet nga konvensionet. Është gjithnjë në kërkim të diçkaje. Irena mund të jetë një shoqe e mirë, por jo një grua e mirë. Po të martohesha me të, do të përfundoja patjetër në çmendinë.

— Interessant! Këto që thua ti janë gjithë kontra-dikta.

— Ti do ta shohësh vetë dramën e Irenës. Jam i bindur që do të më kuptosh më mirë. Ashtu siç jam i bindur që ajo ka shkruar një dramë të krisur, për ndo-një grua të krisur, siç është edhe vetë.

Kur dolëm nga teatri, ecnim të dy nëpër trotuar duke këmbyer ndonjë vështrim. Secili ishte zhytur në mendimet e tij. Drama ishte e fortë. Kishte për heroi-në një mësuese, një vajzë të thjeshtë malësore, që luf-toi deri në vdekje, e nuk u thye. Irena luante rolin kryesor në dramën e saj, dhe nuk e di pse e ndjeja ve-ten po aq të vogël, si dikur në sallën e studimit. Fundi tragjik i dramës ishte prekës, po dashuria për të ardh-men, besimi tek e nesërmja e ndriste dramën si dielli dhe e përshkonte tej përtej. Irena më kishte tronditur me lojën e saj.

Shihja fytyrën e vrenjtur të Fredit dhe mendoja për kufirin që do t'i vinte gruas së tij. Fredi gjithnjë thoshte: «Gruaja ime dëshiroj të jetë e tillë...»

— Ç'mendon për dramën? — e pyeta Fredin.

— Ti e kupton se sa larg është Irena dhe drama e saj nga mendimi që kam unë për gruan ideale. A nuk t'u duk artificiale dhe plot deklarata, ajo mësuesja?

— Jo! — thashë unë. — Ajo ishte një mësuese e vërtetë dhe një luftëtare e vërtetë.

Fredi qeshi me të madhe.

— Çudi, që të gjitha ju të rejat mendoni sipas skemave të disa librave dhe dramave tona të dobëta, që dalin e botohen si kërpudhat pas shiut. Ju është pri-shur shija estetike.

— Fred! Pse flet kështu për «librat tona», për «dramat tona». Sipas teje cilat janë libra të mira?

— Libër i vërtetë është ai që të tërheq me diçka të jashtëzakonshme, që ka një stil krejt të ri. Mua më intereson e më tërheq mënyra si shprehet një autor, jo çfarë shpreh ai. Arti i vërtetë është kërkimi pambarim i një forme sa më të përsosur.

— Po, ky është arti për art. E kemi bërë edhe në shkollë. Po mos harro veç se s'ka mbetur e pavdekshme ndonjë vepër e shkruar me art të kulluar, po pa përmbajtje, përkundrazi, — thashë me rrëmbim.

— E sheh! Ne edhe kur flasim, flasim me formula, me ç'na kanë mësuar në shkollë.

— Ashtu?

— Ha, ha, ha.

— Pse qesh?

— Sepse ti je shumë naive, Lejla. Je një fëmijë që beson çdo gjë që të thonë në shkollë.

Më mbeti në sy e qeshura e Fredit.

Ndofta unë s'dija të shpreheshja me fjalët e duhura e të përballoja elokuencën e tij prej njeriu më të pjekur e me të rrahur se unë në jetë, por e ndjeja që kisha unë të drejtë e jo ai. Unë i ndjeja si pjesë të jetës sime ato që lexoja, kurse atij të përkëdhelurit, të vëllurit, i duheshin karamelle, që treteshin lehtë.

S'ishte e mundur të mendonim njësoj. Sigurisht ai e shikonte botën, njerëzit e mua, nga maja e tij olimpike me një mospërfillje dhe ironi të padurueshme.

Natën u zgjova disa herë e tronditur. Herë e shikoja Irenën duke buzëqeshur, herë Fredin të zemëruar, që përshpëriste pareshtur me zë të ulët si të ngjirur:

«Gruaja e ime nuk duhet të jetë artiste. Më pëlqen më mirë të gatujë gjellë të shijshme se sa të shkruajë drama tragjike». Sa i hapja sytë unë përsëri shihja Fredin duke qeshur me mendimet e mia. **Endërra e çoroditur vazhdonte pa ndërprerje. Unë brofa në këmbë. Kisha të ftohtë. Po gdhinte. Vija vërdallë nëpër dhomë dhe nuk çliroheshia dot nga një peshë që më rëndonte si një gur në zemër. Nënë, ti po fle pranë meje e qetë, se më ke përgatitur një të ardhme të lumtur. A mund ta dish ti se sa e vogël është ajo lumturi? A e di se sa e akullt dhe e huaj është për ne ajo botë, kur bërtasin gjithnjë «Gruaja ime»... sikur të ishte fjala për të thënë palltua ime, kravata ime, këpucët e mia...**

III

Dita e fundit e shkollës. Oborri ziente nga këngët. Ne nuk donim të mallëngjeheshim, që klasa e tretë po na e zinte rrjeshtin në oborr. Ne këndonim dhe entuziazmi ynë i rrëmbeu të gjithë. Këndonim këngën e dashur të aksionit: «Marshi partizan».

Në të gjitha gazetat ishte botuar letra që kishte dërguar klasa jonë. Ne kërkuam të punojmë vullnetarisht në zona të largëta malore, për të zëvendësuar mësuesin hero, Ismet Sali Bruçaj. Donim të shkonim atje, së bashku me dritën elektrike, nëpër rrugët që ndërtonan shokët tanë të aksioneve, duke kënduar këngën e marshit partizan. Kjo ishte një e papritur që përmbysi planet që kurdisnin prindërit tanë. Kjo ishte si vetë kënga e marshit partizan:

«Zhurmshëm thyhen si masa vigane.

Këngët tona

Këngët e hekurta partizane.»

Klara, shoqja ime e bangës kishte shkruar një

vjershë, që ishte botuar pranë letrës sonë në «Zërin e rinisë». Vjershën e kishte mësuar përmendësh dhe e recitoi para gjithë nxënësve të shkollës.

Vjersha fliste për një mësues të ri që ecën në dëborë dhe furtunë. Nata është e errët, era është e fortë, por ai ecën, ecën dhe nuk tërhiqet.

Unë e dija se pa tjetër do të vinte Fredi i alarmuar, me gazetën, që kishte edhe emrin tim.

Dhe s'isha gabuar. Pa mbaruar mirë së recituari Klara vjershën, u duk motori gri i Fredit. Ai vrapoi drejt meje me një vështrim kërcënues, por e mbajti veten. Rrotullonte në dorë gazetën «Zëri i Rinisë», vështronte oborrin dhe nxënësit që vazhdonin këngën:

«Ecim, ecim, ecim dhe marshojmë...»

Kjo është një këngë e çmendur tha ai: Një këngë që të ngrë nervat:

— Na pëlqen shumë. E këndonim gjithnjë kur ishim në hekurudhë.

Fredi shtrëngoi dhëmbët dhe ndërroi bisedë.

— Më mori malli, kam dy ditë pa të parë. Më mirë të isha bërë marangoz, se sa mjek. Po na shkatërrohen nervat duke punuar pa pushim; aq sa nuk shohim dot as gratë tona!

«Po vjen rrotull — mendoja — thua je të shkretën»

— Të kam sjellë diçka për të ngrënë. Je dobësuar shumë e dashur, prandaj unë kam pregatitur një raport që të mos japësh provime. Sepse shëndeti, është numri një në jetën e njeriut. Të tjerat janë zerot që i shtohen njëshit. Pa hiqe një herë njëshin. Ç'vleftë do të kenë zerot? — thotë një proverb kinez.

Fillova ta humbas durimin.

— Falemnderit, po është e kotë: Unë e ndjej veten fare mirë, bile më mirë se kurrë.

— Vërtet? Po kush është mjek këtu, ti apo unë?

— Ti vetë the, se dëshiron që të jesh më mirë marangoz.

— Lëri shakatë Lejla, nuk është koha për shaka. Edhe sikur të marrësh diplomën, prapëseprapë, ti do të qëndrosh pa punë, se këtu në Tiranë s'ka vend për mësuese.

— Përse e rrotullon nëpër duar atë gazetë?

— Ah, po, desha të thosha që ke bërë shumë mirë që nuk je ndarë nga shoqet. Populli thotë: «Me të thënë e me të bërë është në mes një det i tërë!»! Ti je e sëmurë, nusja ime e vogël. Kupton? Je e sëmurë! Ja tashti do të bisedoj me drejtorin e shkollës për ty.

— Jo Fred, nuk do të bisedosh, me asnjëri,

Papritur me shkrepë mendimi: Ç'mrekulli do të ishte sikur Fredi të thoshte papritur «ne do të shkojmë së bashku do të punojmë së bashku, do të krijojmë jetën tonë të re, të shëndetshme, me dashuri të pakufishme».

Ja se ç'ëndërroja.

— Ruaje veten, shëndeti është dhurata më e çmuar që i ka dhënë natyra njeriut. Dua të shkëlqesh gjithnjë. Dua të më çlodhësh kur të kthehem nga klinika, ku do të kem parë aq fytyra të venitura dhe të sëmura.
— E ke parë nënën time?

— Fred, të lutem mos më folë për nënën tënde!

Fytyrës së tij i ra një hije e gjelbër nga zemërimi.

— Pse?

— Mos do që të katandisem edhe unë si nëna jote? Një njeri, që vetëm sa bën hije mbi dhe?!

— E shikon? Kisha të drejtë. Ti je sëmurë, po flet përçart. Sigurisht që ke temperaturë. Hajde të shkojmë në shtëpi.

Unë heshtja, dhëmbët më kërcisnin sikur më kishte zënë vërtet ethet.

— Ke të ftohtë, e shikon? Hajde të dalim në diell. Ki kujdes, — m'u drejtua. — Ti do të bësh kështu si dua unë.

Kisha një copë herë që shikoja një krimb që zva-

rrisej në pluhur. Rropatej të ngrihej mbi një degë të hollë, por përsëri përplasej për dhë. I vura këmbën dhe e shtypa me neveri.

— Kuptoj Fred — thashë unë me sytë gjetiu që të mos më lexonte mendimet.

Ra zilja për të hyrë në mësim.

Shokët këndonin dhe mezi u ulën nëpër banga. Klara më vështronte e hutuar. Klara ashtu duket si e hutuar po është një vajzë me ndjenja të holla dhe ëndërra të guximshme. Unë rrija në bangë si e trullo-sur. E dija se tashti do të fillonte lufta e vërtetë me ata. Po e dija që lufta do të ishte e rreptë. Rrija në bangë me sy të mjegulluar dhe nuk kuptoja kush hyri në klasë. Mësuesja po më pyeste:

— Cili është heroi më interesant i ditëve tona, hero i gjallë si Pavël Korçagini? Thuaje, thuaje Lejla.

U ngrita e trembur, sikur u zgjova nga një gjumë i thellë. Klara kishte ulur kokën dhe më pëshpëriste. Shokët më pëshpërisnin nga të gjitha anët e klasës. Vetëm unë heshtja. As shihnja, as dëgjonja njeri. Lotët më ishin mbledhur në grykë, dhe unë i gëlltisja e zemëruar me veten dhe me dobësinë time. Mbështetsha pas bangës dhe shikonja atë botën e Fredit, ngritur kundër meje me gjithë mjeshtërinë e saj të djallëzuar. «Një raport mjekësor. Ti je e sëmurë. Ti duhet të pushosh.» Ndofta do të më shtrojnë edhe në spital si në tregimin e Çehovit, në një spital psikiatrik, sepse nuk jam mirë nga nervat.»

— Ulu, ulu. Kush do ta plotësojë? — tha mësuesja.

Vetëm atëhere e vura re mësuesen e letërsisë, atë grua me vështrim të ngrohtë dhe të zgjuar, që e doja aq shumë.

Zilja. Në mes shokësh. Ata filluan këngën. Sa e bukur ishte kënga jonë. Ajo këngë më kujtonte trasenë.

«Ecim, ecim dhe marshojmë...»

Kështu shkonim duke kënduar, ne, nëpër udhën

tonë të dashur drejt kufirit, ku shpërndahej mugëti-
ra dhe lindnin agimet e paharruara të diellit mbi tra-
se. Çdo ditë e përshëndesnim diellin me ndjenjën e
gëzimit që kishim dalë para tij në rrugën e trasesë.
Shkonim në të dy anët e saj dhe lëmshi i zjarhtë shkrep-
te, pastaj dalëngadalë rrezet puthnin kazmat dhe flo-
kët tona dhe ne i thoshim në mes të këngës sonë: mirë-
mëngjez, diell, mirëmëngjez!

«Ecim. Ecim dhe marshojmë...»

Kjo këngë ndihej edhe në mbarimin e ditës kur
shkriheshin ngjyrat blu dhe e kaltër dhe një mjergull
e argjendtë zëvendësonte perëndimet e zgjatura të
diellit në Myzeqe. Ktheheshim nga traseja dhe bota si-
kur zgjerohej. Para nesh hapeshin horizonte të paku-
fishme. Këto horizonte kurrë nuk do t'i kishim ndjerë
kaq të pakufishme po të qëndronim pranë oborreve ta-
në, pranë kaktuseve e vilave të fshehura me kujdes
ndër hurma.

Ne do të ecim dhe mbi qiellin tonë, do të ndr-
jnë ëndërrat tona si masa vigane, ëndërrat tona partizane!

V

— Natën e mirë, nusja ime.

— Natën e mirë, nënë!

Mbetem vetëm. Ulem para pasqyrës, që e njoh
qysh në kohë të fëminisë. Akoma ndjej në sup pre-
kjen e lehtë të dorës së nënës. Një palë sy, larg nga
njëri-tjetri, më vështrojnë me vëmendje nga pasqyra.
E kam dashur gjithmonë këtë pasqyrë. Ajo është për
mua si ditar. E mbaj mend veten që kur isha një vajzë
e vogël, me fjongo të bardhë në majë të kokës.

Mbi komodinë është një tufë me zambakë, që më
ka sjellë Fredi dhe mbi krevat fustani i najlonit. Fus-

tani i ka ardhur nga jashtë inxhinierit, për nusen e djalit.

Fredi është i gëzuar «që më në fund çdo gjë u rregullua.» Bisqet e hollë janë përkulur. Të gjorat lule! Sa janë lodhur! Është ora tre pas mesnate.

Pasqyra hesht e akullt, me një avull të lehtë nga frymëmarrja ime.

Tërheq shpejt sirtarin. E lexoj për të njëqindtën herë raportin që ka përgatitur «komisioni mjekësor i shtëpisë sime». Dhe të gjithë e kanë pranuar si të vërtetë. Edhe unë duhet ta pranoj. Kështu ngul këmbë nëna ime.

— Përse më dukesh kaq e huaj, o nëna e ime?

Më duket se një zë i dobët më thotë:

— Lejla! Mendohu mirë!

— Çfarë të mendoj?

— Vendimin që ke marrë. Ti do të vrasësh nënën me duart e tua!

Kujtoja se ora ishte akoma tre. Por akrepët lëviznin më shpejt se çdo natë. Të gjitha sendet në dhomën time, sikur kanë një ritëm të shpejtë, të nxituar

Qielli është i kthjellët. Qershor. Atje lart, pa u mërzitur për asgjë, bën roje «ylli im». Që në fëmëni e kam dashur atë yll, sepse ishte më i madh dhe më i ndritshëm se të tjerët. Padashur duart prekin fustanin. Sa i ftohtë! Si shtresë akulli. Kthehem përsëri nga pasqyra. Njëpërmjet një tisi të hollë, shikoj po atë vajzë të huaj. Sy të kthjellët dhe zbetësi të çuditshme.

— Epo «kjo zonjushë» qënkam unë!..

Akrepët lëvizin pa mëshirë. Mbetën edhe dy orë! Gjithëshka e zhytur në errësirë e dremitje do të zgjohet. Edhe dy orë! Kjo dhomë ku kalova fëmëninë e rininë do të më bëhet e huaj.

Të përbuzësh nënën. Si mund ta bëj?

«Po s'mund të lejoj që ta gatujnë jetën time si të duan, qoftë dhe nënën»

«Po ajo ka jetuar gjithë jetën vetëm për ty. Si mund t'i japësh një shuplakë të tillë?»

«Nëna po lufton kundër së vërtetës dhe idealeve tona.»

Kështu vazhduan mendimet gjatë atyre dy orëve.

Po tashti erdhi çasti: ose duhet të vesh këtë fustan të bardhë, fustanin najlon ose...

Disa avuj si lot rrëshqasin nga pasqyra, ku kam mbështetur ballin për ta ftohur.

— Lamtumirë nënë!

Fustani najlon, i zbukuruar me lule të ndritura, fle, i hedhur mbi krevatin tim.

Mora një valixhe të vogël. Hapa derën. Eca në majë të gishtërinjve. Nëna ishte e lodhur. Flokët e thinjur i ishin shpërndarë nëpër jastëk. Pata një dëshirë të madhe të ulesha në gjunjë, e ta puthja. E shikoja. E dija mirë përse kishte kaq thinja. Po nuk mund të bëja ndryshe. Ndërmjet nesh qëndronte fustani i bardhë najlon.

MIRËMENGJEZ!

Gazetarja nxori blokun e shënimeve, rregulloi xhupin e trashë dhe shkroi shpejt e shpejt, pa pasur kohë të mendohej, përshtypjet e ditës. Ditët dhe netët ishin të mbushura me aq ngjarje, sa ajo s'mund të kthehej e t'i shikonte përsëri shënimet e veta. Vetëm shkruante.

Në fillim ajo s'deshte të tregonte se ishte gazetarë. E ç'rëndësi kishte? Ishte vullnetare si të gjitha gratë e tjera, që banonin në atë dhomë të thjeshtë, të ftohtë, me të plasura e me të çara të thella nga tërmeti. Po ishte e pamundur ta mbante të fshehtë, sepse ajo do t'i shkruante patjetër artikujt e vet, do t'i niste me vargun e parë të maqinave ose do të jepte me telefon ngjarjet që s'prisnin më. Po gazetarja donte që gratë të ishin sa më të natyrshme në jetën e tyre dhe ajo të shkruante të vërtetën pa ekzaltime, pa e zbehur. Mendohej të rrëmbente fragmente jete, megjithëse e dinte që e vërteta ishte gjithnjë më e fuqishme, më e mprehtë nga ato që shkruante.

— Nesër fëmijët s'do t'i varin çantat nëpër degët e pemëve, — kumboi në dhomën e heshtur një zë i kthjellët.

Gazetarja ngriti kokën dhe i buzëqeshi gruas që po fliste. Iu kujtua një djalë i vogël e i imët, me shall të kuq. Ai dilte çdo mëngjez prej çadrës pranë shkollës që ndërtonin gratë vullnetare. Djali fërkonte duart për t'i ngrohur, merrte çantën e varur te pema e mbuluar

me dëborë, e hapte, nxirrte librat. I shikonte për një çast. Përsëri e varte çantën në degë. Vraponte me shallin që ia merrte era dhe punonte bashkë me vullnetarët.

— Po, — pëshpëriti gazetarja, — nesër fëmijët do të ulen përsëri në bangat e tyre. Ndërsa ti, Liri, na qenke mallëngjyer, sepse ke kaq net që po ngre murret e shkollës së Afërditës.

Afërdita qeshi dhe mori një tok fletoresh për t'i korrigjuar. Kishin qenë kaq të zënë këto kohë sa i kishte lënë pasdore fletoret. Po nesër fëmijët do të ulen përsëri nëpër banga.

— Ti Afërditë, gjithë kohën mbrëmë flisje nëpër gjumë për Diellën dhe për Ndrekën.

— Sigurisht, për djalin tënd? — pyeti gazetarja.

— Ndreka s'është djali im, ka qenë nxënësi im. Edhe Diella, nëna e tij, ka qenë nxënësja ime, — tha mësuesja.

Gazetarja ngriti sytë dhe e vështroi e habitur.

— Më kërkove të them diçka interesante. Shkruaj për Diellën! — tha përsëri mësuesja.

Zëri i saj ishte i thellë, i ulët. Gazetarja la punën. Edhe Liria po e vërente me vëmendje mësuesen.

— Ne vetë, me duart tona, i hoqëm rrënimet e shtëpive të shkatërruara — vazhdoi ajo. — Shtëpia e Diellës ishte shembur. Kishte zënë Ndrekën brenda. Diella priste me trupin e ngrirë, me sytë e zmadhuar, që vështronin në hapësirë, si të verbërit, derisa i hoqën të gjitha tullat, gurët e tjegullat dhe dolën pantallonat e kaltra prej kadifeje të Ndrekës. Shembja kishte ndodhur fare papritur, për një çast të vetëm! Diellës i ngriu çdo ndjenjë dhe çdo mendim sikur t'i kishte mbuluar një shtresë e trashë akulli. Ne u çuditëm kur ajo e mori vetë djalin në duar. Vetëm nga flegrat e hundës e sytë e ngrirë si xham, pa asnjë pikë lot, mund të kuptoje dhimbjen e saj. Pastaj të gjitha u kryen aq shpejt, sa ajo dhe unë s'morëm vesh gjë; ishim si të mpira. Ende pa mbaruar së kërkuari

njerëzit nëpër rrënimet, ende pa marrë veten nga plagët e thella, rodhi deri në këtë skutën tonë të largët lumi i rrëmbyer.

Shtëpinë e Diellës e ngritën krejt të re. Ajo punoi e heshtur dhe e fortë. Unë e kam dashur gjithnjë Diellën, që kur ishte e vogël, që kur rrinte në gjunjë në dhomën e një kulle që ishte «klasa» jonë dhe shkruante gërmat e para. Më vonë kur u bë me femijë ëndërronte fshehurazi, që Ndreka i saj të bëhej mësues. Megjithatë, ajo nuk u tërhoq: Ajo punoi me të gjithë të tjerët duke pasur një dhimbje aq të madhe.

Gazetarja dhe Liria ndejtën një copë herë pa folur.

— A ka mundësi ta shoh Diellën, — pyeti gazetarja.

— Patjetër! E ka shtëpinë në fshatin fqinj. Nesër mbasdite shkojmë atje.

— Ti Afërditë je shumë e lodhur. Fli pak se të zgjojmë ne, — tha Liria.

— Mua s'më zë gjumi, — tha ajo, — megjithëse jam e këputur.

— Të them të drejtën, as unë s'do të vija të pushoja pikërisht tashti, po ç't'u bëj atyre vajzave të uzinës sonë. Ju e patë vetë. Shko që shko! Dhe kur të qepen, është e kotë, më mirë lëshoju udhë, — vazhdoi Liria për të ndryshuar bisedën, sepse vuri re që mësuesja ishte zverdhur shumë.

— Vërtet, para disa ditësh, kur ngrica të thante duart, kur mjegulla na pengonte të punonim, një vajzë e gjatë, Lili më duket e quanin, bënte shaka me shoqet. Thoshte me zë të lartë se i pëlqente të punonte natën në mjegull, — tha gazetarja.

— Ah, ajo pikaloshja është djalli vetë! I bie aq bukur fizionomikës nëpër mbrëmjet e vallëzimit! Ke qenë në mbrëmjet e rinisë sonë?

— Po, kanë diçka që të përtërin dhe të jep jetë. Nuk e mban mend? Aty jemi njohur bashkë.

Një copë herë heshtën. Gazetarja shkruante. Li-

ria merrej me zjarrin, njërsa mësuesja e mbështetur pas murit dukej sikur dremiste, po në të vërtetë s'donte të pengonte gazetaren që punonte nën dritën e dobët të llambës.

Gazetarja vështroi shënimet. Ngriti kokën.

Liria mori revistën «Shqiptarja e re» dhe filloi të lexonte. Pastaj tha:

— Po lexoj shkrimin për shoqen e uzinës sonë, Shegën. Ajo ka qenë një grua e ndrojtur, e trembur, që jetonte gjithnjë nën hijen e burrit të saj. Megjithatë në shkrim nuk është kapur një çast vendimtar i jetës së saj. Unë kam qenë pranë dhe kam parë si luftonte edhe ndaj vetëvetes. Dhe ç'luftë i është dashur të bëjë për të shpërthyer zinxhirët e rëndë të katër mureve, të atij rrethi të ngushtë të kuzinave të ngrohta ku vdesin hovet më të bukura të rinisë. Këtë vdekje të ngadalshme shpirtërore mund ta shpëtojë vetëm një kolektiv i zjarrtë, vetëm ai mund ta transformojë jetën e mjegullt e të përgjumur në një jetë të vërtetë... Shiko, po na shuhet zjarri! — tha Liria dhe u ngrit t'i hidhte dru.

Jashtë frynte një erë e akullt. Kanati i rrëzuar i dritares përplasej herë pas here, dhoma përkundej, sikur të ishte një ashkël e vogël në një det me furtunë. Shtëpia ndodhej buzë udhës. Vargu i gjatë i automobilitit, si një arter vigan i sillte Dibrës së plagosur gjak dhe jetë. Era sillte copa të shkëputura nga bisedat e shoferëve:

«Kujdes, qafa ka ngrirë!»

«Ku fjete mbrëmë?»

«E ku të flija. Kohë për gjumë është!?»

«Kujdes zinxhirët!»

Pastaj përplasja e dyerve, uturima e motorëve dhe era.

Liria i mbante sytë mbyllur dhe dëgjonte zërat e shoferëve.

Uturima e motorëve u shua. Gazetarja kontrollonte artikullin, shtonte paragrafe, prishte dhe ishte

e kredhur e tëra në punën e saj. Dhoma e mësueses ishte e madhe dhe e ftohtë. Era depërtonte nëpër të çarat, megjithëse gratë ishin munduar t'i zinin ato. Dhoma ngrohej vetëm kur mbushej plot me vullnetare. Po ato prej disa netësh po punonin duke ndërruar turnin, duke marrë nga një sy gjumë. Duke jetuar pranë e pranë në këtë dhomë të madhe dhe të ftohtë, gratë dhe vajzat vullnetare ndjenin se si u shkriheshin të gjitha ndjenjat dhe mendimet e tyre në një mendim të vetëm: — Fëmijët duhet të fillojnë sa më parë nga mësimet. Dhe ndërtesa e shkollës po rritej çdo ditë me një shpejtësi të pabesueshme.

Gazetarja filloi të hidhte në të pastër artikullin me shpejtësi, duke u përpjekur të shkruante sa më qartë që të mos e qortonin daktilografistet për shkrimin e keq dhe të pakuptueshëm. Ajo donte ta niste sa më parë me kolonën e maqinave, bile mendoi një herë ta jepte në telefon, por telefonat ishin të zënë dhe bisedat mezi dëgjoheshin.

Gratë ishin veshur me pantallona të trasha e pullovra të leshtë. Kishin hedhur krahëve nga një gozhup të trashë ngjyrë ulliri. Gazetarja ishte e re, e imtë, me një vështrim të zjarrtë dhe ngulmonjës, ndërsa Liria i kishte shpatullat të gjera, ishte e shkurtrë, e plotë, në një moshë që është zor ta përcaktosh. Ndërsa mësuesja kishte flokë të bakërt, si të kishin marrë flakë, dhe një fytyrë ende të re.

Gazetarja nuk ju tha se shkrimi bënte fjalë për atë dhomë, për netët pa gjumë, për vullnetarët, që tashti rendisnin tjegullat mbi çatinë e shkollës.

— Liri, — i tha gazetarja kur mbaroi së shkruari — të lutem të më ndihmosh!

— Me gjithë qejf...

— Të më tregosh kujtimet e tua gjatë kohës që punoje si shofere taksie.

Liria mblodhi supet.

— E ç'të të them? Sa fytyra kam parë e sa ngjarje kam dëgjuar. Në fillim s'më harrohet habia e një-

rëzve dhe aty-këtu edhe përbuzja e ndonjërit. «Një grua shofere?! Megjithatë, po të mos kisha thyer dorën në një aksident, edhe tashti do të punoja si shofere! Dhe kësaj radhe do të vija bashkë me shokët e mi të autokolonës, këtu në Dibër.

— Do t'u lutem të m'i thuash më me hollësi, është shumë e nevojshme për mua. Më folë për përshtypjet e para kur fillove punën në uzinë!

— Furrat e saj shkrijnë bashkë me metalin edhe «vogëlsirat e shpirtit». Do t'i përmbledh të gjitha forcat! — qeshi ajo. — Po përse nuk shkruan për Afërditën? Afërdita na priti në këtë dhomë me aq ngrohësi, saqë ne s'do ta harrojmë kurrë. Kur të kthehemi nëpër shtëpitë, Afërdita s'do të ketë kohë t'u përgjigjet letrave tona.

Afërdita ngriti kokën dhe buzëqeshi.

— Liri, lëri shakatë! E ç'të shkruajë për mua? Jeta ime është e zakonshme, si e të gjitha mësueseve të fshatit.

— A nuk ke qenë partizane? Gjithë jetën e kalove këtu, në këtë dhomë me llambë vajguri. Dhe thua që kjo është e zakonshme?!

Gazetarja mbloodhi shënimet dhe i futi në një zarf.

— Shpejtoni! — dëgjoi zërin e Lirisë. — Vajzat do të thonë se ne, vërtet, jemi plakur fare. Si thua Afërditë?

Mësuesja vuri buzën në gas.

— Duke punuar gjithnjë me fëmijët e harroj vetëveten — tha ajo. — Gëzohem dhe jam e lumtur tek mendoj se dhe fëmijët e mi do të ulen nesër nëpër banga.

— Hajdeni! Shpejtoni! Vajzat kujtojnë se ne do të flemë këtë natë!

— U vonuam, — tha gazetarja.

— Nesër do të të japim në dorë çelësat e shkollës, Afërditë, — tha Liria kur po kaptonte prakun.

Mësuesja doli e para me fener në dorë.

Ishte ende natë, kur ato u hodhën në rrugën e

mbuluar nga ngrica. Njëshkolona e maqinave lëvizte papushim. Era kishte pushuar. Qielli ishte kthjelluar, gjithshka përreth dukej si e akulltë. Të ftohtët të hynte në palcë. Pranë ndërtesave kishte grumbuj zjarrësh dhe njerëzish.

E para ecte mësuesja me fenerin që ndriçonte udhën. Gazetarja kishte humbur në xhupin e trashë dhe Liria mendonte për atë malësoren me emrin Diella. «Njeriu është i fortë. Dhembja të trullos, të paralizon, por të gjitha këto janë të përkohshme, sepse jeta prapëseprapë është e dashur dhe e bukur. Njeriu është më i fortë se guri. Bile edhe zemra e brishtë e nënës është më e fortë se guri».

Kur u afruan pranë shkollës, grupi i vajzave dhe i grave vullnetare, të cilat dy orë më parë u mblodhën dhe e detyruan Afërditën me Lirinë të shkonin në shtëpi për të pushuar, ishin aq të zëna me punë, sa nuk i vunë re kur u kthyen prapë. Liria u fut e para ndërmjet grave.

— Ma lërë mua. Shko ngrohu, qenke bërë akull!
— i tha ajo një myzeqareje të re.

Myzeqarja s'lëvizi nga vendi. I hapi udhën Lirisë. Gratë i bindeshin Lirisë, ajo ishte teknike dhe përgjegjësja e punimeve të shkollës. Por kjo myzeqarja sikur të qenkej shurdhuar fare. Ajo vetëm sa pëshpëriti: «Ka ardhur një vullnetare e re! Kurse, ju shoqe, nuk e zbatuat vendimin e kolektivit. Përse u kthyet?»

— Midis nesh vijnë gjithnjë vullnetare të reja, — iu shmang përgjegjes Liria.

Nata ishte e ftohtë. Zakonisht netë të tilla dimri janë të heshtura dhe të bardha, po kjo natë ishte e shqetësuar dhe plot zhurmë nga uturima e maqinave, nga lëvizja e njerëzve. Dibra dukej si një stacion vigan, si një stacion ku kalonin mijëra e mijëra njerëz që i vinin në ndihmë.

Mësuesja e thinjur, gazetarja trupimët dhe myzeqarja e re i rendisnin me aq mjeshtëri tjegullat, sikur gjithë jetën të mos kishin bërë gjë tjetër.

— Na ka ardhur një vullnetare e re. Ajo të kërkoi sapo erdhi, — i tha myzeqarja mësueses.

— Vërtet, po ku është?

— Atje, me vajzat e uzinës, po rendit tjegulla.

— Është ende errësirë, mezi dallohet. A të tha si e kishte emrin?

— Diella!

— Diella?!..

Liria, e shpejtë si gjithmonë, e dëgjoji e para. Sa hap e mbyll sytë u gjend midis vajzave të uzinës së saj. Mësuesja e vuri re që përqafohej me një grua të gjatë dhe u drodh, sepse e njohu Diellën. Ndjente lodhje e mezi lëvizte nga vendi. I jepte automatikisht tullat myzeqares. S'kuptoi përse s'vranoi drejt Diellës për ta takuar.

Mësuesja u ngjiti pak më sipër. E zuri për krahu gazetaren dhe e tërhoqi mënjanë.

— Do të njihesh me Diellën? — i tha.

— Gjatë gjithë kohës mendoja shkrimin për të!

— Hajde të të njoh. Diella është këtu midis nesh. Në fund të fundit, Diella është grua trime, — pëshpëriti mësuesja me sytë që i shkëlqenin nga lumturia.

Mësuesja mori gazetaren për dore. Gazetarja ishte e tronditur. Në jetën e saj ajo ishte takuar me shumë njerëz, po kjo grua ishte me të vërtetë interesante. U afruan pranë malësores, që punonte me vajzat e uzinës, ndërsa mësuesja kishte një ndjenjë të pakuptueshme adhurimi dhe mirënjohjeje për ish-nxënësen e vet.

Liria dhe vajzat e uzinës rrinin përreth Diellës, sikur donin ta ruanin që të mos e prekte gjë, bile as puhiza e lehtë e mëngjezit!

Agu që i binte mbi supet i jepte Diellës një shkëlqim të bronxtë. Gazetarja e vërejti me kureshtje dhe kur po i shtrëngonte dorën e ashpër dhe të fortë e përshëndeti me zë të gëzuar:

— Mirëmëngjez Diella!

PERBUZJE

— Shoku doktor!

— Çfarë?

— Edhe një rast tjetër urgjent. Kanë sjellë një fëmijë të plagosur.

Doktor Gjergj Vasili shkundi kapitjen dhe bashkë me kirurgen e re, i doli vigut përpara.

— Përse jeni vonuar kaq shumë? — thirri ai.

— Është nga të uzinës — u përgjegj infermierja.

Doktor Gjergji e dinte. Uzina ishte larg.

— Po shoferë s'ka atje.

— Fëmija u plagos para gjysmë ore. S'kishte mundësi të vinim më parë, mëmëriti shoferi duke rrotulluar kokoren nëpër duar.

Doktor Gjergji e pa me vërejtje shoferin. Iu duk si fytyrë e njohur. Po ai as që e ngrinte kokën. Ishte i lodhur, i parruar dhe vështronte vëngër e me mosbesim doktorin.

Nuk kishte kohë të mendonin më gjatë.

— Puls!

— Mezi ndihet.

Fëmija ndehet pothuaj pa jetë me një të çarë të thellë në ballë. Fytyra i qe mbytur në gjak.

— Pastrojeni, — tha doktor Gjergj Vasili, pasi qëndroi një sekondë i pavendosur.

— Cipa e trurit nuk është prekur, — vërejtë Margarita.

Gjergji psherëtiu i lehtësuar.

— Vendoseni!

— Gati! Preatituni doktoreshë.

Fëmija kishte humbur shumë gjak.

— Transfuzionin!

— Doktor po grupin? Janë mbaruar rezervat e grupit zero.

— Shpejt, përcaktoni grupin!

— Filloni, — tha Margarita dhe zgjati krahun. Unë kam grupin zero. Bëni transfuzion direkt. S'kemi kohë.

Pasi mbaroi së qepuri plagën, doktor Gjergji ngri-ti kokën. Margarita ishte zverdhur, po ishte e qetë si-kur të mos kishte ndodhur gjë.

Doktor Gjergj Vasilit i dridheshin duart nga tendo-sja e nervave. Spitali i qytetit R. s'kishte pasur kurrë kaq pacientë, kaq kirurgë dhe kaq jetë të shqetësuar dhe plot ankth. Dridhjet e tokës e shkundnin herë pas here, po kirurgët megjithëse të dërmuar nga lodhja dhe pagju-mësia vazhdonin operacionet dhe kurimin e të plagosur-ve nga tërmeti.

— Përcilleni djalin në dhomën Nr. 6, — urdhëroi Gjergji.

— Mos u shqetësoni, do të qëndroj vetë në dho-mën Nr. 6.

— S'është nevoja Margaritë.

— Ju punoni me aq pasion, si ato ditë kur na më-sonit në fakultet mjeshtrinë e kirurgut, — tha ajo.

— Gjithnjë kam dashur të bëhem kirurg.

— Këto ditë, që kini ardhur ju dhe kolegët tuaj, profesor, për mua kanë qenë ditë të vërteta! Mjekët du-het të jenë gjithnjë të frymëzuar në punën e tyre.

Gjergji u kthye nga Margarita. Ai e mbante mend kur rrinte në auditor, këtë vajzë të urtë dhe të dobët. Rrinte gjithnjë në bangën e parë dhe shënonte çdo fjalë të leksionit. Ai as që mund të merrte me mend, se do vinte një ditë urgjentisht në këtë spital që e kishte ngri-tur vetë dhe do të gjente pikërisht aty ish studenten e vet, kirurge të parë.

— Kirurgët duhet të jenë gjakftohtë. S'është mirë të rrëmbehesh nga pasionet.

— Më falni, profesor, dua t'ju pyes. A keni vënë re se sa shumë na duhet të bëjmë për të merituar emrin mjek i vërtetë? Ne kemi një rrjet shëndetësor model. Kemi spitale, mjete, barna dhe shteti ynë harxhon miliona për shëndetin e popullit. Po ne vetë jemi prapa! A nuk u shqetëson kjo profesor? Mua më shqetëson. S'mjafton të japim leksione shembullore dhe të kënaqemi me atë që kemi arrirë. Shteti bën investime të mëdha, na sjell aparate e laboratore nga më modernet, kurse ne nuk i përgjegjemi ende sa duhet kësaj teknike mjekësore kaq të përparuar.

Gjergji po e vërente me habi ish studenten e tij.

— Këto ditë në Dibër kanë ardhur me mijëra vullnetarë, vazhdoi ajo. — Ata kanë sjellë me vete gjithshka të bukur, të ngrohtë dhe njerëzore. Këto ditë, megjithëse ju dhe kolegët tuaj jini të lodhur, me net të tëra pa gjumë, unë kam parë të realizuar ëndrrën time: si duhet të jenë mjekët e vërtetë. Jo në një rast, po gjithnjë! — Mos ju mërzita profesor?

— Jo. Aspak. Po më bëni të mendohem.

* * *

Kur doli nga dera e spitalit, Gjergji lëvizi dorën sikur deshte të përzinte një mendim. Largoi me majën e këpucës një tok dëbore, që u shpërnda nëpër shkallët e gurta si një tis i hollë.

«Këtu çdo gjë ka ndryshuar», mendoi, duke vështruar qytetin që ishte rritur brenda disa viteve sa mezi e njihje.

Jo, tashti ai nuk ishte më një qytet i humbur dhe pa emër. Ishte një qytet i vërtetë, modern dhe, megjithëse e tërë krahina ishte tronditur nga tërmeti, ky qytet i ri, i fortë tallej me zemërimin dhe kërcënimet e nëntokës. Ato ditë ai ishte gjithë jetë. Në të gërshetoheshin dhe

lidheshin të gjitha linjat e automjeteve, materialeve të ndërtimit, lëvizjet e njerëzve nga krahinat më të ndryshme të vendit.

«Po, — thoshte Gjergji. — Tashti vërtet është bërë një qytet i madh, dhe s'njoh pothuaj asnjëri në këtë qytet. Po as që donte të takonte ndonjë të njohur... Edhe pak ditë kishin mbetur. Njerëzit do të mbaronin ndërtimet dhe do të ktheheshin për të festuar Vitin e ri në shtëpitë e tyre. Dalëngadalë edhe të plagosurit do të ngriheshin në këmbë.

Eci një copë udhë. Ju kujtua shoferi. Ku e kishte parë atë fytyrë? Po përse çuditej? Ai ishte Gazmiri, shoku i Suzanës dhe i Pirros.

«Ah, prandaj më vështronte me aq mosbesim. Prandaj më shikonte me aq neveri? Dhe unë dua që të mos më njohin në këtë qytet. Po më merret fryma! Kush mund të marrë me mend sa frikë kam se mos takoj rastësisht Pirron, apo Suzanën në rrugë?»

«Më mirë të mendoj për Margaritën. Margarita flet për shqetësime! Po a e di që edhe mua po më shqetëson? Ç'është kjo? Unë e njoh veten time. Do të rrëmbehem papritur, do të ndizem si kashta, pastaj kjo flakë do të shkëputet prej meje si meteor dhe do humbasë në hapësirë pa lënë asnjë gjurmë».

Ai u step një çast. Britmat gazmore të fëmijëve që dilnin nga shkolla me çantat në duar, sikur e shkundën.

Ngriti jakën e palltos.

Deri te hyrja e spitalit Gjergji deshte të mos mendonte asgjë tjetër veç Margaritës. Kështu vetëm mund të çlodhej. E përse të mendonte tjetër gjë? Këto ditë ai duhej të merrte një vendim të shpejtë! Sepse kishte frikë nga vetja. Sepse ai e dinte sa mund të dashuronte. Tashmë i kishte flokët të thinjur dhe ishte bërë një burrë serioz.

Kur u ngjit në lulishten e spitalit i hodhi një sy qytetit të shqetësuar dhe të veshur me një petk akulli. Gjithnjë e kishte parë me përbuzje këtë qytet ku ishin ngatërruar aq shumë fijet e jetës së tij. Korabi me ma-

jat e veta të bardha shponte mugëtirën. Shpejtoi hapat. Në koridor ndjeu erën e njohur të spitalit.

Veshi shpejt bluzën e bardhë. Filloi vizitën nëpër pavion. Vizitoi pacientët e operuar. Ishte nervoz dhe ziente përbrënda nga mëdyshja.

Margaritën e gjeti në dhomën e mjekut të rojes.

— Mirëmbërëma, — tha ai. — Si është djali?

— Ka ardhur e ëma. Tashti është i qetë. Po fle shumë mirë.

Ajo lëvizi lehtë kokën dhe vazhdoi të lexonte. Ai vështroi një copë herë dhe ndjeu një dyndje mendimesh. «Përse bën sikur nuk i interesoj fare?»

— Mos keni harruar gjë profesor? — pyeti Margarita.

— Jo! Çfarë po lexoni?

— Mjekun e tre kontinenteve.

— Gjeni kohë të lexoni, kur keni kaq netë pa gjumë?

— ...

Gjergji qeshi nën hundë. — Jini ende në kohën e iluzioneve optike, — tha ai. — Jeni gati të dashuroheni me një personazh libri. Megjithatë kam një vërejtje të vogël për heroin tuaj. Me gruan sikur nuk mund të përputhej. Si shpjegohet kjo?

— Gruaja e tij ishte një rrëkezë e vogël mikroborgjeze. Betyni ishte oqeani i madh dhe i fuqishëm. Te disa njerëz përmbliidhen mijëra të tjerë. Unë po të isha në vendin tuaj në fakultet, do t'i detyroja studentët ta lexonin e rilexonin këtë libër, — tha ajo.

— Vërtet? Dëshëron të vish në fakultet? Po ndofta kjo nuk është një ëndërr e perealizueshme.

— Më keqkuptuat, profesor.

Margarita ngriti qerpikët e gjatë. Sytë iu rrudhën pak nga një nënqeshje e lehtë. Gjergji e shikoi pa u ngutur. Po megjithatë u drodh. Ai s'desh ta besonte ftohtësinë e akullt të vështrimit të vajzës!...

Atë kohë dera e sallës u hap me vrull. Një grua e re me një vështrim të përhumbur u sul drejt Margaritës.

— Më ndihmoni. Djali s'është mirë.

Gjergji ngriu. Iu mblodh një lëmsh në fyt.

— Suzana! — pëshpëriti ai pa zë.

Gruaja as që e vuri re.

Gjergji deshte të thërriste përsëri. «Suzanë!» —
Po shtrëngoi gjuhën ndërmjet dhëmbëve.

Suzana kishte shtangur në këmbë dhe vështronte me sy lutës Margaritën. Nishani i zi mbi buzë i dukej më i madh nga të dridhurit e pavetëdijsëm.

Ata shkuan në dhomën e djalit.

Gjergji lëkundej si i dehur. Dëshironte të shihte edhe më fytyrën e gruas me nishanin e zi. Po Suzana i ktheu shpatullat. U përkul mbi djalin dhe zgjati dorën, mbi ballin e ftohtë.

— Çfarë ka, ju lutem, më thoni çfarë ka?

— Mos u shqetësoni. Asgjë!

— Si është puna Margaritë? Më thuaj të vërtetën, si është puna? — pyeti ajo e munduar nga brenga, dhe nuk e ngriti kokën të vështronte Gjergjin.

— Mblidhe veten, — tha Margarita e tronditur. — Ti je guximtare? A nuk më ke treguar vetë që je guximtare! Përse alarmohesh kot?

Gjergji mbeti në mes të dy grave i huaj dhe gadi i harruar. Suzana s'ktheu asnjëherë kokën nga ai, sikur të mos ekzistonte fare. Gjergjit iu përtëri e gjithë e kaluara.

* * *

Mëngjezi i parë i jetës së tij si mjek. Ai përshkoi ngadalë shtëpitë e përgjumura të qytetit. Hyri në klubin e vogël plot me njerëz të panjohur.

— Një gotë raki!

— Si urdhëron doktor!

Gjergji ngriti kokën. Buzëqeshi hidhur. «Ç'dreqi doktor jam unë!» Në këtë vend të largët e të humbur kishte disa ditë që e mundonin mendimet si grera të mërzitshme dhe ai i përzinte:

... S'është e vërtetë që e kanë fyer, që e kanë fla-

kur në këtë qytezë minatorësh si një ashkël pa vlerë. Po sado që mundahej dhe vriste mendjen, për të gjetur kush ja kishte bërë këtë nder, sado që kërkonte të dinte si ishte e mundur ta degdisnin atë, që kishte ardhur nga Evropa me titullin «kirurg» në këtë skutë të humbur, ku ha pula gurë, ndërsa dhjetra të tjerë që mezi kishin marrë provimet, duke u rrezuar nga dy e tri herë në një lëndë, kishin mbetur në Tiranë, nuk e gjente dot. Ku mund t'i gjendej filli kësaj pune! Ishte e kotë. Të dërgojnë në këtë «qytet» qesharak me njëzet shtëpi punëtorësh të njëllojta: «Hajde vëlla, shko! Detyra, humanizmi... shpëto jetën e njerëzve». «Po dale more shok, unë nuk di asgjë për vete». «Hajde, hajde prandaj e ke marrë diplomën të shkëlqyer». «Po duhet të paktën një mjek i vjetër afër». «Lëre modestinë mënjane, shok» «Epo mirë»... ja si vjen puna. Qërro sytë po deshe. Këtu nuk ka ende një spital rural për të qenë. Të çuditshme janë edhe këto mendime që të lëvrijnë si mijra rrëkeza të padukshme. Ai donte t'i mërgonte diku larg tij... Po... Ja ku rrinte atje i humbur në një qoshe! Në hyrje u duk një grup djemsh, veshur me gozhupa, që bënin shaka me njëri-tjetrin. Bashkë me ta ishte edhe një vajzë e gjatë, me një nishan të zi, veshur me pantallona kadife dhe pallto të shkurtër prej gëzofi, e me kapuç të bardhë prej leshi.

— Tungjatjeta Gaqo!

— Tungjatjeta, djema!

— Ç'kemi ndonjë gjë për të ngrënë?

— Mish zogu!

— Çaj të ngrohtë ke? — pyeti vajza.

— Kam.

— Më bëj një.

— Ne duam konjak, — thanë djemtë.

— Ku nxiton kështu moj çupkë! S'kemi hapur ende sytë.

— Lëri shakatë Gaqo! Kemi shumë punë sot, — tha ajo pa kthyer kokën.

— Si urdhëron!

Vajza e rrufiti me gllënka të mëdha gotën e çajit, ndërsa djemtë përpiqnin gotat. Pastaj u larguan pothuajse me vrap. Pas pak u dëgjua zhurma e një motori, dhe asgjë. Gjergji iu afrua kamerierit.

— Cila ishte ajo vajzë?

— Vajza jonë!

— Duket vajzë e shkathët.

— Ka lindur dhe është rritur këtu, kur krahina jonë ishte ende një fshat me disa shtëpi.

— Si e quajnë?

— Suzanë. Prindërit i kanë vdekur që në kohën e tërmetit. Atëhere tërmeti bëri kërdinë, sepse ishte dimër, sepse ishim vetëm dhe të varfër. Ata që shpëtuan nga tërmeti, mezi ia dolën të ftohtit e urisë. Ne atëherë as që kishim parë me sy mjek. Vajzën e rritën kushërinjtë dhe e dërguan në shtëpinë e fëmijës... Po ajo u kthye këtu te ne.

Gjergj Vasili zbriti në rrugë. Tufani i natës kishite ngritur pirgje dëbore, si kodra. Pas tyre ecte një varg i madh njerëzish. Ata ecnin duke bërë një zhurmë të lehtë, sikur shkelnin mbi sheqer. Dëborat ishte e shkrirë. Turma u zhduk shpejt brenda gjysmë ore, sikur e përpiu dheu. Ai mbeti vetëm. Herë pas here kthente kokën. Nuk dallonte gjë, veç gjurmëve të mëdha që linin këmbët.

U fut në dhomën e vizitave. Një ndihmës mjek. Dy infermierë. Ky ishte i gjithë personeli.

Një copë herë Gjergji rregulloi dollapin me xhamat. Pastaj vendosi veglat e kirurgjisë. Psherëtiu. Mblodhi gjithë dokumentat, i futi në sirtar dhe u ul në poltronë. Cili do të ishte ai pacient fatkeq, që do t'i binte në dorë për herë të parë?

Dera u hap pa trokitur. Në dhomë hyri infermieri, që solli me vete një rrymë të ftohtë ajri. Doktorin ngriti sytë me përtesë nga flaka e zjarrit.

— Vigun!

— Përse?

— Aksident.

— Kjo na duhej për të filluar karrierën, — tha ai duke sharë nëpër dhëmbë.

Gjergji u trondit. Para tij shtrihej e këputur po ajo vajzë me kapuç të bardhë, që kishte parë në mëngjez.

— Si ndodhi?

— Kishte hipur në majë. Në uzinën që ndërtojmë buzë lumit.

* * *

Gjergji u ngjit në dhomën Nr. 6 më shpejt se nëtët e tjera. Vajza ishte e lodhur. Dukej më e hollë se zakonisht, e zbetë. Këmbën e thyer ia kishin vënë në allçi. Rrinte shtrirë. Nuk fliste. Mbante sytë mbyllur. Ai e dinte (kishte lexuar kaq shumë libra këto kohë) që plagët ndikojnë në gjendjen shpirtërore të të sëmurëve. Ajo dukej e gëzuar vetëm kur vinin punëtorët e kantierit të ndërtimit. Ai çuditej sa shumë njerëz vinin për ta parë vajzën. Nuk ishte në gjendje t'i ndalonte. Ata qëndronin të drojtur para saj, sikur të ishin fajtorë. Ajo pyeste për gjithshka, për betonimin e oxhakut, për montatorët, për punën dhe për shokët. Pastaj heshte. Më shumë nga të gjithë Gjergjit i bënë te përshtypje një djalë me trup atleti, me sy të pastër si të fëmijëve, me vetulla të trasha, të zeza.

— Do të eci si më parë? — pyeti ajo, sapo pa në derë doktorin.

— Sigurisht!

— Mërzitem. Shokët punojnë edhe për mua. Pirrorua dhe Gazmiri bëjnë nga tre norma. Po kjo s'mjafton!

— Cili është Pirrorua, ai me vetulla të trasha?

— Po. Nuk mund të rri më shtrirë.

— Do të ngriheni shpejt.

Gjergji e vështroi me vëmendje. Ajo dukej shumë e re.

— Ju kam zili — tha.

— Përse?

— Në këtë moshë njeriu mendon se është i pavdekshëm.

Vajza u gjallërua.

— Ose i pëlqen të fluturojë... nuk ve re trarët e akullt... shkel mbi ta pa të keq.

Suzana filloi të qeshë.

— I keni rënë më të. Më pëlqen të fluturoj, po jo në qiell!

Gjergjin e thirrën për një të sëmure tjetër. Brënda atij muaji në spital qenë shtruar edhe njerëz të tjerë. Ai nuk u vonua shumë. Kalonte nëpër koridor dhe i dukej sikur përpara po hapej një botë e re, e freskët, intime. Ora ishte ende njëmbëdhjetë. Qyteti i vogël dukej sikur dremiste nën peshën e dëborës.

Suzanën s'e kishte zënë gjumi. Kokën e mbante kthyer nga muri.

— Natën e mirë Suzanë! Doni të flini?

— Jo. Dua të shoh këto projekte. Shokët mendojnë të shpejtojnë punimet.

— Edhe mua s'më zë gjumi. Po ju duhet të pushoni.

— Më mori malli për qytetin. E kemi ndërtuar vetë.

— Qytet për të marrë malli!

— Unë e dua tamam si nëna fëmijën.

— Pse nuk vazhduat fakultetin? Roli i nënës nuk ju shkon fare, — pyeti Gjergji.

— E vazhdoj me korespondencë, — tha ajo. — Edhe Pirrua e vazhdon bashkë me mua, vetëm se ka zgjedhur një degë tjetër. I pëlqen të bëhet inxhinier mekanik. Merreni me mend si do të jetë ky qytet pas disa vjetësh.

— Bravo! ç'guxim! Ju po më çudisni Suzanë. Më dukeni si ca heronj romantikë që shkojnë në shkretëtira!

— Më ka tërhequr pasioni i ndërtonjësit. Ky është një pasion i fuqishëm që të bën të lumtur.

Gjergji ishte ulur në krevatin bosh. Mendonte për vete: «Do të zvarrisen vitet, do të thinjem, do të matufepsem dalëngadalë nga tekat e këtij qyteti të vogël, që nuk është vendosur ende në hartën e Shqipërisë. Thua do të ngriset gjithë jeta kështu?» Aty afër ishte shtrirë një vajzë e re. Ai mund të zgjaste dorën dhe... E çfarë?

— Ndërtonjëse, keni bërë një gabim, — tha duke u ngritur me rrëmbim.

— Çfarë gabimi?

— Nuk ndërtuat një spital të ri!

— Prisnim doktorin.

— Ashtu?

— Po, edhe një doktor energjik!

Gjergji mbeti një hop i menduar. Pastaj pyeti befas:

— Po unë si të dukem?

Suzana i hodhi një vështrim të butë dhe tha si me vete:

— Është ende shpejt të gjykojmë për ty, doktor!

* * *

Të gjitha dritat e qytetit shuhen zakonisht në orën dhjetë. Vetëm dritarja e dhomës së Suzanës mbetet si një sy i hapur në errësirë deri në orët e vona. Që kur u shërua Suzana, Gjergji, ajo dhe Pirrua punojnë së bashku. Gjergji vjen shpesh për t'i parë dhe e ndihmon Suzanën në projektin e spitalit të ri. Dhoma e vajzës ishte e thjeshtë. Një fotografi e Suzanës midis shokëve montatorë, në një kornizë të vogël, të ndritur, ishte luksi i vetëm i saj. Suzana vishej gjithnjë pothuaj njësoj. Pantallona të zeza, pullover të trashë. Projekti i spitalit po përfundonte. Gjergji priste që të fillonin sa më parë nga zbatimi i projektit. Po vendi? Duhej gjetur një vend i përshtatshëm, të mos përfundonte puna vetëm me një fletë lavdërimi, apo me një të rrahur të krahëve: «djalë energjik».

— E gjeta!... — murmuriti me vete. Vendi më i mirë është kodra në hyrje të qytetit.

— Në hyrje? — pyeti Pirrua.

Ai mbeti ashtu i menduar, sikur peshonte diçka. Pastaj vazhdoi punën pa e ngritur kokën.

— Nuk më duket, — tha pas pak Suzana.

— E ke gabim. Atje do të ngremë edhe një pyll të vogël. Një park, që të pushojnë të sëmurët, — nguli këmbë Gjergji.

Suzana heshti. Një copë herë ata ndoqën secili rrjedhën e mendimeve të veta. Pirrua përpigej të ishte i qetë. Po nuk mund të ishte. I dukej se Suzanën e kërcënonte një rrezik. Përse mendonte ashtu? Ndofta sepse ata ishin mësuar me njëri-tjetrin, që në shtëpinë e fëmijës, po tashti papritur kishte hyrë mi-dis tyre një i huaj!

— Si janë pacientët tuaj? — theu heshtjen Suzana.

— Mirë.

Pas një copë here ai shtoi:

— Të thuash të drejtën, u lodha.

— Kaq shpejt? Po ju keni ende një rrugë të gjatë për të bërë, doktor — tha Pirrua.

— Ndofta. Megjithatë u lodha (deshte të thoshte: së prituri përçapjet e nënës sime poshtë e përpjetë nëpër ministrira. Ajo kërkonte vazhdimisht t'ja sillnin djalin pranë... se e kishte të vetëm).

— Në se ju lodh projekti mund ta lëmë, — tha Pirrua.

— Jo! Jo...

Ai deshte të shtonte që te spitali i kishte të gjitha shpresat për të shpëtuar nga vetmia, për të filluar jetën e vërtetë si kirurg. Po nuk tha asgjë.

— Nesër mund të bisedoni me kryeinxhinierin. Projektin e kini gati, — tha Pirrua.

— Faleminderit.

— Unë do të nisem për në kantier, — tha Suzana.

Gjergji iu afrua tryezës. Vajza i shpjegoi duke i treguar me laps të gjitha dhomat.

— Salla e operacionit ka shumë dritë. Ju pëlqen?

Gjergji pohoi me kokë. Vazhdoi të shihte lëvizjet e shkathta të duarve të saj. Duke e vërejtur iu duk si një zog i vetmuar, i dobët, që përpëlitej. Hunda kryeneçe, sytë e errët dhe flokët prerë si djalë. Jo! Kjo nuk ishte nga ato femra mëndjelehta; që duan të bien në sy.

— Projekti mbaroi. Merreni, — tha Pirrua.

Gjergjit s'i pëlqeu toni i ftohtë i zërit të tij dhe rrudha e vogël në ballë. U përshëndet me ta dhe doli në rrugë. Shtrëngonte atë tub të hollë letre, ku mbësh-teste aq shpresa. Suzana e përcolli. Mbeti te dera. Atij i erdhi që ta rrëmbente në krahë e ta ngrinte lart, po nuk bëri veçse një përkulje të lehtë.

— Mos u vono shumë andej, sepse unë kam filluar të bëhem xheloz, — i tha befas dhe çau drejt errësirës.

* * *

Po Suzana u vonua. Gjatë kësaj kohe, ai punoi me ngulm. Nuk kishte kohë të mendonte. Spitali donte punë. Zbatimi i projektit kërkonte vullnet. Ai u përzie me ritmin e jetës së minatorëve që jetonin rrëzë malit dhe njerëzve që ngrinin çdo ditë e më lart oxhakun e uzinës. I kishte gjykuar kot e pa i njohur, vetëm tashti kuptoi se i gjithë pulsi i këtij qyteti ishte i shqetësuar.

Mbaroi ora e vizitës. U ndje zilja e telefonit.

— Alo!...

Zëri vinte nga larg si më drithërime.

— Suzana!

— Si shkon puna me «spitalin tonë»?

— Pirroja është një djalë i shkëlqyer. Punon sa për dhjetë veta!

— E shikon?

Megjithatë ai nuk e donte Pirron. Nuk e pëlqente

mënyrën se si e ruante Suzanën prej tij. Ai e kuptonte që Pirrua e dashuronte Suzanën. Dhe kjo i sillte bezdi. Po nga ana tjetër ai nuk e kuptonte dot as veten e tij! Përse nuk i linte të qetë këta të rinj? Përse donte të hynte medoemos në mes të tyre?

— Kur do të kthehesh?

— Po nisem... Në ora nëntë jam aty.

— Mirëupafshim, Suzi!

Gjergji ndjente diçka, sikur i merreshin mëndtë. Ai e ndjente se shkonte drejt Suzanës pa menduar më tej. Megjithëse thellë ai e quante atë kokëshkretë, të çuditshme dhe të pakuptueshme. Zbriti në klub. U drejtua nga banakieri. Sytë e tij të vegjël ndiqnin me vëmendje.

— Një shishe verë «Malaga»!

Gjergji mori shishen. Doli nëpër rrugët e qeta. Ora tetë pa një çerek. Mendonte. «Do të shkojmë në shtëpinë e Suzanës. Do të bisedojmë. Kështu është më mirë se sa të rrih të thartosh trutë me libra». Përveç librave mjekësore, që ishin të domosdoshme, ai nuk lexonte asnjë libër tjetër. E kishte gjetur ku të kapej për të arritur atë që mendonte: «Spitali i ri që do të sundonte gjithë qytetin, gati në lartësi me oxhakun e uzinës. Njerëzit do të kalonin rrëzë këmbëve të tij... Dhe përpjekjet e dëshpëruara të nënës s'do të shkonin kot. Më në fund ai do të kthehej në shtëpinë e tij».

Hyri në dhomë. Po vishej.

Në derë u dëgjua një trokitje e lehtë.

«Erdhi.»

— Je trime Suzanë! — i tha kur po dilnin në rrugë.

— S'kam bërë ndonjë heroizëm — qeshi ajo!

— Nuk ke frikë të shëtisësh vetëm në këtë orë? Kur gjithë vajzat e urta flenë. E di? Kisha një shoqe që dëshironte të ishte djalë.

— Pse?

— Djemtë janë të lirë! Kurse ne s'na lenë të qetë

llafazanët, intrigantët, njerzit e vegjël që ushqehen me fjalë e shpifje si çakenjtë që ushqehen me këрма — thoshte ajo. Pastaj shtonte «Dua të jetoj pa u futur në guaskë. Dua të thyej vargonjtë e opinionit, që të mbajnë mbërthyer. Dua të bëj kryengritje!»

Këto fjalë sigurisht i kishte lexuar në ndonjë libër. Se në të vërtetë ishte vajza më e drojtur dhe më e pafuqishme. Megjithatë donte të bënte kryengritje! Si mendoni nuk janë qesharake ato gra që flasin me fraza të mëdha për lirinë, për personalitetin, për emancipimin ndërsa vetë fshihen prapa kurrizit të burrave të tyre si t'ishte kjo një barikadë?

Gjergji qeshi. Pas pak pyeti.

— Si duket puna e uzinës?

Ngrihet gjithnjë lart — tha Suzana e menduar dhe iu kujtua Pirrua. Ato ditë ai ishte larguar dhe qëndronte si i huaj me të. Përse? Ajo nuk e kishte fyer asnjëherë, ndërsa ai i shmangej, përpiquej të mos e takonte.

— Ç'ju ra ndër mend të fillonit ndërtimin e uzinës në mes të dimrit?

— Ç'pyetje? Edhe një nxënës i klasës së parë e di që ne nuk jemi punonjës stinorë.

— Po tashti është aq vështirë dhe ty të kanë ngri-rë duart, Suzi.

— Uzina e përpunimit të bakrit është e domosdoshme për këtë qytet minatorësh. Duhet të mbarojë sa më parë. Dhe ne do t'a mbarojmë. Tek ne vijnë çdo ditë vullnetarë edhe nga kooperativat bujqësore!

— Bravo!... Po duket duan të shpijnë kockat. Njerëzit e bujqësisë tashti kanë pushim!

— Gjergj. Pse flet sikur ke zbritur nga retë. Njerëzit e bujqësisë nuk kanë pushim. Ata duan të ndërtojnë, të gjithë kanë dëshirë të ndërtojnë. I gjithë atdheu është një kantier i madh ndërtimi.

— Suzanë ti the se s'të pëlqejnë gratë që flasin fjalë të mëdha.

— Kjo është e vërtetë. Nuk më pëlqejnë. Po unë flas ato që ndjej... që i ndjej shumë thellë — tha ajo.

Vajza e ngadalësoi hapin dhe u hodh anës së rrugës. Dritat e një maqine si prozhektorë shponin errësirën. U duk rruga e shkelur nga mijëra këmbë. Ata u ngjiten përpjetë në kodër, ku ishte ngritur skeleti i «Spitalit të ri». Poshtë shtrihej qyteti që ende s'kish-te marrë formë. Dritëzat e vogla të apartamenteve lëviznin si xixëllonja.

— Shiko ç'pamje interesante do të kini çdo ditë parasysh — tha ajo.

Gjergji mbeti një copë herë i menduar.

— Nuk është keq.

— Sa herë hapim themele, sa herë vendosim piketa mendoj se ndër to do jetojnë ata njerëz, që dikur flinin mbi fier.

— Ata as që do mendojnë për ndjenjat e holla të ndërtuesve...

— Më vjen keq. Ç'është ky mosbesim? Përse ma thyni ëndrrën?

— Sepse ne po ndërtojmë një spital ku edhe do vdesin.

Pas këtyre fjalëve sundoi një heshtje e gjatë.

— Dua të jesh më realiste, Suzanë! Ta shohësh botën ashtu si është, dhe jo si ëndërrojmë të jetë.

Prapë heshtën. Pas një copë here Gjergji pyeti:

— Ke të ftohtë?

— Pak.

— Kthehemi në shtëpinë tënde? Apo duhet t'i marrim lejë Pirros? Ai më duket është bërë zheloz. Sa herë më sheh zverdhet dhe mezi e përmban veten.

— Jo — tha ajo. Unë më Pirron s'kam asgjë! — po megjithatë s'i erdhi mirë që Gjergji foli për Pirron.

U kthyen. Ajo ecte përpara, ai pas dhe mbulonte me këpucët e tij të mëdha gjurmët e lehta e të vogla, që linin këmbët e vajzës.

Pranvera po zbriste ngadalë dhe zgjonte natyrën e përgjumur e të ngrirë. Ndjehej aroma e borës së shkrirë, vërshimi i ujrave, kërcitja e akujve që çaheshin.

Suzana dëgjoi zërin e Gjergjit në receptor.

— Alo... Alo... Sapo u ktheva nga kryeqyteti. Dua të të shoh! Kur do të mbarosh?

— Nga ora dymbëdhjetë, — tha ajo.

— Nuk mundesh më përpara? Harrove që sot është ditë pushimi?

— Jo, jo... Nuk e kam harruar. Po s'mund t'i le brigadat vullnetare pa udhëheqës. Edhe ata kanë ditë pushimi. Pse kur punonin për spitalin tënd, s'kishim ditë pushimi, — qeshi ajo.

— Si të duash. Unë do të dal të pres.

Suzana la receptorin. Ishte e turbulluar.

Pranvera erdhi aq papritur!

Kur mbaruan brigadat vullnetare ajo s'deshte të kthehej me maqinë. U nis në këmbë. Ajo kishte kaluar aq herë nëpër atë udhë kur kishte qenë e mbuluar me dëborë. Ndërsa tashti drurët ishin në atë çastin e mrekullueshëm të zgjimit të jetës, kur sythat janë në përgjim dhe të duket se do shpërthejnë brënda një çasti.

Suzanën po e dehte era e pyllit. Ajo ecte lehtë. Gjethet e vogla e delikate të spërkatura nga vesa luajn një melodi të ëmbël, të bukur. Ajo i dëgjonte. Këndonte. Në të vërtetë s'këndonte me zë, por brenda shpirtit të saj ndjente tingujt e melodisë së ëmbël përkëdhelëse, të pastër dhe gati të kristaltë. Edhe në shpirtin dhe në trupin e Suzanës po lulëzonte pranvera.

Jehet vinin thellë-thellë dhe mbushnin pyllin dhe zemrën me tingujt drite.

Ajo ecte nëpër udhën e shtruar të pyllit. Mendonte për Gjergjin. A e shikonte ai atë shpërthim? A e

ndjente sa bujare dhe e bukur ishte jeta dhe dashuria?

Këtë ajo e tha me zë të lartë dhe pa rreth e rrotull e hutuar.

Oshëtima i përsëriti edhe një herë fjalët e saj. Suzana u ul e këputur mbi degën e një trungu të prerë. Ajo vështronte si e habitur atë copë qiell aq të kaltër e të kthjellët, ndjente qetësinë dhe zhurmën e lehtë të pyllit, shikonte barin e njomë si një qilim i gjelbër dhe përsëri përbrenda dëgjonte tingujt e asaj këngës së pastër që këndonin sythet në shpërthim. Një dritërim i lehtë i përshkoi gjithë trupin dhe e bëri më të ndjeshëm shpërthimin e ndjenjës së re. Ajo s'mund të përfytyronte se çdo të ndodhte më vonë. Ajo vetëm mund të thoshte që edhe dashuria ngjante me sythet e kësaj pranvere. Zgjati dorën. Dhe vetëm atëherë ndjeu se në krye të rrugës Gjergji po vinte drejt saj.

— Suzanë! — i thirri Gjergji, gjithë gëzim.

Suzana mbante një lule margarite në duar. Luante me fletët e saj.

— Suzanë! Diskutimin tim e pëlqyen shumë.

— Pra e kalove provën me sukses? — tha ajo pa e pasur mendjen aty.

— Ishte një provim i shkëlqyer. Folën edhe ata të ekipit që erdhën para disa kohe në spitalin tonë, dëgjon? Ata e quajtën si një spital shembullor dhe mua më mbuluan me një thes lëvdatash.

— Prandaj të qenkan rritur pendët, — qeshi Suzana.

— Jo! Nuk është puna aty. Çdo njeri ka synimet e tij në jetë... Dhe unë po të them, se jam më afër se çdo herë tjetër synimit tim. Çdo gjë e kam pararenduar. A të kujtohet kur të thashë se duhej të ngrihej spitali në një vend që të bjerë në sy? Dhe ja vërtet spitali ynë në kodër, me atë park të bukur, me pisha të drejta, me sallën model të operacionit, me diktaturën time për një rregull të rreptë dhe të përsosur,

ishte filli ku u kapa. Dhe për këtë të falenderoj ty, Suzanë. Ti më mësove se ç'duhej bërë për të dalë nga ajo platinje dhe hutim që kisha kur mbarova studimet.

— E pastaj? — pyeti ajo. — Ti spitalin nuk e ndërtove për vete, por për punëtorët tanë.

* * *

Doktor Gjergji vinte rrotull nëpër sallë si një luan i zënë në kafaz. Të gjitha dritaret e sallës së operacionit ishin mbuluar me një tyl të hollë e nuk linin të dukej asgjë. Po doktori as që kishte ndër mend të shikonte jashtë.

«Suzana do të lindë fëmijë...» Kjo i ishte ngulur si një gozhdë në tru.

Nuk mund t'ia falte vetes këtë marrëzi. Ç'ishte ky fëmijë, si një bubullimë në mes të një dite të ndritur!... Po fundi ai nuk ishte ende fëmijë. Nuk do të vrasim njeri. Jo është një paragjykim të mendosh për sentimentalizma të kota. Ai po ia arrinte qëllimit të tij. Së shpejti do të largohej përgjithmonë nga kjo skutë e largët. Dhe ja ku na del një fëmijë!

«Po ajo është aq e çuditshme, a thua do të pranohet?» Ai do të flasë hapur me Suzanën.

Ajo e shikon botën me sytë e një njeriu të dashuruar. Çdo gjë i duket e bukur. Por jeta ka edhe një realitet tjetër të egër, i cili të bën ta ruash fort lëkurën tënde. Ç'pandeh ajo? Se është lumturi e madhe që të të zbardhen flokët nëpër skela duke ndërtuar qytete?! Naivitete! Po megjithatë ai i druhej Suzanës, sepse ajo kishte sy të mprehtë dhe shihte deri në fund të shpirtit. Gjergji mendohej gjithnjë të tregohet më i mirë se ç'ishte në të vërtetë. Përse e bënte këtë gjë? Që t'i pëlqente asaj? Po! Por më në fund ai do të fliste hapur... Ai do t'ja shpjegonte Suzanës. Jo vetëm se nëna e Gjergjit është tmerruar nga Suzana, por edhe ai vetë.

Ishte tërhequr drejt Suzanës ashtu si tërhiqet njeriu gjithnjë nga e panjohura dhe e rrezikshmja.

Jo. Suzana duhet ta kuptojë. Ai thoshte kështu megjithse i druhej asaj. I trembej jetës së saj të rrëmbyer, pasionit për të ndërtuar, kokës së krisur. Ai i trembej asaj, prandaj druhej t'i fliste.

Ai s'mund të martohet me një Suzanë! Po përse e bëri një gabim të tillë? Përse e tërhoqi vajzën në këtë qorrsokak? Jo! Në të vërtetë nuk e tërhoqi ai. Suzana vetë u dashurua me të. Ajo ishte e çuditshme, as që bëhej merak dhe u thosh të gjithëve se e dashuronte. Bile edhe Pirrua për të mos humbur miqësinë e saj ishte i detyruar ta pranonte ndjenjën e Suzanës. Dhe të gjithë djelmoshat e brigadës së Suzanës e respektonin Gjergjin nëpërmjet saj. Po ç'do të ndodhte sikur ta merrnin vesh të vërtetën? Ata e quanin Suzanën «motra e shtatë vëllezërve» dhe Gjergji e kishte vënë re se ata nuk lejonin t'i prekej asaj asnjë fije floku! Ç'duhej të bënte? E gjitha varej nga qëndrimi që do të mbante ajo!

«Kjo periudhë e errët e plot ankth do të mbarojë shpejt... Ajo nuk është aq e çmendur sa të marrë nëpër këmbë jetën e saj dhe timen. Kurse kjo punë është aq e thjeshtë. Unë jam kirurg, Suzana duhet të pranojë».

Gjergji do të çlirohet. Detyrim nuk do të ketë më. Do të jetë i lirë. Liria është privilegj i burrave. Natyra vetë e ndërtoi njeriun në këtë mënyrë. A mund t'i shpinte ai nënës një provinciale me pantallona? Kjo është krejt e pamundur. Do të ishte vërtet një skandal për gjithë rrethin e tij: për nënën, për motrën... Po më shumë për Gjergjin vetë. Suzana nuk ishte për jetën e kryeqytetit.

Po sikur të mos pranojë Suzana?

Po sikur të jetojë fëmija? Sikur ai të detyrohej të martohej për shkak të këtyre rrethanave?

Si do të vepronte? Si?...

Suzana u kthye shpejt atë ditë. E lajmëruan që e kërkonin. Ajo zbriti shkallët e menduar. Donte të tregohej e gëzuar. Po kjo ishte e pamundur. E përshëndeti ftohtë, aq sa u çudit dhe vetë. Gjergji u drodh po nuk e dha veten. Ecën një copë rrugë të heshtur. Lanë prapa krahëve kodrën dhe ndërtesën e spitalit ngritur me aq pasion nga të dy.

— Ku do të shkojmë? — tha ai.

— Nuk e di — u përgjegj ajo.

Gjergji s'bëri më pyetje të kota. As që ktheu kokën. Hidhërimi ishte vijëzuar në të gjitha tiparet e Suzanës. Gjergjit i dukej se ecte mbi gjemba.

— Përse u vonove kaq shumë? Pyeti më në fund sa për t'u gjendur në fjalë.

Vajza ishte dobësuar. Dukej e lodhur. Sytë i shkrepstin me një vendosmëri të çuditshme. Ai e ndjente se ajo diçka bluante, por e mbërthente dhe e mbante të mbyllur.

— Suzanë! — foli ai.

Vajza heshti një copë herë.

— Shiko Suzanë, s'kemi përse të luajmë dhe t'ia fshehim mendimet njëri-tjetrit.

Ajo kishte ditë, që e priste këtë. Në fillim u zverdh, po e mori veten. Gjergji shikonte shpatullat e dobëta të vajzës...

— Shiko Suzanë. A je në gjendje të bësh një sakrificë për lumturinë tënde! Fëmija do të na e prishë të dyve të ardhmen! Po të marrin vesh shokët e kolektivit, sidomos Pirrua, do të tronditen dhe do fillojnë nga zhurmat, mbledhjet e ku ta di unë çfarë! Po ti e di që të gjitha janë të kota, sepse s'mund të krijohen familjet me mbledhje dhe zhurma. Kjo është një çështje krejt personale dhe na përket vetëm ne të dyve. Shokët e tu mund të bëjnë vetëm një gjë: Të më ngulin për jetë këtu.

Po unë nuk dua të rri këtu Suzanë. Tashti çdo gjë

është rregulluar. Ti je e re dhe Pirrua të dashuron. Tashti ti duhet të më kuptosh sepse je vajzë e zgjuar. Duhet të ndjesh dhe të kuptosh synimet e mia. Nga ana tjetër nuk mund të shqelmosh të ardhmen tënde. Pirrua do të ta falte dashurinë time, po të mos ishte në mes një fëmijë i huaj...

— Ç'thua kështu Gjergj?

— Do të shtrohesh në spital, dhe të abortosh. Këtë s'do ta marrë vesh asnjëri.

Suzana nderi një copë herë e heshtur. Sa të gjata iu dukën Gjergjit ato çaste!

— Unë do ta rris vetë fëmijën time. Dhe ti, Gjergj Vasili rri i qetë, as unë, as kolektivi s'do të të biem në qafë. Shko ku të duash! Je i lirë... — tha ajo me mundim të madh.

— Suzanë! Ti s'je në vete! Po a e di ç'do të thotë kjo për ty?

— Çfarë kërkon nga unë?! — briti Suzana.

Doktor Gjergji u çudit. Suzana brenda atyre çasteve kishte ndryshuar krejt. Në sytë e saj kishte kaq përbuzje, kaq neveri, sa ai u drodh.

* * *

Muajt e tjerë që kaloi në qytetin R. doktor Gjergji i mbetën si një vizion i çuditshëm. A i erdhi mirë që puna përfundoi me kaq? S'dinte as vetë se ç'të thoshte. Asnjëri s'mund ta akuzonte për gjë, sepse Suzana heshti. Megjithatë ai kishte frikë. Kishte shumë frikë. E ndjente veten si një njeri, që ka rrëshqitur buzë greminës dhe ka shpëtuar për fat.

Gjergji shkante kokëulur nëpër rrugët e këtij qyteti që s'e kishte dashur asnjëherë. Dhe priste si i etur ditën, kur do të largohej njëherë e përgjithmonë nga këto mure, nga këto rrugë, nga ky spital, që e qorton-te në heshtje.

Trokiste dera. Vraponte dhe priste mos i vinte ndonjë ftesë gjyqi. Po ftesë nuk i erdhi asnjëherë. Nuk

i besohej që Suzana do të heshte. Po, ajo heshti. Dhe mbeti para syve të tij gjithnjë e pakapshme, gjithnjë sikur e vërente nga lart duke buzëqeshur me përbuzje. Ai e dinte se sa shumë mund të përbuzte ajo, sepse e dinte dhe sa thellë dashuronte ajo.

Ai eci në rrugën e tij ashtu si mendonte. U kthye në qytetin e lindjes. Dhe jeta bëri punën e saj. Tashti ka gjithshka që kishte lakmuar. Është kirurg i njohur në kryeqytet, dhjetra studentë dalin çdo vit nga duart e tij.

Që atëhere nuk e takoi më Suzanën. Dëgjoi se e kishin parë nëpër kantiere. Pas disa kohësh dëgjoi që ishte martuar me Pirron. Kaq. Nuk kishte guxim të pyeste më për të.

Por ja ku qëlloi ta takojë edhe një herë. U panë përsëri. Ai i dëgjoi zërin. E pa si u mpi nga përbuzja. E pa si i dridheshin lehtë shpatullat. Ndjeu urrejtjen e saj.

* * *

Djali ishte ende në gjumë. Suzana me Margaritën i qëndruan mbi kokë gjithë natën dhe ruajtën lëvizjet e tij. Një lëvizje sado e vogël mund t'i shkaktonte hemoragji cerebrale.

Ndërsa Gjergji gjatë gjithë kohës bënte roje në spital. Kontrollonte të plagosurit dhe ndalej para dhomës Nr. 6.

Margarita dhe Suzana bisedonin.

Në rrugën, që sapo ishte hapur nga dëborat, përpara portës së hekurt të spitalit po vinte një grup punëtorësh. Gjergji njohu Pirron, pastaj shoferin, Gazmirin. Dhe iu duk sikur po e fshikullonin me kamxhik. U bë nervoz dhe i paduruar.

Shokët e Suzanës hynë në koridorin e heshtur. Pirrua ishte i shqetësuar.

Doktor Gjergj Vasilit iu kujtua çasti kur i kishte parë para disa vjetësh këta djem të rinj dhe të gëzuar.

Ai u tërhoq që të mos u dilte përballë. U përpoq të shikojë me bisht të syrit. Suzanën e mbante për supash Pirrua. Gjergjit i mbeti një përfytyrim i qartë i të gjithë tipareve të saj, deri në hollësira. «E fortë. E papërkulshme, dhe atë njeri, tek i cili ka mbështetur supin, ajo e dashuron me pasion, ashtu si mund të dashurojë vetëm ajo, dhe e quan baba të djalit tim...» — mendoj.

Hapat u larguan. Doktor Gjergj Vasili nuk guxoi ta shikojë as Margaritën në sy.

Margarita ishte aty dhe ai ndjente frymëmarrjen e saj. Por, ajo s'e shihte fare atë.

— Ç'mendon?! — e pyeti më në fund Margaritën duke e zënë për krahu.

— Asgjë profesor. Po shikoj rrugën dhe vullnetarët — tha ajo.

Gjergji i hutuar dhe i lodhur ktheu kokën. Në rrugë kishte gjallëri. Lëvizje. Jetë.

Gjergjit i dhimbte koka dhe sikur diçka e mbërthente për fyti. I dukej se edhe në spital në dhomën nr. 6 ishte futur një pjesë e kësaj jete të fortë dhe optimiste, ndërsa ai duhej të fshihej në hije. Në sytë e kthjellët të Margaritës shkrepëtinte përbuzja!...

— Megjithatë, s'po më thua të vërtetën. Atë që mendon në të vërtetë në këtë çast, — tha Gjergji.

— Po jua them: Mbrëmë mësova jetën e Suzanës.

M Ë S U E S I

Kushtuar H. B.

Gruaja, e zemëruar, thirri sa u ngjir «plak matuf», «rri, ore, rehat, merr atë copë pension dhe çlodh koc-kat». Megjithatë ajo vetë e ndihmoi të mbërthente dërrasën e zezë në murin e dhomës. Rregulluan disa karrige të vjetra si banga. Kështu krijuan «klasën». Filluan të vijnë edhe nxënësit, jo kur binte zilja, se zile ski-shin, por në çdo kohë dhe në çdo orë të ditës. Të çuditshme janë edhe gratë! Megjithëse mallëkonte nëpër dhëmbë «se u bë shtëpia han», «mbeta gjithë ditën me fshesë në dorë», ajo përsëri shoqëronte nxënësit dhe u tregonte klasën. I vështronte me radhë edhe kur i shpinte kafënë plakut të saj çuditej sa urtë që rrinin! Sa e dëgjonin! Ajo i njihte mirë të gjithë fëmijët e lagjes së saj, bile qysh kur kishin lindur, qysh kur kishin filluar të belbëzonin.

Mësuesi i kontrollonte, u jepte problema, kërkonte zgjidhjen e tyre, u mbushte boshllëqet dhe, nganjëherë, i rrëmbyer siç ishte, shkonte deri në shkollën e ndonjërit nga «nxënësit» e tij. Bisedonte me mësuesin e matematikës, bisedonte me mësuesin kujdestar; përpiquej t'i drejtonte mësuesit e rinj, të hynin më thellë në karakteret e nxënësve të tyre, t'i njihnin deri në thellësi të shpirtit dhe të mendimeve dhe kështu të punonin me secilin. Mësuesit e rinj pëshpërisnin se

kishin nga dyzet nxënës në çdo klasë dhe ishte e pamundur një punë më e thelluar dhe kërkimtare, po megjithatë e dëgjonin mësuesin e vjetër. Ai kthehej i lodhur nga këto «ekspedita», ulej në stolin para shkallëve dhe fshinte djersën. Gruaja i sillte kafënë dhe i thoshte me zë të ulët:

— Mos u lodh kaq shumë, more qyqar!

Përgjegjej edhe ai me zë të ulët dhe të plotë:

— S'kam ndër mend të rri i qetë, moj plakë!

Kur mësuesit e tjerë mbyllnin vitin shkollor dhe niseshin për pushime, ai bashkë me plakën e vet nxirrte edhe disa karriga dhe stola të tjera dhe fillonte punën më të vështirë dhe më serioze me nxënësit e mbetur për vjeshtë. Nga kjo punë që bënte mbushej me forca, me energji të reja siç mbushet dhe lulëzon rrapit plak në pranverë. Nxënësit venin tek ai pa ndrojtje, si në shtëpinë e tyre.

Dita fillonte duke përtërirë edhe imtësitë më të holla të jetës së shkollës. Mësuesi hapte derën e «klasës» së vet, i lehtë, gazmor, sikur të ishte një djalë i ri.

— Mirmëngjez!

— Mirmëngjez, profesor! — përgjegjeshin nxënësit.

— Uluni të fillojmë mësimin, — vazhdonte ai me zërin e ulët dhe të plotë.

I pëlqente kur nxënësit uleshin duke pëshpëritur lehtë.

Ai i hetonte me radhë dhe...

— E ke kot që fshihesh, Stefan, thuaj më mirë që s'je pregatitur.

— Po, — belbëzonte nxënësi dhe ulte sytë.

— Ngreje kokën, nuk më thua përse?

Stefani heshtte.

Nxënësit e tjerë vinin buzën në gas dhe vështrojnë Stefanin, që ishte bërë si rrepkë e kuqe nga dielli. Mësuesi e dinte, që Stefani kishte qenë në plazh, ai e dinte se deti është një ngasje shumë e fortë dhe Stefani s'i shpëtonte dot.

Mësuesi i afrohej. I pëshpëriste:

— Bën shumë mirë që kalitesh në diell dhe në ujë. Një sportist i vërtetë duhet të jetë i fortë. Po ama s'duhet të mbetet kurrë për vjeshtë. Ndryshe do të mendojnë të gjithë se sportistëve u punojnë muskujt dhe jo truri. Kurse kjo s'është e vërtetë, apo jo?

Stefani skuqej gjer në veshë dhe shkruante ushtrimet bashkë me nxënësit e tjerë.

Pranë Stefanit rrinte Vera. Ai e njihte dobësinë dhe frikën e saj nga numrat. Përse matematika e torturonte kaq shumë këtë vajzë?

Ai e dinte që Vera ishte e ngadalshme, e dinte që asaj i qe mbushur koka se ishte «tapë në matematikë». «Jo, jo, Vera! S'ka koka të veçanta për matematikë. Ka vetëm punë, punë të palodhur dhe këmbëngulëse. S'duhen kopjuar detyrat edhe në qoftë se gjen ndonjë qoshe të fshehtë në oborrin e shkollës, për arësyen e thjeshtë se s'gënjen mësuesin, po vetëveten».

Vera punonte në heshtje për zgjidhjen e një probleme të vështirë. Të gjithë punonin në heshtje.

Nga dritarja e hapur frynte një erë e lehtë dhe dëgjohej shushurima e gjetheve të plepave si të lara në argjend. Rrezet e diellit që depërtonin nëpër gjetthet u jepnin flokëve të kuqërremtë të Verës një shkëlqim të bakërtë.

Jashtë dritares shtrihej parku. Bari ishte lagur nga vesa e mëngjezit. Dukeshin kolovajzat e braktisura të fëmijëve, që kishin shkuar në kampin ditor si dhe disa statuja të bardha dhe të lëmuara. Përballë tyre bënte hije një rrap i moçëm me lëvozhgë të errët dhe të plasaritur.

* * *

«Sot jam më keq se fillestarët» mendonte mësuesi kur po dilte nga shtëpia. «Ata janë të habitur se shkojnë në shkollë për herë të parë. Unë jam i paduruar, sepse dua të kem në dorë një klasë të vërtetë. Do të hyj përsëri në mësim duke shtyrë derën, me çantën time dhe me regjistrin».

Ai ecte me hap të lehtë. Dhe ja, menjëherë u mbushën rrugët me nxënës. Edhe ai ecte me hapin e mën-gjezit të shtatorit dhe e linte veten ta rrëmbente rrëke-ja e vrullshme. Ai e ndjente vërshimin e gjakut të ri dhe e dinte që këtë vërshim e sillte turma larushe e ri-nisë. Kurora e flokëve të tij, si shkumë e bardhë, herë dukej e herë humbiste në atë det ngjyrash.

«Kjo është një ditë e lumtur! Megjithëse përsëritet çdo vit, më lë gjithnjë mbresa të reja» mendonte.

Mësuesi hyri në derën e shkollës pa u kuptuar. Nxënësit kureshtarë, si gjithnjë, përshëndetën mësue-sin e tyre të dashur.

Ata po e prisnin. Në shkollë ishte bërë traditë, që vitin e ri ta hapte mësuesi i vjetër. Pas përshëndetjes së tij, pas atyre fjalëve të shkurtëra dhe të thëna me zë të ulët, që i dëgjonin me nderim, ata ngjiteshin nëpër klasa.

Rrjeshti i nxënësve u nda më dysh. Drejt mësue-sit vrapoi një vajzë me grykëse dhe me jakë të kolla-risur.

— Ç'kemi, Arta? — tha ai duke buzëqeshur.

Arta e zuri për dore profesorin.

— Përse u vonuat, profesor? Ne po ju presim. Edhe nxënësit po ju presin. Nxënësit e ndiqnin me sy dhe nuk e kuptonin përse belbëzonte mësuesja e tyre kur bisedonte me profesorin. Sepse ata nuk besonin që më-suesja e matematikës të mallëngjehej ndonjëherë.

Ata ecën një copë herë pa folur.

Arta e theu e para heshtjen.

— Ju më dhatë një mësim të shkëlqyer, profesor. Vera dhe Stefani u përgjegjën shumë mirë në provi-met e vjeshtës. Pra fajin e paskam pasur unë. Duhej të isha marrë më shumë me ta.

— S'ka gjë, të gjithëve na ka ndodhur një gjë e tillë. Zotësi është të mos përsëritet.

...Filloi të ngjitej në shkallët e gurta të shkollës dhe ndjente një dobësi, diçka e vakët i ngjitej në gry-kë. Oborri ishte si një ditari pa fjalë i gjithë jetës së

tij. I dukej sikur po fillonte që nga fillimi. Do të zhvillonte një ditë mësim, do të dëgjonte kërcitjen gazmore të bangave, do të vinte përsëri Artën në bangën e parë. Ajo do të dëgjonte si çdo vit mësuesin plak duke pulitur sytë e kthjellët. Kurse prapa do të rrinin nxënës të rinj. Jo shokët e saj, po nxënësit e saj.

Arta ishte e gëzuar, dhe s'dinte se ku t'i fuste duart. Një herë i mbante në xhep, pastaj rregullonte shiritin e kuq të dezurnit që kishte në krah, ose vërente flokët e butë dhe të bardhë të mësuesit.

Mësuesi ishte ndalur te shkallët. Para tij vështroinin dhjetëra sy të zgjuar, të dashur dhe të vëmendshëm.

Nxënësit dëgjonin përshëndetjen.

Ndërsa fliste, mësuesit i dukej se po çlirohej nga barra e rëndë e viteve që mbante mbi shpatulla. Dalëngadalë nga mjegulla e kohës sikur dilte një djalosh, që nuk ishte veshur me kostum të ri, që nuk kishte flokë të thinjur. Ai mbante një kostum të thjeshtë studentit, të zbardhur dhe tepër të ngushtë për shpatullat e tij. Po ai nuk kishte turp të hynte në oborrin e shkollës me ato mëngë të ngrëna nga të mbajturit.

Nxënësit filluan të ngjitnin shkallët dy e nga dy duke folur me zë të ulët. Mësuesi vërente Artën, Stefanin, Verën dhe të gjithë ata që e përshëndesnin.

Dielli dukej se kishte mbetur pezull prapa pishave, shelgjeve dhe trëndafilëve që kishin shpërthyer në lëlëzimin e vonë të vjeshtës.

Mësuesi ngriti dorën sikur deshte të ruante vegimin e atij djaloshi, vegimin e rinisë së tij, që po hynte në oborrin e shkollës dhe që e bënte zemrën e tij t'i rrihte fort.

Dielli i qeshur dhe miqësor derdhte ar pa kursim atë mëngjez.

Mësuesi e ndjente se edhe jeta e tij ishte shpërndarë në mijëra grimca të vogla, se tek çdo nxënës kishte mbetur një grimcëz e jetës dhe e rinisë së tij dhe se ata ishin shumë, shumë.

SHQETËSIMI I NJË GRUAJE

— Madalenë! shiko rrezet e diellit si hedhin vallonë gazmore mbi sipërfaqen e trazuar të detit, që shkëlqen me reflekse të tejdukshme!

Madalena mbante syze të errëta. Ajo donte të vështronte diellin «drejt në sy», po nuk mundej. Puliti qerpikët, hodhi vështrimin mbi trupin muskuloz të Bardhit. Dëgjoi po s'iu përgjegj.

— Një përsosmëri të tillë, thujse të paarrjshme ka kombinuar natyra! Peneli im është shumë i varfër — vazhdoi Bardhi dhe shpejtoi të përfundonte skicat nga plazhi, që do t'i botonte në një revistë. Ajo u hodhi një sy skicave.

— Këtë treptik do ta quaj «Punëtorja e re».

Madalena s'iu përgjegj.

— Këto kohët e fundit je bërë e heshtur si peshqit. Ç'ka ndodhur, mos të shqetëson ndonjë nga ata mjeshtërit e argjendit? — bëri shaka ai.

Madalena as që e ktheu kokën.

Vërtet ajo punonte në repartin e argjendit të ndërmarjes artistike «Migjeni». Në fillim i qe dukur e pamundur të endëte fije aq të holla.

Një ditë mjeshtëri, që mësonte Madalenën kishte bërë shaka.

— Sa gabim kemi bërë ne që nuk mësuam gratë dhe vajzat tona të merren me argjendin. Tashti ato do ishin mjeshtre të vërteta.

Dhe një puntore e imët dhe e shkathët, ia pat përgjigjen në majë të gjuhës:

— Sepse ishit konservatorë, shokë!

— Jo, po nuk besonim, që mund ta bënin këtë punë.

— Aha... pikërisht ky është konservatorizmi, fillon nga konceptet...

— Madalenë, — vazhdoi Bardhi. — Ti as që po më jep përgjegje.

Ajo nuk u çudit. Bardhi s'e kishte pyetur ndonjëherë për punën e saj. Ai pyeste vetëm për «mjeshtërit e argjendit»... ose diçka tjetër.

Po as ajo s'kishte pasur ndonjë mendim të saj in mbi pikturën! Kishte qenë e sigurtë për famën e Bardhit si piktor i talentuar. E admironte, sepse të tjerët flisnin për talentin e tij. Ose për të qenë më e sinqertë në fillim e tërhoqën më shumë flokët e bukur gështenjë dhe gjasimi me një artist kinemaje. Po s'dinte të thoshte në i pëlqenin skicat e tij. Kishte kohë që ishte e zemëruar me veten dhe s'duhej të përziente Bardhin. E aq më tepër që mezi kishte filluar të kuptonte nga piktura. Vetë ishte përpjekur shumë që të kuptonte, sepse Bardhi s'kishte mundur ta fuste në botën e vet të frymëzimit dhe të penelit. Ajo kishite mbetur gjithnjë jashtë punës së tij, duke luajtur rolin e një figuranteje. Madalena nuk e dinte ç'mendonte Bardhi kur fillonte një punim qoftë edhe të thjeshtë. Ai s'bisedonte kurrë me të për qëllimet e tij, megjithëse vitin e parë të martesës asaj i ishte dashur të qëndronte me orë të tëra mbërthyer në një karrigë të shtëpisë së tyre mbushur me aromën e luleve, sepse Bardhi punonte portretin e saj për ekspozitën. «Ky portret do të ekspozohet, të gjithë do ta shikojnë të mahnitur, gruan më të bukur, përsosmërinë moderne, gruan time ideale». Kaq kishte thënë Bardhi atëhere.

Madalena lëvizi nga vendi. Mbështeti bërrylin

mbi një libër të trashë që kishte dalë ato ditë. Ajo e mernte me vete në rërë, po për të lexuar nuk lexonte asnjë rrjesht. S'mund të përqëndrohej.

Një copë letër rrëshqiti nga libri. Gati e pat harrua shkrimin e Mrikës, shoqes së klasës.

«E dashun Madalenë!

Për shumë kohë nuk pata rast me të shkruar. Ajo që më ndodhi m'u duk e re, e papritun, e bukur e më rrëmbeu menjherë. U dashunova Madalenë, dhe tash jam martue me atë mësuesin, që të fola aq shumë verën e kalueme. Jemi në kampin e punëtorëve. Të pres!»

Madalenën e kishte tërhequr gjithnjë natyra e mbyllur dhe ëndërronjëse e Mrikës! Ato rrinin në një bangë. E quanin veten «shoqe të ngushta», megjithëse Madalena në thellësi mendonte për të «naive», «fanatike», sidomos me dëshirën e saj për të mësuar malësorët e vegjël. Po fundi edhe ajo vetë ishte malësore! Madalena e dinte, që nuk do ta shpinte deri në fund shkollën. Gjithnjë e kishte vështirë të mësonte prandaj e zemëronte këmbëngulja e Mrikës për të mësuar, serioziteti me të cilin ajo përpinte çdo fjalë, çdo rrjesht libri. Ju kujtua bloku i saj me kapakë të kuq. Vjershat që shkruante për plepat shushuronjës të oborrit të shkollës, për mësuesin plak të matematikës, pikërisht në atë kohë kur ajo mezi i shtynte këmbët për në shkollë. Kjo ndodhi kur në apartamentin përballë saj u vendos piktori. Ajo ndiqte nga taraca e shtëpisë të gjitha lëvizjet e tij. Ai ishte aq i bukur. Dhe ajo donte ta mahniste me çdo kusht me hiret e veta këtë njeri. Dëgjonte si e etur çdo gjë që thoshte Çilja, fqinja e Bardhit. Çilja ishte një nga ato gratë e shumta, që qepte te nëna e Madalenës. Madalenës i interesonte të dëgjonte çdo gjë mbi Bardhin. Çilja e

ngrinte në qiell Bardhin. Nëna e Madalenës psherë-
linte. Thoshte «Lum kush do ta ketë atë fat». Sigu-
risht ajo mendonte për vajzat e veta, sidomos për Dhu-
ratën, që ishte më e madhja. Madalena e dinte. Ai
mund të kishte shumë të njohura. Po Madalena kishte
një farë instinkti se do ta bënte për vete Bardhin.

— Ç'mendon? — e pyeti Bardhi.

Madalena u shkund si nga një ëndërr. Pa me çu-
di Bardhin aq afër saj.

— Për Mrikën; — i tha ajo e hutuar, pa e pasur
mendjen aty. — Për dobësinë e Mrikës. E çuditshme,
sa shumë i do fëmijët. Dhe sot në mëngjez vetëm për
ta më fliste.

— Të gjitha gratë i duan fëmijët.

Po vërtet edhe Madalena dëshironte të kishte
një fëmijë. U bënë disa vjet që ishte martuar dhe fë-
mijë s'kishte ende.

— Shiko, po vjen Luiza!

Të djelën është shumë zor të dallosh njerëzit në
plazh. Dielli, ujët, deti qeshin, sikur duan të shoqë-
rojnë klithmat e hareshme të lumit të njerëzve, që
rrjedh nga të gjitha drejtimet. Trenat, autobuzët e
çdo ore vërshojnë pa u ndaluar. Të duket se s'ka të
shteruar ky lumë. Tirana e zhuritur nga dielli sulet
drejt detit.

Ata e prisnin që në mëngjez shoqen e Bardhit,
Luizën dhe burrin e saj. Luiza me Petron kishin një
dhomë në qoshen tjetër të plazhit. Kjo nuk i pengon-
te të takoheshin çdo ditë. Luiza shikonte rreth e rro-
tull me një buzëqeshje të lehtë që i shkonte aq shu-
më fytyrës së saj të zeshkët. Ajo ecte ngadalë sikur
ishte në përgjim të kaltërsisë, të mërmëritjes së valë-
ve dhe të jetës plot zhurmë e bujë.

— Më në fund erdhe!... Kemi dy orë që të pre-
sim — tha Bardhi, që u ngrit duke shkundur rërën
dhe i zgjati dorën Luizës. Luiza shikoi me vërejtje
skicat e Bardhit dhe rrudhi ballin.

— Më falni, përcolla Petron, — tha ajo pa i hequr sytë nga ata.

— Ku?

— E thirrën shokët e ekspeditës. Duket kanë zbuluar ndonjë të re. A thua do ta gjejnë vërtet atë metal aq të çmuar?.. Bardhi. Po ti, nuk u mërzipte së pikturuari Madalenën? — tha ajo papritur.

II

Luiza rrotullonte ende në dorë telegramin e Petros. «Ëndërra jonë u realizua. Të puth...» Bardhi e lexoi rëshqitas dhe ndezi një cigare.

Në fillim kur u martua me Bardhin Madalena i druhej Luizës. Nuk i pëlqente kur kritikonte Bardhin për «formalizëm». Në të vërtetë ajo nuk e kishte të qartë brendinë e kësaj fjale dhe e ndjente veten ngushtë para sigurisë së Luizës që punonte në ndërmarrjen e saj dhe udhëhiqte repartin e pikturës.

— Nesër do të nisem edhe unë. E marr me mend se ç'ndodh atje. Vjet kur mora lejen krijuese isha me ekspeditën e Petros. Atëhere filluam kërkimin e këtij metali. Dhe mësova aq shumë, sa s'do t'i harroj gjithë jetën. Shokët e Petros ishin rrëmbyer nga dëshira për të gjetur këtë metal, që do të ketë vlerë të jashtëzakonshme. Jashtë filloi të ftohtë dhe breronte pa pushim një shi i imët. Po brenda, në çadrën e ekspeditës, kishte aq dëshirë për jetën, aq optimizëm dhe gëzim sa të dukej e pamundur që ajo të fshihej aq bujarisht prapa një çadre të hirtë, që e rrihte era dhe dridhej nga lagështia. Dëshira, lufta, këmbëngulja, dëshpërimi, dyshimet dhe prapë besimi, besimi që i kishte frymëzuar të gjithë, më rrëmbeu edhe mua. Zemërat e pastra dhe gjithë dritë e gjejnë gjuhën e përbashkët. Unë rrija në mes të tyre. Ndjeja që s'kishte bërë asgjë. Nuk dija, a vlente diçka kompozimi im «Gjeologët»? Do dëshiroja që gjeologët e pëlhurës si-

me të mund të flisnin, të qanin, të qeshnin. Atje zbulova diçka të rëndësishme.

— Vërtet?...

— Pasioni për punën i lidh njerëzit.

— Paske zbuluar një gjë të madhe, Luizë!

— Ti nuk e merr me mend botën e tyre, Bardh! Ti ke nevojë të shkundesh ca. Dhe duhet të të shkundë Madalena!

Madalena shikonte flokët e praruar të Luizës, pastaj nënqeshjen e lehtë ironike mbi cepat e buzëve të Bardhit.

— Luizë! Këtë mprehtësi lëre për në ndonjë mbledhje. Ti ke qenë gjithnjë e zonja në këtë fushë. Edhe artikujt që boton dëshmojnë për këtë. Po është mirë mos t'ia prishësh mendjen Madalenës time, sepse ajo është një vajzë e urtë.

— Ne në ndërmarrjen tonë kemi vajza dhe gra të talentuara, guximtare. Madalena jeton midis tyre, Bardh Kamberi.

— Luizë, ti më mirë lufto për një art realist...

— Ne kemi krijuar një atmosferë të tillë, që çdo njeriu i vjen keq kur një ditë i shkon kot.

Madalenën e përpinte mënyra bindëse e të folurit dhe shprehjet e qarta të Luizës.

Sigurisht, Madalena nuk donte ta mbysnin mendimet. Ajo kishte qëndruar gjithnjë larg tyre dhe ishte e kënaqur. Por ja padashur kohët e fundit e sulmonte një ciklon i furishëm mendimesh.

Një jetë të tërë Luiza me Bardhin ishin shokë. Para disa javësh Luiza hapi një ekspozitë personale në klubin e artistëve dhe të shkrimtarëve. Madalena nuk mund të thotë që ishte futur thellë në kuptimin e pikturës, po ajo ishte magjepsur nga kompozimi «Gjeologët», thujse i gjallë. I pëlqeu edhe portreti i Mrikës. Luiza e takoi një ditë verën e kaluar Mrikën në shtëpinë e saj dhe iu lut ta pozonte. Madalena mbeti e mbërthyer një copë herë para atij portreti. I dukej

sikur i fliste, sikur e thërriste nga larg të ngjiteshin fluturim në botën e ndritur të betejave. Kur e kishte bërë Luiza gjithë këtë punë? Ajo punonte në ndërmarrje njësoj si të tjerët. Ajo sigurisht flinte shumë pak. Sigurisht ia vidhte gjumit kohën, ndryshe si mund të bënte një punë të dyfishtë, të trefishtë, sepse ajo ishte dhe nënë me dy fëmijë të rritur.

— Disa nga kolegët tanë u nxituan në dhënien e punimeve për ekspozitën kombëtare — tha Luiza e menduar.

— Pse? — ia priti Bardhi.

— Sepse, artisti duhet të jetë thellësisht i bindur që s'mund t'i lëvizë asnjë qime veprës së tij, pastaj t'iu ua servirë të tjerëve. Nuk mjafton të hedhësh në letër «disa bojra» të forta «as të vraposh pas së bukurës».

Madalena e ndiqte me një frymë këtë bisedë.

Bardhi ndezi cigaren.

«Do të fshehë tronditjen prapa tymit. Përse ishte tronditur Bardhi? mendonte ajo. Punimet e tij në ekspozitë u pëlqyen. Kështu kishte thënë vetë. Apo ndofta se Luiza kishte të drejtë? Po unë e di. Kur rrëmbehen ata në bisedat e profesionit duhet të tërhiqem dhe të hesht. Duhet vetëm të hesht... Këtu krijohet midis nesh një zonë e pakapërcyeshme. Dhe gëzimi për të mbushur shtëpinë me lule të çdo lloji, për të vënë në dhomën e Bardhit një perde najloni, lumturia për të veshur pallton e bardhë, janë fare qesharake. Po ja që Bardhi vetëm këtë kujdes ka për mua. Po në fund të fundit edhe unë kam mësuar diçka».

— O vërtet, — Bardhi i drejtohet Luizës. — Më pate premtuar të më gjeje një katalog për një dhomë pune moderne. Gruas time i kishte shkrepur para ca kohësh në kokë të më bëjë një dhuratë të tillë. Edhe mua më pëlqente kjo ide. Ndërsa tashti sikur s'ndihet fare. Besoj se do ta mbash fjalën, apo jo Madalena?

«Ja përsëri Bardhi»!

— Madalena i ka marrë gjithnjë seriozisht punët e saj! tha Luiza. Edhe në ndërmarrje Madalena punon seriozisht. Kam besim, që ajo do të bëhet një mjesh-tre e argjëndit. Bere gabim ti Bardh që nuk erdhe. Mua më pëlqeu kumtesa e mjeshtrit të repartit të Madalenës në sesionin shkencor. Puna e argjendarit është e lashtë dhe ata kanë nxjerrë nga duart e tyre vepra të vërteta arti. Ndërmarrja jonë është e lidhur me tregun e jashtëm. Duart e shkathta të shoqeve të Madalenës e kthejnë fijen e argjëndit në ar të kulluar. Ti e di Bardhi. Ne kemi me se të krenohemi, kemi fituar edhe çmime në panairë ndërkombëtare. Ky art i trashëguar brez pas brezi i pasuruar me motive të reja, është një art thjesht shqiptar dhe frut i një pune dhe talenti kolektiv.

— Luizë, ti duhej të punoje më mirë në ndonjë revistë si gazetare, — tha Bardhi.

— Të kujtohet Madalenë, sa bukur foli Suzana, brigadierja e juaj? Ndonjë ditë do të flasë edhe Madalena dhe ti Bardh Kamberi do të mbetesh me gojë hapur.

— Madalena ime është një kanarinë që këndon bukur në kafazin e saj të artë. Ajo mjaftohet ta adhurojnë si një perëndi të lashtë. Ajo nuk ka krahë të fluturojë aq larg, sepse do të bëhej një idhull i huaj dhe i pakuptueshëm për mua. Kurse Madalena nuk do të më shqetësojë asnjëherë. Është një grua ideale!

Luiza e kishte shok Bardhin, prandaj e dinte shumë mirë përse u martua pikërisht me Madalenën dhe jo me një shoqen e saj piktores të talentuar, megjithse kishte disa vjet që dashuroheshin. Ai e donte shumë qetësinë, vëmendjen, adhurimin dhe përluljen e gruas para tij, si përpara një gjeniu. Ai kishte pasur gjithnjë frikë nga gratë me personalitet. «Gruaja është grua nuk është as shoku, as kolegu. Ajo ka tjetër detyrë,

tjetër funksion» përsëriste shpesh Bardhi kur ishin në fakultet. Madalena heshtte, po në të vërtetë ishte e zemëruar me veten dhe me Bardhin. Zemërimi dhe pakënaqësia po i merrnin frymën.

— Shiko... paska ardhur edhe Mrika — thirri Luiza.

Në pistë po ngjitej një çift i ri dhe një grup kam-pistësh të gëzuar.

— Qenka martuar? — pyeti Luiza e habitur.

— Po.

— Vërtet?! E takove ti?... Pse s'më ke thënë gjë Madalenë?

— Nuk e dija. Sot e mora vesh.

— Me cilin është martuar?..

— Me një mësues, shokun e saj.

— Ajo ka qenë nga të parat që prishi fejesën që në djep... dhe erdhi në konviktin e shkollës suaj — tha Luiza duke e ndjekur me sy. Duhej të ishte një vajzë e urtë, që kurrë s'mund ta besojë se do të luftonte me këmbëngulje për diçka — vazhdoi ajo. Gjatë kohës që i bëja portretin më fliste për një shoqen tuaj që përleshje fytyrës me të, sepse Mrika donte ta bindte me çdo kusht që s'kishte punë më të mrekullueshme në botë, se sa të mësoje fëmijët e malësisë, si Ndrec Ndue Gjoka. Ndërsa ajo i thoshte Mrikës: «ke fat se je vajzë e bukur, mund të mbetesh në Tiranë». Përse duhet të shkosh pikërisht atje ku ke vuajtur aq shumë? Ku gratë i shesin si kafshët? Mrika nxehej dhe përgjegjej «nuk kam ndër mend të bëj tregëti me veten time...» A nuk mjaftoi që më shitën një herë prindët e mij të varfër?... Qëllimi i jetës sime është të luftoj që edhe dhjetra vajza si unë të shpëtojnë nga kanuni...» Duke dëgjuar Mrikën që më fliste, unë i jepja gjallëri syve të saj. A ka diçka që të mund të thotë këtë ide tek ai portret.

— Po. Luizë. Ai bile ka edhe më shumë — tha ajo e menduar.

..Kur e filloi jetën në shtëpinë e saj të re e të bukur Madalena i mendonte gjërat fare thjeshtë. Atëhere pandehte që s'mund të gjeje qoshe tjetër më të qetë, mbushur me aromën e të gjitha luleve. Nuk i shkonte ndër mend të pyeste, a e kuptonte vërtet burrin e saj? A e njihte jetën e tij? Atëhere i pëlqeu më shumë tingulli i fjalës piktor, se sa brendia e saj. Po jeta nuk mbetet në vend. Ajo filloi të kërkonte të lodhej dhe të gjente medoemos domethëniën e ngjarjeve. Ndërsa Bardhi mbeti po ai. Përse pra ishte kaq e zemëruar me veten dhe me Bardhin. Madalena? Ndofta për shkak të atyre gjimnazistëve që punojnë në një repart me të! Ato janë vajza fare të reja, po sa ndryshe e filluan jetën nga Madalena.

Ato s'kënaqen kurrë me atë që arrijnë. I kritikojnë mjeshtrat për ngadalësi dhe mungesë vrulli e fantazie. Pastaj punojnë pa u kursyer dhe marrin lloj-lloj inisiativash të guximshme. Pa mbaruar mirë turnin, rrinë nëpër bangat e shkollës profesionale, që është hapur në ndërmarrje dhe mbajnë shënim ç'ju mësojnë pikërisht ata mjeshtra të zotë, që patën kritikuar pa frikë. Dhe nxjerrin çdo ditë nga duart e tyre punë më të hollë e të kualifikuar. Sikur të mos mjaftojë kjo, marrin pjesë në grupin artistik, përgatiten të zenë vendin e parë në dekadën e majit. Pastaj ulen përpara mjeshtërive dhe japin provim për të fituar kategorinë. Dhe dashurojnë. Edhe dashurinë e kuptojnë krejt ndryshe. Një dashuri të vërtetë, të barabartë. Djemtë i respektojnë më parë se t'i dashurojnë.

Madalenën e kishte rrëmbyer ky vrull, megjithse dukej si e hutuar dhe e huaj? Nganjëherë pandehte se s'do mund të shkrihej kurrë plotësisht me këtë mënyrë jetese gjithë zhurmë, mbledhje, fletërrufera, luftë të përditëshme për të merituar emërin e thjeshtë «punëtore e dalluar».

Madalena s'do që t'u ketë cmirë të tjerëve. Po

një ndjenjë e zyrtë, që ngjan me leshterikët e gjelbër e të lagur, i ka mbërthyer shpirtin. Midis saj dhe Bardhit është hapur një hendek i thellë! Si? Pse? Ajo ende nuk di si ta shpjegojë.

Përpiqet ta largojë këtë mendim duke parë hapësirën, duke përgjuar zhurmën e lehtë të valëve, që përplasen mbi breg. Qyteti me dritëzat që i janë ngritur kodrës si yje të panumërt, të duket sikur është kredhur në errësirë deri në brez dhe mijëra xixëllo-nja e grisnin këtë errësirë e vijnë deri në valëzat e vogla lozonjare, që lëpijnë bregun. Fari, herë i zjarrtë e herë i gjelbërt përshëndet horizontin e largët.

— Madalena, kërcejmë? — e pyeti Bardhi.

Ajo u ngrit. Mrikën e kishte fare pranë. Buzëqeshën. Po Madalena kërcente si e përhumbur. Asaj iu rrotulluan të gjitha, valëzat e vogla kryeneçe, dritat dhe kërcimtarët që tërhiqnin këmbët zvarrë mbi pistën e mbushur me grimca rëre. Lëvizja monotone e hapave zh... zh... zh... zh... i gërvishte veshët.

III

— Madalena, harrova të tregoj diçka. E merr me mend ç'është?

Ajo ktheu kokën nga dritarja. Dritat e bregut u shuan. Lëvizi cohën e rëndë me vija. Pastaj perden e hollë të hotelit. Nga larg vinte lllapashitja e valëve. Ajo vështronte me vëmendje fytyrën e pashme të Bardhit, që sapo e kishte fshikur dielli. Ngriti supet.

— Jo...

Ai nxorri një palë ruaza shumë të shkëlqyera ngjyrë vjollce.

— Ah! — tha ajo, po nuk iu hodh më në qafë. As nuk tha duke u përkëdhelur si bënte gjithnjë: «Faleminderit, faleminderit i dashur». U drodh, sidomos

kur kujtoi sa e mahnisnin këto gjëra dikur. Bile as që u afrua t'i marrë në dorë.

Papritur i lindi një dëshirë e papërmbajtur të largohej nga dhoma e këtij hoteli, që i dukej e ftohtë dhe armiqësore. Kishte nevojë më në fund të ishte vetëm. Vetëm me mendimin e saj të mbytur. Për të harruar revoltën që i zjente ndaj vetes tha pa pritur:

— A e di anekdotën e xhirafës Bardh?

— Jo!

— Vërtet nuk e di? Në një park zoologjik...

— Shiko grua, mos e zgjat përrallën se më zë gjumi.

— Kafshët qeshnin me të madhe. Vetëm xhirafa shikonte nga lart me indiferencë. Po të nesërmen ajo ngriti me të qeshurën e saj gjithë parkun. Kafshët nuk u çuditën vetëm thanë: «Paska shkuar gjer në xhirafa».

— Kush ta tregoi?

— Mrika...

— Ajo malësorja shumë të bie në qafë! E humb kohën kot me të! Ç'të përrallisi sot gjithë mbasditen? Mos të foli për emancipimin? Për kanunin dhe heroizmat për të flakur tej zakonet e prapështa dhe prapanike? Mos ke nevojë edhe ti Madalenë të emancipohesh?...

— Tha vetëm që është e lumtur dhe se lufta e saj dhe e të shoqit kishte dhënë frytet e para... Shumë vajza vazhduan shkollën dhe të tjera shkuan nëpër kurse kualifikimi. Jeta ka filluar të ndriçojë edhe në kullën e tyre. Dhe ata luftojnë së bashku...

— Ti e di. Nuk i dua gratë kur janë «tepër të zgjuara». Ki kujdes grua!

— Pse?

— Më velin, sepse janë të përcipta. Punë grash. A ke dëgjuar ndonjë herë. E di që s'mund të jenë kurrë të plota në atë që thonë. Se gjithnjë u mungon diçka. Gruaja mund të jetë e përsosur vetëm në kultin e seksit të saj. Përse kërkon privilegj tjetër, kur bukuria adhurohet. Bukuria e saj ka frymëzuar dhe frymëzon artistët...

— Vërtet Bardh? Vetëm për këtë është e zonja një grua? Po sikur të mos jetë e bukur dhe të bëhet «burim frymëzimi» ç'do të thoshe ti? — pyeti Madalena duke parë jashtë sfondin e zi të detit.

— S'ka mundësi. Gra të tilla që merren me filozofi ose moral si Luiza dhe që bëhen heroina e emancipimit si Mrika, e humbin butësinë dhe delikatesën femërore. Ato më shumë të trembin se sa të frymëzojnë.

— Vërtet?

Ishte e kotë të diskutonte me Bardhin. As që ishte e zonja t'i kundërvihej ironisë së tij dhe nuk kishte diskutuar kurrë. Kishte vetëm një lutje. Ta linte të qetë. Deshte të ishte vetëm. Të zgjidhte mendimet që i vërshonin pareshtur!

Madalenën nuk e zuri gjumi. Një copë herë u rrotullua në dhomë. Pastaj zbriti në holl. Një frikë e madhe i ndrydhte zemrën. S'kishte dalë ndonjëherë në jetën e saj kaq vonë, vetëm. Por në dhomë ishte e pamundur të qëndronte. I zihej fryma. Nuk e dinte përse e ndjente veten të fyer, të poshtëruar. Asnjëri nuk i kishte thënë gjë. Bardhi, si gjithnjë, i përkëdheli se drën duke e quajtur «grua ideale», dhe pikërisht këto fjalë që e mahnisnin dikur, tashti e fyenin. Përse nuk përpiqej të kuptonte shpirtin e saj Bardhi? Përse ishte jeta e tyre kaq e zbehtë dhe artificiale? A thua nuk i shkante ndonjëherë ndër mend Bardh Kamberit se edhe ajo ishte njeri i kohës së tij! Se ajo jetonte me Luizën, Luiza që flet gjithë kohën me pasion për punën e saj dhe të Petros. Bardhi thoshte që Petroja është një satrap xheloz dhe Luiza vuan shumë... Po kjo s'ishte e vërtetë. Jeta e tyre ishte e lidhur me një miqësi të fortë! Ata nuk i lidhte forma, por brendia e jetës. Edhe në ndërmarrje, në repartin e Madalenës çdo ditë bëhej një jetë e gjallë. Një jetë krejt tjetër. E vërtetë, e ashpër, plot kontradikta, po e vërtetë... Kjo e vërtetë luftëtare arriti deri në thellësi

të bjeshkëve te Mrika. Dhe a ishte e mundur të mos çqetësonte Madalena Kamberin?

Po Bardhi përse nuk dëshironte të shihte asgjë! Mos kujtonte se ajo kishte mbetur si dikur, një femijë i mahnitur që rrinte gjithë ditën në ballkon për të parë Bardhin? Po ajo nuk mund të mbetej gjithë jetën si peshqit e bukur dekorativë në akuarium!

Në holl Madalena qëndroi një copë herë ulur në kolltukët e kashtës. Përse nuk kuptohej ajo me Bardhin? Ai ishte dhjetë vjet më i madh se ajo dhe, artist. Po ja që e zuri gjumi menjëherë, asgjë s'e shqetësonte. Filloi të gërhasë! Sa e zemëronte Madalenën ajo fytyrë e kënaqur dhe e velur! Ndofta sepse Bardhi nguli këmbë që ajo të mbetet «një grua ideale, të jetojë vetëm për të dhe për asnjeri tjetër!» Po jeta e tyre endej krejt e veçantë dhe e huaj për njëritjetrin... Ai nuk i bisedonte me atë kurrë planet dhe shqetësimet e tij. Edhe ajo sigurisht heshtte për jetën e saj të brendshme.

Portieri i çuditur dhe i përgjumur ngriti kokën. Ajo e kapi menjëherë vështrimin e tij pyetës. Shpejtoi hapin. Ecte zbathur në rërën e lagur. Më në fund ishte vetëm. Donte të qortonte vetveten pa i fshehur dhe pa i zbukuruar asgjë. Merrte frymë thellë. E dinte. Në këtë ngjarje të jashtëzakonshme të jetës së saj kishte dalë për të gjykuar Madalenën e dikurshme, gruan e urtë të Bardh Kamberit.

Dritat e hotelit dhe të vilave u shuan njëra pas tjetrës. Gjumi nanurisej nga dallgët dhe era që vinte nga horizonti pafund.

Ajo ecte ngadalë duke u lëkundur. E shikonte pa mëshirë Madalenën ideale dhe të përsosur. E rrëmbente dhe e flakte duke ia përplasur shpatullat në rërë.

Qëndroi një copë herë, pastaj eci. Dësh të mbësh-tetej diku. Hypi në urën pranë zyrës së varkëtarëve. Dhjetra lundra të vogla ngjanin si peshq të flakur andej-këndeje. Hapat e saj kërcisnin mbi dërrasat e

urës. Shtrengoi trikon e leshtë pas trupit. Puhiza ishte e lehtë dhe e lagësht. U ul në krye të urës. Zgjati dorën mbi guaskat që kishin harruar fëmijët. Deri në muzg aty ishte një çapë e jakë e çuditshme e shoqëruar nga klithmat gazmore të fëmijëve që zin peshq. Çheshtje e trishtuar! Ajo ktheu kokën nga kabinat. «Secili ka një jetë të tijën. Një botëzë të vogël të mistershme, fare të panjohur nga të tjerët». Këtë Bardhi e ka në majë të gjuhës. Po ja që të gjithë kanë edhe një botë të tërë dhe të vetme që i bashkon!

Madalena flakte në det guaskat. Një zhurmë e lehtë. Një notë e vetme e hollë, e dridhshme... pastaj ato humbisnin në thellësi të ujrave...

«A je e lumtur tani Zonja Madalenë? Ti i arrite të gjitha ato, që ishe e sigurtë se do t'i arrije, sepse ti ishte e re, Madalenë, shumë e bukur, dhe s'kishe dashuruar asnjëherë burrë tjetër».

«Po mos është qëllimi i jetës së një gruaje vetëm të gjejë një burrë?»

«Vërtet, a do të them se kush je? Mos u zemëro, e vërteta është pakëz e hidhur.

A e di ç'ke bërë?

Vetë je zvarrisur para Bardh Kamberit. Ke qenë e sigurtë se do të pëlqente. E pse jo? Do të të them ende? Jo? Mirëpo unë do të të them sidoqoftë. Ti vetë e fillove jetën si një skllave e mjerë dhe e përulur. Dhe nuk të ardhka mirë që Bardhi të trajton ashtu siç ke dashur!»

— Oh! — klithi ajo, duke u dredhur nga lagështira. Qenka shumë e rreptë në të gjykuarit e Madalenës! E shikonte veten të mundur dhe pëshpëriste me gjysmë zëri gadi për të qarë:

«Po unë e dashurova Bardhin. E dashurova».

Po mjafton vetëm kjo Madalenë Kamberi? «Ty nuk të lidhte asgjë me të». Dhe gjatë gjithë kohës ti ke qenë thjesht gruaja e Bardhit, më beso Madalenë.

Ti s'ke qenë as shoqja as mikja e tij dhe asgjë tjetër veç një copë grua!

Madalena nuk u çudit aspak kur Bardhi i zemëruar dhe i çakërdisur e mbërtheu aq fort për bërryli sa i theri.

— Do të ftohesh grua... Është lagështirë, — tha ai tepër i sjellshëm.

Ajo e shikoi me ligësi veten e gjunjzuar dhe mudohej të kapte ato që thoshte dora e Bardhit e mbërthyer në bërryl.

«Nuk ta fal këtë marrëzi! Të bredhësh vetëm në mes të natës? Ç'do të thonë të tjerët?»

Ajo ngriti kokën. E pa drejt në sy. Deshte t'i thoshte diçka Bardhit. Po çfarë? A është fajtor vetëm ai? Jo. Fajtores ishte edhe ajo, që e filloi jetën me aq mendjelehtësi! Po në fund të fundit njerëzit rriten. Vetëm tashti ajo e kuptonte domethënien e shprehjes «gruaja ideale» të Bardh Kamberit. Vetëm tashti.

Madalena dëshironte që t'ia përplaste zemërimin e saj Bardhit. Që ata të ndesheshin ballë për ballë dhe të barabartë. Po duket ai nuk e konsideroi të denjë për t'i thënë diçka. Ai nuk e tha atë që mendonte.

Ajo ngriti kokën.

Bardhi ia shtrëngonte ende krahun dhe e tërhiqte. Te dera e hollit i tha me zë të lartë që ta dëgjonte portieri:

— «Më prit këtu, sa të shkoj të marr xhaketën dhe dalim së bashku shëtitje».

Madalena u kthye me vull. Vështrimi i qelqtë, i akullt i Bardhit sikur deshte ta mpinte. Po ajo s'kishte më frikë t'ia përplaste revoltën e saj. E dinte që s'ka për të qenë më kurrë «gruaja e urtë dhe ideale». Kishte marrë fund dhe qetësia olimpike e Bardh Kamberit.

KAPANONI 4^a

Bora u zgjua e tronditur, qull në djersë. Mori frymë e lehtësuar. E shikonte shpesh në ëndërr Shkurtën. S'ishin ndarë ndonjëherë në jetën e tyre. Bora shtrëngonte dhëmbët dhe ndrydhte mallin për të. Çikat e malësisë duhet të jenë gjithnjë trimëresha të forta.

Bora zgjati dorën, ndeshi batanijen e ashpër të Rudinës, u ngrit përgjysmë, lëvizi perden dhe u rrëqeth nga të ftohtit.

Qielli ishte qartësuar. Yjet ndrisnin si në bjeshkë. Retë zemërake dyndeshin me një vrap të harbuar.

Kapanoni 4^a flinte në qetësi të thellë.

Gjatë gjithë javës kishte rënë shi. Traseja ishte mbytur në baltë. Vullnetarët dilnin pa gdhirë, megjithëse asnjëri s'i dërgonte në trase; ata përlesheshin me shiun, me llucën si të ishte një armik i betuar dhe i rrezikshëm. Pastaj ktheheshin të lodhur gjithë baltë nëpër kapanone. Me t'u çlodhur pak, vraponin në sallën e kulturës e kërcenin gjithë mbrëmjen.

Edhe për pak ditë turni do të mbaronte. Po sa e larmishme kishte qenë jeta në këto dy muaj! Në të vërtetë s'kishin të gjithë nga dy muaj. Shumica qenë të ardhur rishtaz. Bora quhej «vullnetare e vjetër». Bile më e vjetër se nëna e saj, Rudina. Ajo erdhi në fillim të turnit me shoqen e vet të femënisë, Shkurte Palin.

Kur kapanonin 4^a e zinte gjumi, çikat e Dukagji-

nit, që flinin në katin e poshtëm të krevateve prej dërrase, bisedonin me zë të ulët.

Bora:

— Më ka marrë malli për Rudinën. Ç'ka ban atje vetëm?

Shkurta:

— Kur paske kenë një cucë aq e vocërr sa me të marrë malli për locen, ma mirë të rrije nën xhubletën e saj.

Bora:

— A e mban mend motër, sa e zorshme ka kenë për mue?

Shkurta:

— Po. Atë ditë kur fole në mbledhjen e rinisë, kishe frikë!

Vërtet. Atë mbrëmje gushti ato ktheheshin të dyja nëpër udhët plot dredha të Pecajt të tyre. Borën e brente dyshimi. Sa herë që kthehej nga kullota në kullë gjente një gjendje të nderë. Nga njëra anë Rudina e vrejtur dhe e zemëruar. Nga ana tjetër baca plak, grujaja e tij dhe axhë Gjoni, me fytyra të egërsuara dhe plot kërcënim, sikur donin të zhduknin nga faqja e dheut Rudinën e fortë e të rreptë e Borën e vogël e të brishtë. Dukeshin që sapo ishin ndarë nga një grindje e ashpër. Për të nxjerrë zemërimin i suleshin Borës. E detyronin të shpallte se «e dashuronte» të fejuarin e saj, që s'e kishte parë asnjëherë.

Për të shpëtuar nga të rrahurat që përsëriteshin çdo ditë, për të shpëtuar nga dora e fuqishme e axhë Gjoni dhe Preng Gjondedës, që e mbanin të mbërthyer për gryke, Bora thirri në ndihmë Shkurte Palin dhe shokët e organizatës së rinisë. Ata vendosën: Bora të mos përthyej. Xhaxhanë e saj Gjon Gjondedën, që ishte ende i ri, ta thërrisnin në mbledhjen e organizatës për t'i kërkuar llogari.

Ç'do të ndodhte pas kësaj në kullë? mendonte Bora atë mbrëmje. Ajo ishte e sigurtë se diçka do të ndodhte medoemos.

Shkurta e ndjente shqetësimin e Borës. Po tashmë lufta ishte shpallur. Lufta donte luftëtarë të zot e të guximshëm. Po edhe më të zotët e më guximtarët ndjejnë shqetësim nga beteja e parë.

— Përse ngushtohesh, he burrneshë? Na kena armë të forta!

— Po moj Shkurte motra, po edhe njaj plaku jem i tërbuem ka do armë, të vjetra vërtet, po që si hjek doret.

— Në kullë asht Rudina.

— Rudina? Njeriu ma i mbramë që pyetet atje! Në fillim ka me këcye «nanë madhja». E mban mend kur ishim në shkollë? S'gjejmë brimë ku me u futë prej saj! S'mujke me na pa me libër në dorë! Mandej ka me më zdapit axhë Gjoni që e ka kryet ma të fortë se të mushkës.

— Po na i jena dorëzue Partisë dhe askush s'guxon me na prekë, lum motra. A ndieve? Askush.

E ku ta dinin çikat e Pecajt çdo të ndodhte më vonë?

Ecnin pranë e pranë. Gjithë rrugës s'folën më. Shkurta i kërkoi dorën në errësirë dhe ia shtrëngoi.

Netët e gushtit nër male janë të qarta. Yjet shkëlqejnë fare pranë. Të duket se mjafton të zgjasësh dorën dhe do t'i prekësh.

Borën e trimëronte ai shtrëngim dore, që fliste më shumë se të gjitha fjalët. Bora edhe sot e ndjente shtrëngimin e dorës prandaj u ngrit me vrik. S'donte të mendonte më për Shkurtën. Sa herë e kujtonte i mbli dhej një lëmsh në fyt dhe i vinte për të qarë. Po ajo e dinte, Shkurtës s'i kishin pëlqye kurrë lotët. Sa vajzë e fortë! Sa zemër të pastër e të ndjeshme kishte!

Ishte e çuditshme! Çdo gjë do ta besonte Bora, veç që s'do të shihte edhe një herë motrën e saj të dashur, ja, këtë s'mund ta besonte. S'mund ta besonte në asnjë mënyrë!

Bora iu afrua Rudinës. E fshiku frymëmarrja e saj

e lehtë. Nëna flinte me buzë të hapura. Rrudhat e ballit i qenë tendosur. Rrezet e venitura të hënës paksa regëtinin mbi flokët e shpërndarë nëpër jastëk me një vezullim të lehtë ngjyrë hëne që e tregonte shumë më të re Rudinën. Gadi s'mund të besoje që ishte nëna e Borës. Bora s'mbante mend t'i kishte folur ndonjëherë me përkëdhelje Rudina. Vetëm natën, kur në kullë të gjithë flinin, dora e butë dhe ledhatare e nënës i lëmonte flokët. Në ato çaste Bora donte të hapte sytë, po nga frika se mos nëna nuk e zgjaste më dorën në errësirë, në vend që t'i hapte, i shtrëngonte më fort.

Bora i mbuloi me kujdes supet e Rudinës dhe filloi të vishej. Donte të dilte e para nga kapanoni 4^a.

Pa mbaruar mirë së veshuri, brofi në këmbë Rudina dhe pas saj komandantja e brigadës.

— Si ke nje nanë loce! — i pëshpëriti Bora.

Rudina tundi vetëm kokën dhe largoi perden e dritares për të vërejtur motin.

— Kenka ba xham, — tha.

U ngritën vajzat e katit të sipërm të kapanonit 4^a. Si të merrnin një urdhër të vetëm, u veshën shpejt e shpejt, pa rrëmujën e zakonshme.

Donte edhe shumë kohë të binte boria e mëngjezit.

Komandantja, një vajzë zeshkane e thatë dhe e shkathët, ende në një këmishë të hollë, iu afrua Rudinës.

— Filloi mbledhja e shtabit, — qeshi Bora.

Po Rudina s'ja vuri veshin. Bashkë me komandan-ten caktuan vendet që do punonin ato ditë forcat e kompanive. Caktuan vullnetarët që do të niseshin për eskursion nga brigada e tyre. Menduan kush do ti zëvendësonte në trase që brigada «Mehmet Shpendi» të mos turpërohej dhe të humbiste flamurin.

Në kapanonin 4^a nisi ritmi i etshëm i mëngjezit.

Vajzat shkundnin krevatet. I rregullonin. Hidhnin peshqiret në qafë dhe laheshin nën dritën e yjeve. Kur ktheheshin nëpër udhët e sektorit, shkëmbenin përshëndetjet me vullnetarët e kapanoneve të tjera.

Komandantja me zë pak të ngjirur, i rrjeshtoi vajzat e kapanonit 4^a për gjimnastikën e mëngjezit.

Kapanoni 4^a duhej të ishte shembull.

Në mugëtirën e acartë të nëntorit filloi dita e punës në qytezën e Dushkut.

Rudina dhe komandantja u nisën në ballë të brigadës «Mehmet Shpendi». Ecnin me hapin e lehtë e të shpejtë të malësorës. Dëgjoheshin fragmente bisedash, këngësh, të qeshurash.

Të ftohtët e nëntorit të fshikullonte deri në palcë. Era të priste si me brisk.

Që larg, në mugëtirë, shquhej balli i lapidarit të Shkurte Pal Vatës.

* * *

Rudina e mbante mend që të vogël çikën, qysh kur lozte me fëmijët e saj në një lëndinë të blertë në qoshe të oborrit të tyre.

Edhe në lodrat fëminore, edhe në shkollë, Shkurta me Borën s'u ndanë asnjëherë.

Shkolla ishte larg. Çikat hidhnin çantat prej lecke në shpinë dhe, si ata trumcakët e vegjël nisnin fluturimin.

Rudina i ndiqte që lart nga kulla me sy. Kur ato humbisnin e s'dukeshin më, ajo e ndjente veten të vetmuar, të humbur. Ishte mësuar prej kohësh të ndrydhte mendimet e ndjenjat. Shkonte për dru në pyll, merrrej gjithë ditën me punët më të rënda, po vetmia s'i ndahej. Është e trishtueshme vetmia në mes të njerëzve.

Në kullë e ndiqnin kudo sytë e ftohtë dhe të rreptë të të shoqit. Vështrimi armiqtësor e ziliqar i shemrës. Përse?

Preng Gjondeda ishte martuar katër herë. Gratë e para i vdiqën dhe i lanë vetëm vajza. Gruaja e tretë s'lindi fëmijë. Po Preng Gjondeda, burri më i fortë i fisit donte patjetër një mashkull në kullën e vet. Një

mashkull që të përtërinte fisin. Të gjithë burrat, me përjashtim të një nipi, që e rriste ai në kullë, ishin korur nga plumbi i gjaksit.

Dhe sado e çuditshme që të duket, pikërisht gruaja e tretë që s'lindte fëmijë e gjeti Rudinën jetime te ca kushërinj të largët. Ajo vetë e martoi me burrin e vet, kur Rudina s'ishte as katërmbëdhjetë vjeç, më e vogël nga të gjitha çikat që Preng Gjodedës i kishin lënë dy gratë e para.

Rudina nuk e dinte sa ishte blerë. Po vajzat e kullës i shisnin gjithnjë shtrenjtë. Sa herë që ndonjëra nga ato të mjera, të torturuara nga njerka dhe nga kanuni, nisej në udhën e largët me një duvak të kuq, hipur mbi kalë, Rudina e ndiqte me sy derisa humbiste dhe i merrej fryma nga hidhërimi! Kështu do ta pësonte edhe vajza e saj e vogël. Ç'të thuash më për këto vite të jetës së Rudinës. Vitet i ngjanin njëri-tjetrit, të gjatë, të trishtuar, gjithë ankth. Rudina kishte frikë që po i rritej vajza. Vite me radhë u mblodh pikë-pikë helmi në zemrën e saj, që e mpiu Rudinën e re dhe të fortë.

Po sikur edhe Sokol Gjondeda të bashkohej me babanë dhe me xhaxhanë e vet Gjonin, për fatin e së motrës? Çdo të bënte Rudina? Të humbte djalin e saj të vetëm?

Preng Gjondeda, megjithëse plak i moçëm, ishte një malësor i mbajtur, i fortë dhe i njohur si pushkëtar i zoti. Fjala e tij s'bëhej dysh jo në kullë, po as në fis e në gjini.

Bora u rrit papritur dhe allishverishin e kishte lidhur Prenga me fshehtësi të madhe.

Në ato çaste Rudina donte të kishte pranë djalin e vet, Sokolin, po ai ishte ushtar. Edhe ato që shkruante ai, Rudina s'guxonte t'i dëgjonte para të tjerëve. Fjalët e djalit ajo i merrte vesh e fundit. Ato ishin i vetmi ngushëllim se as Borës s'donte t'ia tregonte luftën që i zjente në shpirt. Sa nevojë kishte atëhere Rudina

të mbështetej në shpatullat e fuqishme të Sokol Gjonedës e të merrte forcë. Të merrte një vendim. Ajo s'donte ta linte Borën të martohej në këtë mënyrë me një burrë të ve dhe me fëmijë, vetëm e vetëm se ishte në gjendje të paguante «shtrenjtë». Si ta shpëtonte vajzën? Të arratisej me të nga kulla? Pushka e Preng Gjonedës do ta gjente kudo që të ishte! Po ajo s'kishte frikë. S'donte t'ua linte Borën!

Sikur Rudina të mos kishte bërë një jetë aq të zymtë e të vetmuar për më shumë se njëzet vjet, ndofta do të gjente mbështetje në brigadën ku punonte te shoqet e saj kooperativiste.

Të rinjtë e Pecajt dhe të gjithë Dukagjinit qenë më të shpejtë se Rudina. Ato i shpallën të prishura fjesat e të miturve.

Po në familjen e Gjonedajve asnjëri s'deshi të dëgjonte: Ata bënë sikur s'dinin gjë. Sikur kjo s'ju përkiste fare. Në kullë filloi zemërimi, krisi sherri.

Bora i shkroi të vëllait, Sokol Gjonedës. Rudinës sikur iu lehtësua ankthi kur filluan të sulmojnë kullën letrat e të birit.

Preng Gjonededa e donte me kokë djalin e vet, po për letrat dhe për porositë e Sokolit dhe fatin e Borës, ai e bënte veshin shurdh. Këtu ishte zot Preng Gjonededa, burri i lashtë i fisit. Këtu s'mund të përzihej asnjëri tjetër.

Atë mbrëmje gushti, kur Shkurta dhe Bora vinin nga mbledhja e rinisë, Preng Gjonededa me të nipin turfullonin dhe zjenin nga marazi. S'u doli gjë as mendimi që të detyronin Borën të shpallte se «e dashuronte» të fejuarin.

Rudina priste gjithë kohën e tendosur se mos i vrisnin çikën. Këtë gjë ata s'do ta bënin kurrë, pa kaluar mbi trupin e Rudinës. Ajo qe matur kaq herë t'ja nxirru nga duart Gjonit, Borën, kur e rrihte. Por ligji i rreptë i kullës e ndalonte. Ajo s'e kishte këtë të drejtë. Po kësaj radhe ajo kishte vendosur fort me vete,

që Borën s'do t'ua linte më në dorë. Si do ta shpë-
tonte? As vetë s'e kishte të qartë! Ndofta duhej kër-
kuar ndihma e organizatës së Partisë? Mirëpo edhe
Rudina kishte kusuret e veta: ajo nuk donte që kulla
e Preng Gjondedës, e përmendur për pushkë e për
trimëri të merrej nëpër gojë! Po çfarë të bënte tjetër?

Po më në fund një ditë Rudinë Gjondeda foli me
zë të ashpër:

— Çikat i dhanë fjalën Partisë! A do të guxosh
të ngrihesh kundër Partisë Preng Gjondeda?!

Kështu filloi lufta e Rudinës.

* * *

Karrocat mezi ngarkoheshin dhe rëndonin nga
dheu i lagur; vullnetarët ngjiteshin me shpejtësi në-
për skarpate. Hipnin nëpër ura. Gërmonin dheun dhe
pastronin gropat e ujit.

Rudina mbushte karrocën e së bijës.

Bora, duke dredhuar, dukej sikur fluturonte. Pas
saj shkonin varg karrocat e vajzave të kapanonit 4^a.
Nëna s'ngopej së pari atë rini të gjallë që vraponte për-
para. Vullnetarët donin të fitonin ditët e humbura nga
shirat.

Vajzat e kapanonit 4^a punonin pranë lapidarit të
Shkurtës, që zakonisht ishte i rrethuar me lule të fres-
këta që vinin nga të gjitha anët e vendit.

Rudinën e tërhiqte shumë edhe pamja e fushave
dhe shtëpive myzeqare. Fshatrat ishin krejt ndryshe
nga malësia e tyre. Shtëpi të reja, të lehta pranë njëra-
tjetrës. Pullazet e kuqërremtë, ballkonet plot lule e
hardhi i jepnin fushës një pamje gazmore. Asgjëkundi
s'dukej qoftë edhe hija e një kulle. Rudinës nuk i nda-
hej përfytyrimi i kullës. Ai i Preng Gjondedës, i ndje-
njës së përbuzjes dhe i neverisë që kishte pasur gjith-
monë për të. Vetëm një grua, që ka jetuar gjithë jetën
me një burrë, që nuk e ka dashur kurrë, mund ta kup-

tojë ndjenjën e rëndë dhe poshtëruese që batiste Rudinën. Dhe ky njeri ishte babai i fëmijëve! Dhe fëmijët e donin! E ç'mund të dinë fëmijët?

Po a mund ta duronte më Rudina Preng Gjondedën? A mund të duronte xhelozinë e verbër të gruas së tij të tretë? Ajo vetë e kishte martuar Rudinën. Megjithatë e urrente aq shumë sa në çdo rast sillej me të si me një të huaj, me një të shitur që ishte sjellë në shtëpi vetëm e vetëm për të lindur fëmijë. Vajzat dhe gratë te Gjondedajt s'kishin asnjë vlerë. Prenga kujdesej vetëm për djalin, Sokolin dhe donte me çdo kusht ta mbante të lidhur pas vetes. I fliste për martesë, për camërdhokët, që do të mbushnin kullën dhe do të përtërinin fisin.

Në ushtri djali u bë shofer! Pleqtë e kullës së Gjondedajve u shqetësuan. Shoferi s'mund të rronte më në kullë dhe të rriste camërdhokët e Gjondedajve. Mos vallë edhe për këtë fajtoje ishte Rudina?! Ajo ishte shumë më e re se ata, ajo do të mund të jetonte kudo që të ishte Sokoli. Rudina ishte rreziku, prandaj atë e ndiqte kudo armiqësia e pleqve Gjondedaj.

E si mund të kthehej Rudina përsëri dhe të jetonte si më parë? Kur ishte në kullë edhe e kuptonte edhe s'e kuptonte sa i thellë ishte hendeku midis saj dhe pleqve të Gjondedajve. Po tashti ajo e kishte të qartë! Që kur ishte krijuar koperativa e bashkuar pleqtë ishin mbyllur në vetëvete. Rudina, Bora dhe Gjoni si krahët më të rinj dhe të fortë të kullës punonin gjithë ditën. Bora në kullotë. Rudina dhe Gjoni nëpër brigada.

Këto mendonte Rudina duke ndjekur me sy të lbyrur nga dielli vullnetarët tek punonin dhe gruan me aparat të hedhur krahëve. Gruaja me aparat u ul e shkujdesur pranë Rudinës. Filloi bisedën me xha Demirin, një vullnetar që kishte ardhur ditët e fundit. Në të vërtetë ai s'ishte aq plak, sa ta quanin «xha Demir», por, në një qytezë si Dushku, ku mosha e

banorëve arrinte deri te shtatëmbëdhjetat ishte e lehtë të dukesh si «xhaxho».

Xha Demiri as që shqetësohej për këtë. Rrinte buzë trasesë bashkë me vajzën e vet, pasi ishte lodhur duke mbajtur traversa. Herë pas here fshinte djersët me një shami të vjetër e të zhubrosur.

— Mua nuk më zinte gjumi, moj bijë, — iu drejtua ai gazetares. — I kishin lexuar ato që shkruanin nëpër gazetatat. Më dukej se dikush më thërriste: E, ç'po bën ti, partizan i vjetër? Shkurte Vata mos ishte vetëm çupë e Palit nga Dukagjini? Jo...

Rudina instinktivisht zgjati dorën, shtrëngoi Borën për supesh. Edhe Borës i iku gjaku nga fytyra. Shumë rrallë mallëngjehej Rudina, po kur dëgjonte të flitej për Shkurtën, ishte njësoj si të dëgjonte për çikën e vet, Borën.

... «Paçka se Menkulasi ynë është buzë kufirit në jugë dhe Pecaj i Palit larg në veri, — vazhdonte xha Demiri. — Unë vendosa. Do të shkoj thashë. Do të shkoj bashkë me këtë vajzën time që është moshatare e Shkurte Palit...»

Vajzat e kapanonit 4^a rrëmbenin çdo fjalë. Ato ndiqnin me bisht të syrit blokun e shënimeve dhe stilolapsin që shkruante aq shpejt të gazetares me aparat. Sa e çuditshme u dukej ajo grua, sidomos kur shkrep-te herë pas here aparatën, sikur bënte diçka krejt të zakonshme!

Rudina hahej me mendimet e veta: Edhe ajo kish-te vendosur të vinte në hekurudhë menjëherë, sapo varrosën Shkurtën. Sapo Pali dhe Katrina Vata thanë që do niseshin për të zëvendësuar Shkurtën në hekurudhë.

— Edhe unë, — kishte thënë ajo në kuvend — do të shkoj të zavendësoj Shkurten. Shkurta ka kenë çika jeme.

Shokëve të brigadës ku punonte Rudina u shkël-

qyen sytë nga gëzimi. Të tjerët që s'ia patën dëgjuar kurrë zërin, e vështruan me habi.

Në kullë ra heshtja. Armiqësia u bë më e thellë dhe më e fortë, po asnjëri s'guxoi ta kundërshtonte Rudinën.

— Nuk i thashë gjë njeriu në fshat se do të nisem, veç plakës sime, — vazhdonte komunisti nga Menkula-si... Po ku e mori vesh gjithë fshati? Ç'të shoh? Po më përcillnin nja dyqind kooperativistë. Gjatë kohës që u lija lamtumirën bashkëfshatarëve të mi mendoja: Ja, tamam si në kohën e luftës.

— Po edhe ndërtimi i socializmit luftë është, apo jo? — pyeti ai gazetaren.

* * *

Ato ditë në udhën e qytezës së Dushkut s'ishte e çuditshme të kalonte një ushtar.

Në agimet e ftohta të nëntorit atje zbrisnin me dhjetëra ushtarë, qindra e mijëra vizitorë, duke ecur kilometra e kilometra në këmbë.

Qyteza ngrihej rrzëzë kodrinave të buta myzeqare me kapanone katrore prej populiti.

Vizitorët hynin në dhomën muze të Shkurtes, një dhomë e thjeshtë, ku ishin ekspozuar trikoja ngjyrë bari që vishte ajo, librat që lexonte, shenjat e sulmueses e dhjetëra letra, dhurata, portrete bile edhe nga duart më të pasprovuara të fëmijëve të shkollave.

Vizitorët kërkonin babanë e Shkurtes.

Pal Vata, me një palë rroba doku, me një xhup bojë blu, i thatë dhe i drejtë si të gjithë malësorët, i takonte vizitorët te dera e sektorit, në dhomën muze, pranë lapidarit. Duke mposhtur dhëmbjen ai u fliste për Shkurtën e vet. Pastaj heshte.

Ushtari e dëgjoji Palin pa i ngritur sytë. S'donte ta shqetësonte, as t'i jepte të njohur, as t'i ndërpriste fjalën.

Kishte hyrë në qytezë bashkë me një grup vizitorësh. Pasi u larguan ata, ushtari me një trastë hedhur

krahëve filloi të kërkojë numrat e kapanoneve. Ecte ngadalë, i menduar dhe me hapa të mëdhënj. E kishte tronditur tregimi i thjeshtë i Palit që fliste mbi takimin e tij me të bijën në spital. Ushtarin e mallëngjieu qëndresa, vendosmëria dhe besimi i vajzës që ishte rritur bashkë me të dhe me motrën e tij, Borën. Dikur ata shkonin të tre në kullotë. Ai i binte fyellit, ndërsa çikat këndonin ende këngë miturake.

Këto mendonte ushtari, ndërsa ecte me hapa të mëdha nëpër oborrin e zhveshur ku loznin voleiboll një grup të rejash.

Ushtarin e shqetësonte takimi i afërt me motrën dhe me nënën.

Bora i shkruante: «asht zor me e njoftë Rudinën tonë, aq fort ka ndryshue...» Po ai prapëseprapë s'mund ta merrte me mend.

Ushtari e gjeti kapononin 4a. Trokiti dhe hapi derën.

Në fillim iu duk më i errët e më i ulët se kapanonet e ushtrisë. Vajzat rrinin nëpër krevatet e tyre. Disa qëndisnin. Të tjerat qepnin funde e bluza prej basme. Disa lexonin gazetën ose shkruanin letra mbi valixhet e drunjta, duke kafshuar bishtin e lapsit, të menduara, si përpara një provimi.

Ushtari kërkoi mos gjente nënën ose motrën. Sigurisht ishte më lehtë të dalloje nënën, se ajo, sidoqoftë, s'mund ta kishte hequr xhubletën. Po edhe Bora do të shquhej qoftë edhe në njëqind vajza, për shkak të gërshetit të saj shumë të verdhë.

Ushtari kërkonte me sy, i mbështetur te dera e kapononit me trastën e hedhur në sup, kur befas një vajzë e gjatë me flokë të prerë shkurt si djalë ju hodh në qafë.

— Lum motra, sa mirë e ke ba! Ke për ta gëzue Rudinën! — tha Bora duke e tërhequr vëllanë për dorë në rruginën e ngushtë midis shtretërve të kapononit 4a. Ajo ecte përpara si në shtëpinë e vet. Ai pas. U ngjitën në katin e sipërm të krevateve prej druri. U ulën buzë shtratit, të rrethuar nga cucat e Pecajt.

— Kjo asht Katrina Vata, kjo Vitorja, kjo Mri Kola dhe kjo Sugarja, — tha Bora.

— A nuk po mujke me na njoft, Sokol Gjonde-da! — e shpotiti Mri Kola.

— Kenkeni rritë për çudë.

Çikat kukurisën. Pastaj ulën kokën të turpëruara.

Ushitari hapi trastën. Nxori portokaj, mandarina. Vajzat i morën duke u skuqur lehtë, e falënderuan me buzë në gaz.

Bora rrinte në gjunjë pranë vëllait. I lëmonte kop-sat e uniformës. Herë pas here fliste e ngazëllyer du-ke picëruar sytë.

— Ku asht Rudina? — s'iu durua Sokolit.

— Ashtë ba e madhe, — qeshi Sugarja duke thar-tuar fytyrën nga portokalli.

— Në mbledhjen e shtabit të sektorit, — u për-gjegj motra.

— Nesër kena me marrë flamurin, kena me ba mbasdite vallzimi, dhe kena me pa teatër, — përsë-riti Sugarja e vogël, duke fshirë duart që i kullonin lëng.

— Ç'ka asht teatri? A ke pa ndonjiherë? — pye-ti me ndrojtje Vitorja.

— Nganjherë luejmë edhe na vetë! — tha Sokoli.

— ...!

— Këtu kanë me luejt artistë të vërtetë nga Ti-rana, — ia priti Bora me zërin e saj të kumbueshëm. As ajo s'kishte parë ndonjëherë teatër, prandaj mezi e priste të nesërmen.

— Po he, na kallëzoni si ja keni çue? — pyeti ushtari.

— Bukur fort. Kena mësue do gjana që s'do muj-shim me i nxanë në Pecaj për tanë jetën, — tha Mri Kola.

— Edhe detin e kena pa. Ashtë aq i madh sa mos me ta marrë mendja, — u hodh Sugarja.

Ushitari qeshi, duke kundruar me kërshtëri Suga-ren kuqalashë.

Ishte aq e imët, aq e vocërr, sa të dukej e çuditshme të fliste për detin.

Bora e përmalluar s'ia ndante sytë vëllait: «Sa kenke burrnue, Sokol vëllai, sa hije të paska rroba e ushtarit». Po ajo e ktheu kokën mënjanë, se e kuptoi që s'i kishte hije ta kundronte të vëllanë në bebe të syrit. Në fund të fundit ushtarët, as që kanë nevojë që motrat t'ju kacavaren në qafë.

Sugarja nxori bluzën, e vuri para shoqeve dhe filloi të provojë shenjat e «S»ve mbi të.

Shoqet bënë buzën në gaz. Ushtari qeshte nën hundë.

— Sa bukur, sikur të ishin njikështu, — tha ajo.

Me keqardhje i largoi me një të lëvizur të gishtit dy prej tyre.

— Vetëm këto janë të miat, — tha përsëri duke tundur kokën. Ëndrra e Sugares së vogël ishte të kthehej në Peca me katër «S».

— Po ti mos u mërzit, hej burrneshë. Herën tjetër kur të vijsh ke me u kthye njikështu, si ta don zemra, — ia priti Mria.

Sugarja mezi e mbajti të qeshurën. Mria kishte prerë flokët atë ditë dhe dukej si një çikë tjetër.

Ushtari ndiqte i vëmendshëm vajzat e Pecajt. Mjaftonte të dëgjoje sa lirisht flisnin, sa gëzim buronte në sytë e tyre që të kuptoje se edhe Peca i tyre i largët ishte vënë në radhët e luftës, madje ishte venë në ballë.

Vitorja, që deri atëhere vetëm dëgjonte, filloi të tregonte:

«Ishim duke punuar me Shkurtën në trase...»

Çikat dëgjonin për të qindtën herë këtë ngjarje. I jetuan vetë të gjitha çastet e saj. Ndërsa tashti, duke ndjekur tregimin bashkë me Sokol Gjondedën, kapërdinin lotët sikur ta dëgjonin për herë të parë.

Borën s'e zinte vendi.

«Jo. Jo. S'mundet me kenë e vërtetë, — përsërishte ajo. — Gjithnji kam shpresë se do ta ndesh Shkur-

ten nëpër udhët e sektorit tue luejt bashkë me vajzat e tjera, tue qeshë në mbramjen e vallëzimit, tue punue me shoqet në trase».

Sokoli me çikat e kapanonit 4^a zbritën në katin e poshtëm.

Kapanoni 4^a ishte si të gjithë kapanonet e tjera. Po me ato krevate prej dërrasash dy katëshe, po me atë rrugicën e ngushtë, po me ato batanije ngjyrë hiri. Po ky kapanon kishte edhe diçka të veçantë. Në rrjeshtin e fundit, në katin e poshtëm, në njërin ndër ato krevate të thjeshtë prej dërrasash kishte fjetur Shkurta e Pecajt. Ai krevat ishte ashtu si e pat rregulluar çika me duart e veta, para se të nisej në trase. E ashtu do të mbetej. Me një kurorë lulesh të freskëta. Me një fotografi të prerë nga një gazetë.

Sokoli mbeti një copë herë i menduar para krevatit, derisa Bora e tërhoqi për dore dhe dolën në obrrin e pjerrët, ku kishte gjallëri.

* * *

— E fortë ka kenë beteja, Sokol. Edhe tash kur e kujtoj m'bulojnë djersët e ftohta, — tha Bora.

— Kur lexoja letrat që më çojë, gati-gati s'besojshë se munde të çojë krye kundër bacës!

— Janë krejt të pa sy.

— Edhe na kena kenë fajtorë. I gëlltitshim të tana pa u mendue ma gjatë.

— Megjithatë unë vetëm s'kisha për të fitue asnjherë, — pëshpëriti vajza me zë të dredhur. — Po s'patën çka me i ba Shkurte Palit dhe organizatës së Rinisë.

— Dhe Rudinës?

— Po. Duhet me ditë se Rudina ka qëndrue si burrneshë.

— Nga letrat gjithë zemrim që m'çonte axhë Gjoni e kuptoja luftën e nanës, — tha Sokoli.

Ecën një copë herë pa folur.

Para disa kohësh Sokol Gjondeda, as që mund ta kuptonte jetën ndryshe. Çdo gjë në kullë i dukej e natyrshme. Baba plak i tregonte ngjarje trimërie. I mësonte këngët që këndoheshin në malësi për Gjondedajt e lashtë. Baba ishte vërtet një burrë fisi. Pastaj «nanë locja», kështu quante gruan e tretë të Prengës, ishte e ashpër dhe e egër me të gjithë, vetëm me Sokolin, jo. E llastonte pa masë. Sokoli bile ishte i kënaqur që kishte dy nëna. Ai e donte edhe Rudinën e re, po sigurisht e tërhiqte më shumë baca që i kaliste burrinë. Që kur ishte i vogël, ai i tregoi si ta mbante pushkën në sup dhe të shtinte drejt në shenjë. Preng Gjondeda donte t'ja linte trashëgim të birit famën si pushkëtari më i zoti i krahinës. Dhe Sokoli u bë qitës i mbaruar!

Ndërsa motrat e mëdha, ishin shumë të pakuptueshme për Sokol Gjondedën. E përse qanin aq shumë kur i martonin? Kur e pyeti bacën për këtë ai u përgjegj:

— Gratë i kanë flokët e gjatë e mend e shkurtëna.

Kështu u rrit Sokol Gjondeda në kullën e vet.

Po tashti ai i kuptonte edhe shkaqet që Preng Gjondeda kishte dy gra, edhe jetën e mjerë e pa gëzim të Rudinës. Bile ai s'guxonte ta quante Rudinën «locja eme». Edhe kjo i qe mohuar nënës. Tashti ai e ndjente veten fajtor ndaj nënës. Kjo ia ndrydhte zemrën dhe e turbullonte për takimin e afërt me të.

Bora e shkundi Sokolin për krahu.

— Ja ku po vjen Rudina!

Me fundin mbi pantallonat e aksionit dhe me një shami mbi gërshetat e verdhë, ajo shquhej që nga larg në mes të aksionistëve nga trupi i saj i gjatë dhe i drejtë.

Sokolit s'po i durohej më:

— Rudinë! — thirri.

Ajo ktheu kokën dhe mbeti një hop si e nemitur.

— Sokol Gjondeda! — klithi ajo me zë të thekshëm dhe e rroku djalin.

— Rudinë, paske veshë pantallona e po më duke si nuse e re! — tha Sokoli.

Rudina qeshi me gjithë zemër.

— He nanë loce! Kam tesh sa kohë e s'po mundem me të takue. Ç'ka ka ndodhë kështu?

Rudina u step. «Nanë loce?» Sokol Gjondeda nuk e pat thirrë kurrë kështu. Një hije si një re e zezë, që fshihet nga qielli, pastroi ballin e saj.

Sokoli e vuri re. Nëna foli:

— Ka kenë e gjatë kjo mbledhje. Kur asht puna me u dhanë flamurin brigadave duhet me kenë i drejtë. Erdhi fundi. Do kthehem!

Bora tha:

— Mue më vjen keq që po e lamë hekurudhën. Rudinën e përshkuan mornica.

Përse, vetëm Borës po i vinte keq? Po asaj?...

— Mue më pëlqei jeta në hekurudhë — vazhdoi Bora. Kur isha në Pecaj as e merrsha me mend si mundet me kenë!

— Shumë gjana nuk i merrshim me mend, — tha i vëllai. — Njihërë mësuesi na pat folë, në klasë për udhën e hekurit, — foli Bora. Ne me Shkurtën shikojshim si vishej mali me borë. Me thanë të drejtën nuk mujshe me besue. Në një udhë aq të ngushtë prej hekurit do të fluturonte një alamet makine, sa ajo që na kallxojke mësuesi në një fotografi!

— Bota paska kenë shumë ma e madhe se sa e kena mendue na prej kullës tonë. A po jo loce? — vërejti Sokoli.

— Po bir! — u përgjegj ajo pak e mallëngjyer. A përnjimend e ke mësue aq bukur me nga makinën si shkruaje në letër?

— Qysh kur kam kenë i vogël, gjithnji kam dash-të me u ba shofer. Po në kullë as që mujshe me thanë ndonji fjalë.

— Ejani, — tha Rudina. S'due më dëgjue ma për kullën. Kam ç'ka me ju tregue!

Ata u futën në dhomën e komandantes së sektorit. Një dhomë e madhe prej dërrase, të cilën ia kishin liruuar një gurëskalitësi nga bregu i liqenit të Pogradecit, sepse donin që edhe qyteza e Dushkut t'i bënte një dhuratë të bukur Pal Vatës.

Gurëskalitësi nuk kishte studjuar në asnjë shkollë arti, po gjithë jetën kishte lëmuar gurin. E lëmonte me mjeshtëri, i jepte aq gjallëri dhe jetë figurës që krijonte, sa ishte e pamundur mos ta quaje skulptor të mbaruar.

Kur hyri Rudina me fëmijët në dhomë, gurskalitësi daltonte gurin e lëmuar e të bardhë me një punë të përqëndruar e të qetë.

Përhëndeti Rudinën dhe i zgjati ushtarit dorën muskuloze.

Rudina dhe fëmijët mbetën një copë herë duke ndjekur lëvizjet e daltës me kureshtje. Para Sokolit, ishte portreti i gurtë i shoqes së fëminisë. Atij iu kujtua kur luanin njëherë «lojën e nuses dhe të dhëndrrit!». Shkurta rrinte nën një rrobë si duvak. Ai bashkë me fëmijët e tjerë ishin krushqit. Nuses i tundeshin supat nga të qarët nën duvak. Kështu bënin gjithë vajzat e fshatit kur martoheshin. Ai shkoi dhe i ngriti rroben, se kujtoi që ajo po qante vërtet dhe pa atë fytyrë të dashur me sy të ndritur me një buzëqeshje të lehtë... ja, tamam si ky portret i bardhë, i lëmuar, i gurtë.

— Shoqja Rudinë — tha gurëskalitësi, — më thuaj të vërtetën. A i ngjan çikës së Dukagjinit?

— Po, — tha Rudina. Asht krejt si me kenë e gjallë.

Bora iu afrua me drojtje portretit. Zgjati duart drejt mermerit të bardhë. Ndjeu të rënqethura dhe pati të ftohtë, sepse mermeri ishte vetëvetiu i ftohtë.

Vajzat e kapanonit 4a u përgatitën për mbremjen e fundit.

Hekurosën pantallonat stolisën gjokset me «S»-të, dhe u krehën para pasqyrave të vogla që ia mbanin njëra-tjetrës në rrugicën e ngushtë midis dy krevatëve.

Rudina nxori kostumin. Ndërsa vishej e shtrëngohej me rrobën e saj të zakonshme, e përshkoi një e dretdhur sikur në ato rroba të ishte mbledhur gjithë akulli e trishtimi i viteve të mugëta.

Vajzat dolën para derës së kapanonit 4a. Prisnin të mbaronin shoqet. Bënte ftohtë, po të rinjtë dhe të rejat s'donin t'ja dinin. Këndonin, flisnin me zë të lartë, luanin me top ose dëgjonin spikerin që jepte nga qendra e zërit rezultatet e skuadrave fituese. Oborri i pjerrët i qytezës ishte gjithë vrull, rini, jetë të shqetësuar. Po të vije re mirë, me gëzimin përzihej edhe një hije e lehtë trishtimi. Aksionistet, të lidhura për dore, vinin rrotull nëpër sektor grupe-grupe.

E në ç'vend tjetër veçe në këto qyteza të bardha buzë trasesë, ku njerëzit zgjoheshin më parë se dielli, do të lindnin miqësitë e singërta dhe dhimbjet e ndarjes?

Vullnetarët prisnin. Në rrugën e trasesë u duk në fillim xhipsi i shtabit të hekurudhës, pastaj vërshuan gazetarët dhe fotoreporterët me aparate. Më në fund aktorët. Ata zbritën të shkujdesur. Vullnetarët i ndiqnin lëvizjet e artistëve nga Tirana.

Aktorët hynë të parët në skenë dhe humbën prapa perdes.

Në sallën e kulturës s'kishe nga të lëvizje. Nëpër stolat e gjatë prej dërrasash u ulën njëra pas tjetrës vajzat e kapanonit 4a. Gjithë fjalë e zhurmë, duke ngacmuar njëri-tjetrin, u ulën pranë tyre studentët e shkencave të natyrës, që punuan një javë me vajzat e kapanonit 4a. Megjithëse vajzat e Pecajt u ulën pak

si mënjanë, fotoreporterët me aparate blic i gjetën dhe filluan t'i fotografonin.

Rudina dukej e hutuar nën atë petk që i derdhej për trup. Ajo s'kishte qenë asnjëherë në jetën e saj në një sallë me kaq njerëz të ndryshëm.

— Loce, — i tha Sokoli. — Ç'ka ke ngri në atë petk si me kenë shatorja e njetij gurskalitësit?

Rudina mblodhi supet.

— Bukur e kishte punue, — vazhdoi ai. — Na kena me e vue në sallën e madhe të shtëpisë së kulturës, që po e ngrenë tash në Pecaj.

Bora hetonte vëllanë me habi. «Ku po don me dalë, o Sokol Gjondeda!»

— Pastaj kena me shkue shpesh me Borën e kena me këcye.

Rudina tundi kokën me keqardhje e me qortim sikur deshi të thoshte: vërtet, bir?

— A nuk po më beson, Rudinë?

— Po, lum nana.

Sokoli heshti një copë herë, sikur deshi të lexonte deri në fund mendimet, shqetësimin, dyshimet e Rudinës. Ajo herë dukej e gëzuar dhe herë mbyllej në vëtvete! Kishte një fytyrë të pastër e të sinqertë, sa mund të lexoje si në një libër të hapur gjithë luftën dhe përpjekjet e saj.

— Edhe unë kam me ju diftue diçka, — tha ajo pas pak. — Bora edhe unë do të nisemi në një kurs të organizatës së gruas. Nuk e di përse kanë vendos në Pecaj me na çue na!

— A përnjimend, nanë loce! — thirri Bora duke përplasur shuplakat.

— Ngadalë, moj marroce!

— Ç'ka kena me mësue?

— Shumë gjana. Kena shumë nevojë me mësue, — tha Rudina.

— Mirë por, — e mori fjalën Sokoli. — Kur të

kthehemi të tre në Pecaj do të ndërtojmë një shtëpi të re, me dritare të mëdha, me dhoma të bukura plot dritë. Bota ka me na u duk shumë ma e madhe se nga frengjitë e kullës. Si thue Rudinë?

Kishte ardhë ai çast që mund të fliste hapur me të birin.

Po ajo s'foli. Si t'ja u shpjegonte fëmijëve revol-
tën e saj? Ajo s'do të kthehej më kurrë në atë jetën e mjerë të një robi të bindur dhe të heshtur. Edhe deri tashti s'kishte jetuar kurrë për vete! Po ndërsa më parë mendonte vetëm për Sokolin dhe për Borën, sot mendonte për dhjetëra e dhjetëra vajza e gra, që mund të kishin pasur fatin e saj! Ajo do të luftonte gjithë jetën që të mos përsëritej edhe një herë drama e jetës së saj!

— Sa bukur, nanë loce! — thirri Bora dhe kjo thirrje sikur e shkundi Rudinën nga mendimet.

— Unë do të punoj në kooperativë si shofer ose si traktorist. Ç'ka të ketë ma tepër nevojë. Bashkë do të punojmë e bashkë do të gëzohemi, — tha Sokoli.

Rudina s'fliste. Po ai ia lexonte në sy mendimet që i dyndeshin. Asaj i vinte edhe mirë, edhe keq. Mos e humbi djali gjithë burrërinë? Mos filloi të bëhet një llafazan si plakat kur shkojnë në burim të mbushin ujë? Nëna s'donte që Sokol Gjondeda të bëhej i qullët e hokatar. Po nga ana tjetër ndjente një nevojë të brendshme, të dëgjonte këtë zë të dashur, të ngrohtë e miqësor. Kishte nevojë të çmallej me fytyrën e gëzuar të të birit. Donte të merrte pjesë e tëra në ëndrrat e tij.

— Ke me mësue shkrim e këndim, se nuk asht nji punë aq e randë!

— Bir, mos më turpno. A nuk e sheh se jam thinjë krejt?

— Ti je ende e re. Në Pecaj ka me u ngrit shkolla e natës. Kena me shkue të tre. Dhe druej se po na e kalon, nanë loce.

Borës çdo gjë i dukej e bukur. Fjala e komandan-

tit të hekurudhës kur dorëzonte flamurët; duartrokitjet edhe brohoritë e pandërprera; hijet që lëviznin prapa perdes; pastaj muzika... dhe çiftet që filluan të vallëzojnë.

Bora s'do ta harrojë kurrë atë mbrëmje të jashtëzakonshme.

— Po ti, moj pikaloshe, — e ngacmoi Sokoli të motrën. — Ç'ka je habitë ashtu?

— Kenke ba llafazan atje në ushtri, mor bir, — i tha nëna.

— Hajde këcejmë, motër.

Bora u step.

— Po nuk di Sokol, vëllai! — mërmëriti.

— E kur ke pasë me dijtë? Tash po mësojmë. Dhe ti Rudinë banu gadi, se s'je kah pshton pa këcye sonte me Sokol Gjondedën.

Nënës i mbahej fryma. Sa kishte ëndërruar që të mund të fliste një herë lirshëm me të birin.

Ajo i ndiqte fëmijët me sytë e veshur nga lotët.

Borën e shikonin gjithashtu të gjitha vajzat e kaponit 4a. Ajo i kishte sytë larushë si të Rudinës, flokët të verdhë, trupin të hollë e të brishtë si një mësh-tekëz e re. Vallëzonte plot ngurrim me sytë në tokë, thua se tërë vëmendja e saj ishte përqëndruar te opin- gat që kishte veshur.

— Mos u tut motër, — i foli i vëllai me zë të ulët.

Bora druhej. Skuqej. Herë pas here humbiste nga sytë e nënës në mes të çifteve të tjera që vallëzonin.

Tek kërcente, dëgjonte me sy gjysmë të mbyllur të vëllanë që i fliste:

— Prit edhe pak. Kemi për të pasë dritë elektrike. Do të blejmë radio. Në sallën e kulturës, atje ku do të vëmë portretin prej mermeri të Shkurtes, do të kemi patjetër edhe një televizor. A e di ti Borë ç'janë televizorët?

Para perdes ishin radhitur një grup aksionistësh. Nga larg dëgjohej kënga:

« Jo, ti nuk ke vdekur, do jetosh gjithmonë».

Zëri i bukur gjithë ndjenjë dhe melodioz i Vaçe Zelës sundonte sallën...

Bëhej apeli. Komandantja paraqiti forcën. Tha: Mungon vetëm Shkurte Pali.

Por pas pak u dëgjua një zë:

— Këtu jam, këtu!

Në sallë filluan të lëviznin. Një aktore e veshur si aksioniste, po ngjitej në skenë. Ajo u kthye nga spektatorët. I hodhi një vështrim vullnetarëve, dhe tha:

— Unë jam Shkurte Pali. Historia ime është e thjeshtë. Ju shokë, që më dëgjoni, më njihni shumë mirë. Kam punuar këtu midis jush. Do t'ju tregoj jetën time:

Perdja lëvizi. Sipari u hap.

...Një shtëpi e vogël me një pullaz të pjerrët për t'i qëndruar dëborës së dimrit.

Një malësore e gjatë, e thyer në moshë, me një vështrim shqiponje.

Një burrë i veshur me xhup dhe me mustaqe të verdha.

Një djalë i vogël që bisedonte e bënte shaka me malësoren.

Një vajzë, e veshur me rrobat e malësores.

Bora e tronditur nxori një zë: Ah!

Edhe Rudina po e ndiqte e përmalluar malësoren e re, që i ngjante aq shumë Shkurtës:

Borës i rrihte zemra me rrëmbim.

As dëgjonte e as shihte se ç'bëhej më tej. Ndiqte e përqëndruar lëvizjet e vajzës malësore me emrin Shkurte Pali.

«Ja, kjo është ajo... A s'kam thanë që kam me e ndeshë një ditë në udhët e sektorit ose në sallën e kulturës? Sa më pat marrë malli!» mendonte Bora.

Aktorja Shkurte iu afrua malësores së gjatë e të fortë dhe i foli me një zë të kumbueshëm e të thekshëm:

«Nanë»

Bora u mbajt pas stolit që të mos thërriste.
Rudina dhe Sokoli shkëmbyen nga një vështrim.
Ngjyrat e fytyrës së Borës ndryshonin vazhdimisht. Një herë përflakej e ndizej si prush, papritur zverdhej menjëherë. Ndërsa duart s'i zinin vend.

Para syve të vullnetarëve kalonin ngjarje të njohura.

Gati-gati po përsëritej edhe një herë jeta e tyre.

Bora u ngrit në këmbë. Meqenëse i pengonte të tjerët, dikush e tërhoqi dhe e uli.

Skena e fundit.

Aktorja Shkurte e plagosur në spital.

Përsëri kumbon nga manjetofoni zëri i ngrohtë dhe i apasionuar i Vaçe Zelës:

«Jo, ti nuk ke vdekur, do jetosh gjithmonë»

Bora ngrihet në mënyrë të pavetëdishme dhe sulet në skenë.

Salla e ndjek e shtangun. Vetëm zemra e nënës e ndjen ç'ka ndër mend të bëjë tashti Bora. Ajo zgjat duart, e përqafton fort aktoren Shkurtë. E gjithë salla ngrihet në këmbë në heshtje të plotë. Bora pëshpërit me zë të ulët po që e dëgjojnë të gjithë.

— Shkurtë, motra jeme, e dija se ti s'ke dekë. Se ti, s'mundesh kurrë me dekë.

TRYEZA E LËNDËS

	Faqe
Cila është komuniste	3
Tregim për ty	14
Qielli i kthjellët	26
Një njeri	59
Fustani najlon	66
Mirmëngjesh!	83
Përbuzje	91
Mësuesi	115
Shqetësimi i një gruaje	120
Kapanoni 4a	136

50962

SHKURTORIA E SHTETIT
DIPLOMË